

ΤΟ ΕΡΓΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1983

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Γ. Ε. ΜΥΛΩΝΑ
ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΑΡΧ. ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑΙ 1984

ΤΟ ΕΡΓΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1983

TO BILTON
THE ADVANCEMENT OF THE
WORLD TO THE

ΤΟ ΕΡΓΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1983

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Γ. Ε. ΜΥΛΩΝΑ
ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΑΡΧ. ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑΙ 1984

ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΙΣ

Ἐντολῇ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχ. Ἐταιρείας ἡ σύνταξις τοῦ Ἔργου ὑπενθυμίζει, ὅτι ὁ χαρακτήρ τῶν ἐν τῷ Ἔργῳ δημοσιευομένων εὐρημάτων ἀνασκαφῶν εἶναι προσωρινός, τοῦ οἰκείου ἀνασκαφῆς ἐπιφυλασσομένου παντός δικαιώματος ἐπὶ τῆς περαιτέρω μελέτης καὶ ὀριστικῆς δημοσιεύσεως τῶν εὐρημάτων του.

Κ. ΜΙΧΑΛΛΑΣ Α.Ε.

Βλαχάκη 44 - Ν. Ψυχικό, - τηλ. 67 12 700

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελίς
Είσαγωγή	7
Ἄνασκαφαί:	
1. Ἄβδηρα	15
2. Πολύστυλον	18
3. Μεσημβρία	19
4. Μαρώνεια	23
5. Φίλιπποι	23
6. Ἀμφίπολις	25
7. Βεργίνα	28
8. Δῖον	32
9. Πέλλα	35
10. Κασσώπη	36
11. Δωδώνη	42
12. Ἐφύρα	43
13. Θέρμος	45
14. Μύτικας	46
15. Φθιώτιδες Θῆβαι	47
16. Γλαῶς	48
17. Τανάγρα	49
18. Ραμνοῦς	53
19. Ἐρέτρια	55
20. Ἐλευσίς	57
21. Ἐπίδαυρος	59
22. Σικυῶν	64
23. Στύμφαλος	64
24. Ἡλις	65

	Σελίς
25. Μάζι	67
26. Πυλία	68
27. Μάνη	71
28. Πάρος	73
29. Νάξος	77
30. Θήρα. 'Ακρωτήρι	79
31. Μινώα	80
32. Ζάκρος	83
33. Σύμη Βιάννου	86
34. 'Αρχάνες	89
35. 'Ιδαϊον "Αντρον	92
Δημοσιεύματα και μορφωτική δραΐσις	97

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εἰς τὴν μακρὰν ζωὴν τῆς Ἑταιρείας, ποὺ περιλαμβάνει 145 ἔτη, προσετέθη, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, ἐν ἀκόμῃ ἔτος, τὸ 1983, πλούσιον εἰς ἔργον ἔθνικόν καὶ ἐπιστημονικῶς καρποφόρον. Τὸ ἔργον τοῦτο συνετελέσθη μὲ τὴν ὀλόψυχον συνεργασίαν τῶν ἐταίρων καὶ τὴν σταθερὰν βοήθειαν φίλων καὶ συμπαραστατῶν ποὺ ἀποτελοῦν τὸ σῶμα τῆς Ἑταιρείας μας. Τοὺς φίλους καὶ ἐταίρους τούτους καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ. Προτοῦ ἐξιστορήσω δι' ὀλίγων τὸ Ἔργον, κατὰ μακρὰν τῆς Ἑταιρείας παράδοσιν, ὀφείλω νὰ ἀποδώσω τὸν ὑπατον φόρον τιμῆς εἰς τοὺς ἐκλιπόντας ἐταίρους, οἱ ὅποιοι συνέβαλον εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν τῆς Ἑταιρείας. Μὲ πολλὴν λύπην ἀναφέρομαι εἰς τὸν ἀκαδημαϊκὸν Λῆνον Πολίτην, τὸν πρῶην διευθυντὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ σύμβουλον τῆς Ἑταιρείας Βασίλειον Καλλιπολίτην, τὸν ἀρχιτέκτονα Εὐστάθιον Στίκιαν καὶ τὸν οἰκονομολόγον Γεώργιον Χατζηναστασίου, οἱ ὅποιοι ἄφησαν δυσαναπλήρωτον κενὸν εἰς τὴν εὐγενῆ προσπάθειαν τῆς Ἑταιρείας.

Αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ ἐργασίαι τοῦ ἔτους, αἱ ὅποιαί ἐγένοντο ὑπὸ τὴν αἰγίδα ἢ τὴν ἐποπτείαν τῆς Ἑταιρείας διακρίνονται εἰς δύο κατηγορίας, εἰς τὰς ἐρεῦνας καὶ ἀνασκαφὰς αἱ ὅποιαί χρηματοδοτοῦνται ὑπὸ τῆς Πολιτείας καὶ αἱ ὅποιαί διεξάγονται ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν μὲ τὴν συνεργασίαν τῆς Ἑταιρείας καὶ εἰς τὰς ἀνασκαφὰς αἱ ὅποιαί ἐχρηματοδοτήθησαν ἐκ τῶν πόρων τῆς Ἑταιρείας. Αἱ πρῶται ἤρχισαν καὶ συνεχίζονται κατόπιν τοῦ ἐνεργοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ τῆς κατευθυντηρίου συμβολῆς τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας κ. Κωνσταντίνου Καραμανλῆ καὶ περιλαμβάνουν τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Βεργίνας, τοῦ Δίου, τῆς Πέλλας, τῆς Σίνδου, ὡς καὶ τὰς ἀνασκαφὰς

τῆς Ἑταιρείας εἰς τὴν Θράκην: τῶν Ἀβδήρων, τῆς Μαρωνείας, τῆς Μεσημβρίας, τῆς ἀρχαίας Ἀμφιπόλεως. Ἡ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἔρευνα τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης ηὐτύχησε νὰ ἔχῃ ὡς συμπαραστάτην καὶ καθοδηγητὴν τὸν Πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας κ. Κωνσταντῖνον Καραμανλῆν, τὸ θερμουργὸν ἐνδιαφέρον τοῦ ὁποίου ἐστήριξε καὶ προήγαγε τὸν κύκλον τῶν προσπαθειῶν εἰς τὴν ἀκριτικὴν περιοχὴν τῆς Ἑλλάδος, ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἱστορία τῆς ὁποίας τόσον διαστρεβλώνονται ἀπὸ καλοθελητὰς γείτονας καὶ φίλους. Τὰ σπουδαιότατα εὐρήματα καὶ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν γίνονται γνωστὰ ἀπὸ τὰς δημοσιεύσεις τῶν ἀνασκαφῶν των καὶ τὰς ἐτησίαις λογοδοσίαις τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας μας. Εἰς τὰς ἀνασκαφὰς αὐτὰς πρέπει νὰ προστεθοῦν αἱ μνημειώδεις ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, πρὸς Νότον τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης, γενικῶς ἕως σήμερα ἐβασίζετο εἰς πόρους ποὺ διαθέτει τὸ Ὑπουργεῖον Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν καὶ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Οἱ πόροι αὐτοὶ ἦσαν καὶ εἶναι σχετικῶς ὀλίγοι, μὲ τὴν πάροδον δὲ τοῦ χρόνου ἀποβαίνουν ἀνεπαρκεῖς, λόγῳ τῶν συνεχῶς ὑψουμένων ἐργατικῶν καὶ μισθῶν προσωπικοῦ, τῶν μειώσεων τὰς ὁποίας αἱ ἀποδόσεις καταθέσεων καὶ ἀκινήτων ἀποφέρουν καὶ τῆς καταβολῆς ἐλαχίστου σχετικῶς μερίσματος ἐκ τοῦ λογαριασμοῦ τοῦ ἄλλοτε Λαχείου τοῦ Στόλου καὶ Ἀρχαιοτήτων, τοῦ ἀναληφθέντος ὑπὸ τῆς Πολιτείας καὶ σήμερον ὀνομαζομένου Κρατικοῦ Λαχείου. Παρ' ὅλας ὅμως τὰς οἰκονομικὰς δυσκολίας ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία δὲν ἐμείωσε τὰς προσπαθείας της καὶ τὰς ὑποχρεώσεις της, ἀλλὰ μὲ ἐνθουσιασμόν καὶ ἐπιτυχίαν συνεχίζει τὸ ἔργον της.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ τώρα νὰ ἐπισημάνω μίαν νέαν στροφὴν εἰς τὸ ἔργον τῆς Ἑταιρείας. Πρὸς τὸ τέλος τοῦ Δεκεμβρίου 1983 ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας κ. Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς ἐπένοησε μεγαλοφυῆς πρόγραμμα ἀνασκαφῶν καὶ ἐρευνῶν διὰ τὴν

έλληνικὴν περιοχὴν πρὸς Νότον τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης καὶ ἐξησφάλισεν ὄχι μόνον τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Κυβερνήσεως διὰ τὸ πρόγραμμα αὐτό, ἀλλὰ, καὶ ἐκ τῶν ἐπενδύσεων τὸ μυθικὸν διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐπιστῆμην ποσὸν τῶν 300 ἑκατομμυρίων δραχμῶν ποῦ θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐκτέλεσίν του. Κατόπιν σοβαρᾶς μελέτης καὶ ἐπανελημμένων διαβουλεύσεων ἀπεφασίσθη ὅπως τὸ ἔργον ἀποτελέσῃ κοινὴν προσπάθειαν τοῦ ΥΠΠΕ καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, αἱ δὲ ἐργασίαι νὰ καλύψουν χρονικὸν διάστημα πέντε ἐτῶν διὰ τὰς ἀνασκαφὰς καὶ τὰς ἐρεῦνας τοῦ νέου σχεδίου νὰ δοθῇ ἡ εὐθύνη τῆς χρήσεως ἐντὸς πενταετίας τοῦ ποσοῦ τῶν 200 ἑκατομ. δραχμῶν εἰς τὸ ΥΠΠΕ, εἰς δὲ τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐταιρείαν τοῦ ποσοῦ τῶν 100 ἑκατομ. δραχμῶν. Φορεὺς διὰ τὴν διαχείρισιν τοῦ ὅλου ποσοῦ τῶν 300 ἑκατομ. δρχ. ὠρίσθη ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, τοῦτο δὲ τρανῶς ἀποδεικνύει τὴν ἐκτίμησιν μὲ τὴν ὁποίαν περιβάλλει σήμερα ἡ Πολιτεία τὸ ἔργον καὶ τὴν δρᾶσιν τῆς Ἐταιρείας μας.

Τὸ ΥΠΠΕ ἀνέλαβε τὴν ἀνασκαφὴν καὶ ἔρευναν τῆς νοτίας κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως μὲ ἐπίκεντρον τὸ Διονυσιακὸν Θέατρον, τὸν Μυστραῖν, τὴν Ἐπίδαυρον, τὴν ἀναστήλωσιν καὶ στερέωσιν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κάτω Ζάκρου, παλαιᾶς καὶ συνεχιζομένης ἀνασκαφῆς τῆς Ἐταιρείας ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ν. Πλάτωνος, καὶ τὴν μετατροπὴν τοῦ Ἰλίου Μελάθρου, τοῦ γνωστοῦ μεγάρου Schliemann εἰς Ἀθήνας, εἰς Νομισματικὸν Μουσεῖον. Τὸ ἔργον ποῦ ἀνέλαβεν ἡ Ἐταιρεία διαιρεῖται εἰς τρεῖς τομεῖς. Πρῶτον περιλαμβάνει ἀνασκαφὰς. Κατόπιν εἰσηγήσεως τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως, ἀπεφασίσθη ἡ ἐπιλογή τριῶν ἀνασκαφῶν μὲ δυνατότητα τερματισμοῦ τῆς ἐρεύνης τοῦ ὅλου ἢ σπουδαίου μέρους τοῦ χώρου των ἐντὸς πενταετίας: ἦτοι μιᾶς πρώτης προϊστορικῆς ἀνασκαφῆς, δευτέρας τῆς κλασσικῆς περιόδου καὶ τρίτης πρωτοχριστιανικῶν χρόνων. Κατὰ τὴν ἀπόφασιν αὐτὴν ἀνελήφθη ἡ πλήρης ἀνασκαφὴ τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου τῆς Κρήτης ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. Ἰω. Σακελλαράκη, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ραμνοῦντος ὑπὸ τοῦ συν-

αδελφου κ. Β. Πετράκου και ή ανασκαφή τών Φθιωτίδων Θηβών υπό του συναδέλφου κ. Παύλου Λαζαρίδη. Κατ' αυτόν τόν τρόπον ή όλη όψις τής ζωής και τής πολιτιστικής δράσεως του 'Ελληνισμού από τών προϊστορικών μέχρι και τών πρωτοχριστιανικών χρόνων, θα προβληθῆ ανασκαφικώς και ή αποκάλυψις τών λειψάνων της θα φέρη και πάλιν τήν 'Ελληνικήν 'Επιστήμην εις τό προσκήνιον τής παγκοσμίου προσπαθείας.

'Η δημοσίευσις τών αποτελεσμάτων τών τριών αυτών ανασκαφών θα αποτελέση τό δεύτερον μέρος του προγράμματος του αναληφθέντος υπό τής 'Εταιρείας και θα βαρύνη τους ανασκαφείς και τό Προεδρείον τής 'Εταιρείας. 'Η έλλειψις σοβαρών και τελικών δημοσιεύσεων αρχαιολογικών ανασκαφών είναι γνωστή εις όλους μας. Τήν έλλειψιν αυτήν θα προσπαθήση ή 'Εταιρεία να αντικαταστήση με έργον σοβαρόν και τελικόν. 'Ακόμη και μία άλλη προσπάθεια θα περιληφθῆ εις τό δεύτερον μέρος. 'Η 'Εταιρεία επί σειράν ετών παρέχει εις τους εν ενεργεία αρχαιολόγους του ΥΠΠΕ βοήθειαν διά τήν δημοσίευσιν τών διδακτορικών των διατριβών, επί τών όποιων βασίζεται ή προαγωγή των. Αί δυσχερεΐς οικονομικαί συνθήκαι που κατέστησαν έγγενεις εις οργανισμούς όπως ή 'Εταιρεία μας δέν θα επιτρέψουν τήν συνέχισιν επί πολυ τής βοήθειας αυτής. Καί όμως ή συμβολή μας είναι σπουδαιοτάτη και αναφαίρετος. Αυτήν θα καταστήση δυνατήν, τουλάχιστον διά μίαν ακόμη πενταετίαν, ή περιληψίς της εις τό νέον πενταετές μας πρόγραμμα.

Τό τρίτον μέρος του προγράμματος άφορᾷ εις τήν διαφύλαξιν και μελέτην τών εύρημάτων άφ' ού αυτα ανασκαφούν' είναι αυτονόητον ότι δέν πρέπει τα εύρηματα αυτα να κλείωνται εις κιβώτια και να αποθηκεύωνται εις σκοτεινά υπόγεια όπου ή μελέτη των είναι αδύνατος. 'Η ανάληψις τής υποχρεώσεως κατασκευής Μουσείου εις τας Μυκήνας, ή ίδρυσις του όποιου άπεφασίσθη τό 1953 και παραμένει ανεκτέλεστος, αποτελεί τό τρίτον μέρος του προγράμματος διά τα προσεχῆ δύο έτη. Τό Μουσείον αυτό, παρά-

δειγμα πρὸς μίμησιν εἰς ἄλλους ἀρχαιολογικοὺς χώρους, θὰ περιλαμβάνη τὰ ἀπαραίτητα ἐργαστήρια διὰ τὴν μελέτην καὶ παρασκευὴν δημοσιεύσεων, διδακτικοὺς χώρους καὶ αἰθούσας ἐκθέσεων ἀντικειμένων καὶ μακετῶν ἀναπαραστάσεων τῶν κτισμάτων τῆς Κυκλωπείας Πόλεως.

Τὸ ἔργον πὸ ἀνελύσαμεν καὶ πὸ προβάλλεται διὰ τὸ ἐγγὺς μέλλον, ἔχει ἀρχίσει, καὶ τὸ ΥΠΠΕ καὶ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία συνεργάζονται ἐπιτυχῶς διὰ τὴν ἐκπλήρωσίν του. Διὰ τὴν συνεργασίαν αὐτὴν καὶ διὰ τὴν βοήθειάν του ἡ Ἐταιρεία εὐχαριστεῖ τὸ Ὑπουργεῖον Πολιτισμοῦ καὶ ἰδίᾳ τὴν Ὑπουργὸν κυρίαν Μελίνα Μερκούρη. Διὰ τὸ ἀρχόμενον ἔργον, πὸ περιλαμβάνει τμήματα τῆς Ἑλληνικῆς Γῆς πρὸς Ν τῆς Μακεδονίας, ἡ Ἑλληνικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιστήμη ὀφείλει ὄχι μόνον χάριτας ἀλλὰ καὶ εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας κ. Κωνσταντῖνον Καραμανλῆν, τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ὁποίου διὰ τὴν προφύλαξιν καὶ παρουσίαν τῆς προγονικῆς μας κληρονομίας ἐπιμαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὰς συνεχιζομένας ἀνασκαφὰς τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, ὑπὸ Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων. Εὐγνωμοσύνη ἐπίσης ὀφείλεται καὶ εἰς τὴν Κυβέρνησιν διὰ τὴν χορηγίαν, πὸ καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἀναληφθέντος προγράμματος. Ἐλπίζεται ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Πολιτείας θὰ συνεχισθῇ καὶ θὰ περιλάβῃ καὶ ἄλλους χώρους τῆς Πατρογονικῆς μας Γῆς.

Ἡ προβολὴ τοῦ νέου πενταετοῦς ἀρχαιολογικοῦ προγράμματος ἐπιτρέπει τὴν παρεμβολὴν ἐδῶ καὶ μερικῶν πληροφοριῶν διὰ τὴν Ἐταιρείαν μας ἀγνώστων ἴσως εἰς τοὺς πολλοὺς. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία εἶναι ἡ ἀρχαιότερα ἐπιστημονικὴ ὀργάνωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Ἰδρῦθη ὑπὸ ὁμάδος φιλόλογων, λογίων καὶ πολιτῶν τὸ 1837, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ὁθωνος, τοῦ ὁποίου φέρει τὴν ὑπογραφὴν εἰς τὸν Καταστατικόν της Χάρτην. Ἐκτοτε ἡ Ἐταιρεία ἐπωμίσθη τὸ ἔργον τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ πατρῶου χώρου καὶ τὴν ἔκδοσιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀρ-

χαιολογικῆς ἐρεῦνης. Μέχρι τοῦ ἔτους 1910, ὅποτε ἐδημιουργήθη ἡ καθ'αυτὸ Κρατικὴ Ὑπηρεσία Ἀρχαιοτήτων, ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, ὁ ἰδιωτικὸς αὐτὸς ὀργανισμὸς, παρέμεινε ὡς κύριος φορεὺς τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐπιστήμης καὶ ὡς τοιοῦτος εἶναι γνωστὴ ἀνὰ τὸν κόσμον. Πολὺ γνωστὰ εἶναι ἐπίσης καὶ αἱ δημοσιεύσεις της, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ ἔτη ἦσαν μοναδικαί. Ἀπὸ τοῦ 1837 μέχρι σήμερον τὰ περιοδικὰ της, ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, ἐκτυπωθεῖσα ἀρχικῶς ὡς Ἐφημερίς Ἀρχαιολογικὴ καὶ τὰ Πρακτικά, ἐκδίδονται σχεδὸν ἀνελλιπῶς καὶ παρέχουν πιστὴν εἰκόνα τῆς συμβολῆς τῶν Ἑλλήνων Ἀρχαιολόγων εἰς τὴν ἔρευναν. Ἀλλὰ καὶ πολλὰ σπουδαῖα ἐπιστημονικὰ συγγράμματα ἔχει ἐκδώσει ἡ Ἐταιρεία καὶ πρωτοποριακὰ καὶ ἄλλα θεμελιώδη, ὡς τὸ τοῦ Χρ. Τσουντα, Αἱ προϊστορικαὶ Ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου, 1908, τοῦ Ἀ. Ὀρλάνδου, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Παρθενῶνος, 1976-78, κ.ἄ. Τὸ ἐκδοτικὸν αὐτὸ ἔργον θὰ συνεχίσῃ ἐντατικῶς ἡ Ἐταιρεία μὲ τὴν βοήθειαν τῶν Ἑλλήνων Ἀρχαιολόγων συνεργατῶν της, διὰ νὰ μὴ ἀπουσιάζῃ τόσον τὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα ἀπὸ τὴν διεθνῆ βιβλιογραφίαν.

Ἀκόμη καὶ πλουσίαν Βιβλιοθήκην διαθέτει ἡ Ἐταιρεία πρὸς χρῆσιν ὄχι μόνον τῶν μελῶν της ἀλλὰ καὶ ὄσων ἀρχαιολόγων, λογίων καὶ φοιτητῶν, ἔχουν ἀνάγκην βοήθειας εἰς τὸ ἔργον των. Εἶναι ἄξιον ἰδίας μνείας ὅτι ἐφέτος πολλὰς φορὰς ὁ χῶρος τοῦ ἀναγνωστηρίου μας δὲν ἐπῆρκεσε εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν μελετητῶν, τοῦτο δὲ διότι ἡ ἐν Ἀθήναις σπουδαιοτάτη καὶ πλουσιωτάτη Βιβλιοθήκη τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου παραμένει κλειστὴ λόγῳ ἐπιδιορθώσεων τοῦ κτιρίου. Οἱ πόροι τοῦς ὁποίους διαθέτει ἡ Βιβλιοθήκη μας εἶναι σχετικῶς μικροί, αἱ δὲ ἐκδόσεις τῶν συγγραμμάτων διαρκῶς πολλαπλασιάζονται καὶ αἱ τιμαὶ των ἐπίσης διαρκῶς αὐξάνονται ὥστε καθίσταται δύσκολος ἂν ὄχι ἀδύνατος ἡ συνέχισις εἰς ρυθμὸν τῆς ἀγορᾶς βιβλίων ἀπαραιτήτων διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ὠφελιμότητός της ὡς χώρου ἐρεῦνης. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ἡ Ἐταιρεία εἶναι ἀποφασισμένη νὰ δια-

τηρήσει τὴν Βιβλιοθήκην τῆς εἰς ὑψηλὸν σημεῖον πληρότητος, ἐλπίζει δὲ πάντοτε εἰς γενναιοδῶρους προσφοράς.

Κυρίαὶ καὶ Κύριοι, τὸ ὑπὸ τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ἐπινοηθὲν Νέον Πρόγραμμα ἐρεύνης ποὺ ἀρχίζει τὸ 1984 ἀνοίγει νέους ὀρίζοντας δράσεως τῆς Ἑταιρείας μας καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιστήμης, εἰς αὐτὸ δὲ θὰ ἀφιερωθοῦν αἱ δυνάμεις μας κατὰ τὰ προσεχῆ ἔτη, ἐλπίζομεν μὲ ἐπιτυχίαν. Τὸ 1983 ἐγένοντο ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας 35 ἐν ὅλῳ ἀνασκαφαί:

1870
The first of the year
was a very dry one
and the crops were
very poor. The
winter was also
very dry and the
crops were very
poor. The spring
was also very dry
and the crops were
very poor. The
summer was also
very dry and the
crops were very
poor. The autumn
was also very dry
and the crops were
very poor. The
winter was also
very dry and the
crops were very
poor. The spring
was also very dry
and the crops were
very poor. The
summer was also
very dry and the
crops were very
poor. The autumn
was also very dry
and the crops were
very poor. The
winter was also
very dry and the
crops were very
poor.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

1. Στά αρχαία "Αβδηρα οί ανασκαφικές έρευνες συνεχίστηκαν με την έφορο αρχαιοτήτων κ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη στην αρχαία πόλη και τις νεκροπόλεις της:

Στόν τομέα Ι από στρωματογραφική έρευνα στην περιοχή του πύργου 2 (είκ. 1) για τή χρονολόγηση του πύργου και του τείχους προέκυψε ότι αυτός έχει κατασκευασθει στο β' μισό του 4ου π.Χ. αιώνα και ότι είναι σύγχρονος με τόν πύργο 1.

Στή συνέχεια ή έρευνα επεκτάθηκε στο κτίριο που έντοπίστηκε έξω από τή δυτική πλευρά του πύργου, τó όποιο καλύπτεται από έπιχώσεις ρωμαϊκών χρόνων 3ου και 4ου μ.Χ. αιώνα, αλλά πρέπει νά είναι προγενέστερο από τήν επέκταση του τείχους στα ρωμαϊκά χρόνια και ένδεχομένως προγενέστερο και από τόν πύργο του 4ου π.Χ. αιώνα.

"Αρχισε ή ανασκαφική έρευνα του οίκοδομικού τετραγώνου που οί ανασκαφές του Δ. Λαζαρίδη είχαν έντοπίσει στα νότια τής οικίας τών δελφινιών.

'Ανασκάφηκε ένα τμήμα του οίκοδομικού τετραγώνου συνολικής επιφάνειας 240 τ.μ., όπου αποκαλύφθηκε μία οικία τής όποίας τά νότια όρια βρίσκονται έξω από τήν ανασκαφική τομή. 'Η ανασκαφική έρευνα περιορίστηκε στην έντόπιση και τόν καθαρισμό του στρώματος καταστροφής τής τελευταίας κτιριακής φάσης τής οικίας, που πρέπει νά χρονολογεΐται στόν 2ο μ.Χ. αιώνα. Τό κτίριο ώστόσο έμφανίζει και μία πολύ πρωιμότερη φάση που είναι όρατή στο κάτω μέρος τής έξωτερικής όψης τών τοίχων τής βόρειας και ανατολικής πλευράς. 'Η φάση αυτή πρέπει νά είναι σύγχρονη με τή γειτονική οικία τών δελφινιών (είκ. 2).

'Εξάλλου στερεώθηκαν φέτος οί τοΐχοι τής οικίας τών δελφινιών.

Για τή συμπλήρωση επίσης τῆς διαμόρφωσης στήν περιοχή τῆς Δυτικῆς Πύλης καθαρίστηκε τὸ τελείως κατεστραμμένο πηγάδι ρωμαϊκῶν χρόνων πού κάλυπτε τὴ ΒΑ γωνία τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Βόρειου Πύργου τῆς Πύλης.

Στὸν τομέα II (περιοχὴ βόρειου περιβόλου) πραγματοποιήθηκε σειρὰ ἀπὸ ἀνασκαφικὲς τομὲς πού εἶχαν στόχο νὰ ἀποκαλύψουν τὸ τεῖχος, νὰ συγκεντρώσουν στοιχεῖα γιὰ τὴ γεωμορφολογικὴ ἔρευνα πού ἀκολούθησε καὶ νὰ ἐντοπίσουν φάσεις ἀρχαιότερες ἀπὸ τὸν 4ο π.Χ. αἰῶνα (εἰκ. 4).

Ἡ συνέχεια τῆς ἔρευνας στὴ ΒΔ γωνία τοῦ βόρειου περιβόλου ἀποκάλυψε ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ τεῖχος καὶ ὀλοκλήρωσε τὴν ἀνασκαφὴ τῆς ἐσχάρας. Τὸ τεῖχος ἐμφανίζει δύο οἰκοδομικὲς φάσεις, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ δεύτερη εἶναι σύγχρονη μὲ τὴν ἐσχάρα. Τὸ τεῖχος τῆς ἀρχαιότερης φάσης ἔχει πλάτος 4.20 μ. καὶ πατὰ πάνω στὸ φυσικὸ ἔδαφος, πού εἶναι ἄμμος καὶ φυσικὸ ὑπόβαθρο. Σώζεται σὲ πολὺ χαμηλὸ ὕψος (0.60 μ.) καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κτιστὲς παρειές, τὸ ἐνδιάμεσο κενὸ τῶν ὁποίων ἔχει γεμίσει μὲ συμπαγὴ λιθορριπὴ. Ἀπὸ τὴν ἀνωδομία του σώζεται ἓνα μικρὸ τμήμα τῆς ἐσωτερικῆς παρειᾶς πού ἐμφανίζει ἐπιμελημένη τοιχοδομία ἀπὸ μικρὲς πλίνθους τοπικοῦ μαρμάρου μὲ ἄπεργη τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια.

Ἀπὸ τὴν κεραμικὴ καὶ ἀπὸ ἓνα εἰδῶλιο τῶν μέσων τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. δὲν ἀποκλείεται χρονολόγησις τοῦ τείχους στὸν 7ο π.Χ. αἰ. καὶ σύνδεσή του μὲ τὸ τεῖχος τῆς πρώτης ἀποικίας τῶν Κλαζομενίων.

Ἡ δεύτερη οἰκοδομικὴ φάσις ἐμφανίζει ἓνα «τεῖχος» πολὺ στενότερο (πλάτος 1.90 μ.) πού ἔχει σφηνωθεῖ μέσα στὴ λιθορριπὴ τοῦ ἀρχαιότερου τείχους· εἶναι κτισμένο μὲ μικροὺς ἀδούλευτους λίθους καὶ καλύπτεται ἀπὸ ἐπίχωση τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα. Μετὰ τὴν καταστροφὴ του καὶ τῆς ἐσχάρας ἀκολούθησαν ταφὲς στήν περιοχή αὐτή, ὀρισμένες ἀπὸ τίς ὁποῖες ἔχουν ἐναποτεθεῖ μέσα στὴ λιθορριπὴ τοῦ τείχους. Οἱ ταφὲς αὐτὲς εἶναι ἀκτέριστες καὶ

έπομένως άχρονολόγητες με μοναδική έξάιρεση τήν ταφή σε κεραμοσκεπή τάφο που βρέθηκε στην άνασκαφή του 1981 και ή όποια από τó χάλκινο νόμισμα Ζώνης που είχε ως δανάκη δέν πρέπει να άπομακρυνθει πολύ από τόν 4ο π.Χ. αιώνα. Τά προβλήματα χρονολόγησης και προορισμού του δεύτερου αυτού τείχους δέν είναι δυνατό να διευκρινισθούν πριν από τήν ολοκλήρωση τής έρευνας στην περιοχή αυτή. Αναφέρεται και ή ταφή άλόγου που βρέθηκε μέσα στη λιθορριπή του τείχους τής άρχαιότερης φάσης. Τό άλογο είχε κτυπηθει από σιδερένιο δόρυ ή αίχμη του όποιου βρέθηκε σφηνωμένη στα πλευρά του. Πάνω στο τείχος τής άρχαιότερης φάσης και δίπλα σ' αυτό βρέθηκαν επίσης σειρά από ταφές ένηλίκων αλλά και παιδιών που όπως και οί ταφές του νεώτερου τείχους είναι επίσης άκτέριστες.

Από δοκιμαστική τομή 2 x 2 μ. στον άγρό Άρβανιτίδη διαπιστώθηκε ότι πριν από τόν 4ο π.Χ. αιώνα ή περιοχή αυτή που βρίσκεται έξω από τó τείχος πρέπει να ήταν πολύ κοντά στη θάλασσα, όπως και ή περιοχή του γειτονικού νεκροταφείου του 7ου π.Χ. αιώνα.

Στόν άγρό Τσάκου, όπου ό Δ. Λαζαρίδης είχε έντοπίσει ένα τοίχο κατασκευασμένο με μεγάλες λιθοπλίνθους, πραγματοποιήθηκε καθαρισμός του τοίχου αυτού και μικρή επέκταση τής άνασκαφής προς τά δυτικά. Με τή νέα μικρή άνασκαφική έρευνα διαπιστώθηκε ότι πρόκειται για άνάλημμα σε παραθαλάσσια περιοχή.

Η άνασκαφή στον άγρό Μακρή άποκάλυψε κτίρια του 4ου π.Χ. αιώνα, τά όποια έχουν διαδεχθει προγενέστερη κτιριακή φάση τών άρχών του 5ου π.Χ. αιώνα. Ένδιαφέρουσα ύπηρξε και ή άνεύρεση κεραμικής του 6ου και 7ου π.Χ. αι., διάσπαρτης ώστόσο μέσα σε διαταραγμένα στρώματα χώματος που γέμισαν τά άναλήμματα του 4ου π.Χ. αιώνα.

Από τή φάση του 4ου π.Χ. αιώνα ξεχωρίζουν δύο κτίρια, τά όποια δέν έχουν κατασκευασθει συγχρόνως, έχουν όμως σύγχρονο

στρώμα καταστροφής που χρονολογείται γύρω στα μέσα του 4ου π.Χ. αιώνα και πιθανόν λίγο αργότερα. Σε ένα δωμάτιο του κτιρίου II αποκαλύφθηκε πλούσιο σε άγγεϊα και ειδώλια στρώμα καταστροφής.

Συνεχίστηκε και φέτος η ανασκαφή του νεκροταφείου του 7ου π.Χ. αιώνα με την επέκταση της ανασκαφικής τομής στα ΝΑ. Ανασκάφηκε έκταση συν. επιφάνειας 24×4 μ. μέσα στην οποία αποκαλύφθηκαν 42 νέες ταφές (είκ. 3), από τις οποίες οι 38 ήταν έγχυτρισμοί σε άμφορείς και πίθους και οι 3 καύσεις. Οι έγχυτρισμοί είναι παιδικές ταφές, κυρίως βρεφών, ενώ οι καύσεις ανήκουν σε ενήλικα άτομα νεαρής ηλικίας. Τα κτερίσματα των παιδικών ταφών είναι πήλινα θήλαστρα, πρωτοκορινθιακοί αρύβαλλοι, κυάθια, καθώς και αστράγαλοι ζώων.

Παράλληλα συνεχίστηκαν οι γεωμορφολογικές έρευνες, ή μελέτη του ανθρωπολογικού υλικού, οι τοπογραφικές εργασίες και ή συντήρηση των εύρημάτων στα Μουσεία Κομοτηνής και Καβάλας.

2. Και φέτος συνεχίστηκε από τον προϊστάμενο της 12ης Έφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Καβάλας κ. Χ. Μπακιρτζή ή ανασκαφική έρευνα, που εντάσσεται στο πρόγραμμα Θράκης και έποπτεύεται από τον καθηγητή κ. Γ. Μπακαλάκη, στο λόφο του βυζαντινού **Πολυστύλου** μέσα στα όρια των αρχαίων Άβδήρων. Η φετινή έρευνα σκοπό είχε τη συστηματική διερεύνηση των τάφων, που αποκαλύφθηκαν το 1982 γύρω από την τρίκλιτη βασιλική, έξω από τη δυτική πύλη της κλασικής οχύρωσης των Άβδήρων, και γύρω από τον βυζαντινό μονόχωρο ναό, μέσα στον περίβολο της βυζαντινής πόλης. Οι τάφοι διαπιστώθηκε ότι ανήκουν σε ανεξάρτητα νεκροταφεία. Από το πρώτο έρευνήθηκαν 42 κιβωτιόσχημοι βυζαντινοί τάφοι, οι όποιοι αποτελούν τμήμα εκτενέστερου και αρχαιότερου νεκροταφείου αναπτυγμένου έξω από τα δυτικά τείχη των Άβδήρων και χρονολογούνται στον 9ο -

11ο αί. Ἀπὸ τὸ δεύτερο νεκροταφεῖο ἐρευνήθηκαν 64 ταφές σὲ κιβωτιόσχημους καὶ λακκοειδεῖς τάφους, στὶς ὁκτώ ἀπὸ τὶς ὀποῖες παρατηρήθηκε χρῆση ξύλινου φερέτρου. Τὸ νεκροταφεῖο αὐτὸ χρονολογεῖται στὸν 13ο αἰώνα.

Παράλληλα μὲ τὴ διερεύνηση τῶν τάφων ἀποκαλύφθηκε ὀλόκληρη ἢ δυτικὴ πλευρὰ τῆς βυζαντινῆς ὀχύρωσης, ὀρισμένα τμήματα τῆς ὁποίας ἀνάγονται σὲ ἀρχαιότερες περιόδους (εἰκ. 5). Ἐσωτερικὰ καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν περίβολο ἀποκαλύφθηκε τμήμα ὑστερορωμαϊκοῦ λουτροῦ (εἰκ. 6) καὶ κτίσματα ἀποθηκευτικοῦ χαρακτήρα. Ἀκόμη στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ΝΔ γωνιακοῦ πύργου βρέθηκε ἀποθέτης μεγάλου ἀριθμοῦ ἀγγείων καθημερινῆς χρήσης, τὰ ὁποῖα δίνουν μία εἰκόνα τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων τῆς πόλης αὐτῆς στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Μὲ τὶς μεγάλης ἐκτάσεως αὐτὲς ἐργασίες δημιουργήθηκε στὴ δυτικὴ πλαγιὰ τοῦ λόφου Πολυστύλου ἕνας ὄρατὸς ἀπὸ μακριὰ ἀρχαιολογικὸς χῶρος.

3. Συνεχίστηκε καὶ φέτος ἡ ἀνασκαφὴ στὴν ἀρχαία **Μεσημβρία** μὲ τὸν ἐπίτ. ἔφορο ἀρχαιοτήτων κ. Ἀ. Βαβρίτσα, στὴ δυτικὴ περιοχὴ τῆς πόλης καὶ κατ' ἐξοχὴν στὸν περιτειχισμένο οἰκισμὸ καὶ σὲ μικρὸ τμήμα Β ἀπὸ αὐτόν, καθὼς καὶ στὸ πρὸς Δ τῆς πόλης νεκροταφεῖο, ἐνῶ πλήρης καθαρισμὸς καὶ προετοιμασία γιὰ μελλοντικὴ ἔρευνα ἔγινε στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ, ὅπου τὸ Ἱερὸ τῆς Δήμητρος.

Εἰδικότερα στὸν περιτειχισμένο οἰκισμὸ ἡ ἔρευνα προχώρησε στὸ μεγαλύτερο μέρος του, ἐνῶ ἀπομένει μέρος μόνο τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ πρὸς τὴ θάλασσα νότιου τμήματος, στὸ ὁποῖο ἔγινε ἐπιφανειακὸς μόνο καθαρισμὸς.

Κατὰ τὸ παρελθὸν εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ ἀρκετὰ κτίσματα (οἰκίες, καταστήματα, κλπ.) ποὺ ἀνῆκαν στὴν γ' φάση καὶ σὲ μερικὰ μόνο σημεῖα εἶχαμε καὶ τμήματα τῆς β' φάσης, ἐνῶ στὴν κεντρικὴ καὶ δυτικὴ πλευρὰ διατηροῦνταν οἱ δύο ληνοί, ποὺ δίνουν εἰκόνα τῆς ζωῆς ἐπὶ μικρὸ χρονικὸ διάστημα, ὅπως ἀποδεί-

χθηκε, τῆς μετὰ τὴν γ' φάση περιόδου τοῦ οἰκισμοῦ (ΠΑΕ 1968, πίν. 59β καὶ ΠΑΕ 1972, εἰκ. 1 καὶ πίν. 80, 81, 82).

Μὲ τὴ φετινὴ ἐντατικὴ καὶ μεγαλύτερης διάρκειας ἔρευνα, ἀπομακρύνθηκαν οἱ ληνοὶ καὶ ἀποκαλύφθηκαν τὰ κτίσματα τῆς γ' φάσης στὸ σύνολό τους, καθὼς καὶ μεγάλο μέρος τῆς β' φάσης, δεδομένου ὅτι ἡ ἔρευνα ἔγινε σὲ μεγαλύτερο βάθος στὰ περισσότερα μέρη, ἐνῶ σὲ μερικὰ σημεῖα φάνηκαν ὠραιότατοι καλοκτισμένοι τοῖχοι τῆς α' φάσης, μὲ μικροὺς ὀρθογωνισμένους καὶ ἀκριβέστατα προσαρμοσμένους δόμους, ἰδίως πρὸς τὴ βόρεια καὶ νότια πλευρὰ κατὰ μῆκος τοῦ τείχους καὶ τῶν δρόμων.

Στὴ δυτικὴ καὶ βόρεια πλευρὰ ἀνασκάφηκαν πλήρως ὅλα σχεδὸν τὰ διαφόρων ἐκτάσεων καὶ σχεδίων κτίσματα (οἰκίες, καταστήματα, κλπ.), μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ μερικὰ ποὺ χρησίμευαν ὡς χῶροι θυσιῶν καὶ οἰκιακῆς λατρείας (εἰκ. 7).

Σημειώνεται ἐδῶ ἰδιαίτερα ὅτι στὴ ΝΑ γωνία τοῦ οἰκισμοῦ καὶ στὸν ἐφαπτόμενο τοῦ Μνημείου-Πύργου (;) χῶρο (χῶρισμα Γ), βρέθηκε κονίαμα ζυθοῦ ἐρυθροῦ χρώματος ποὺ κατέπεσε ἀπὸ τὴ νότια πλευρὰ τοῦ τοίχου, μὲ κυανόχρωμο πλατὺ περιθώριο καὶ ἐλάχιστα λευκὰ σημεῖα, συνολικοῦ μήκους 4 μ. καὶ πλάτους 1.20 μ.· προφανῶς τὸ χῶρισμα αὐτὸ καλυπτόταν στὸ σύνολό του μὲ κονίαμα, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ κατάλοιπα στὶς γωνίες καὶ τὰ ἄλλα σημεῖα του.

Στὸ μεταξὺ καθαρίστηκαν πλήρως καὶ οἱ δρόμοι μέσα στὸν οἰκισμό (εἰκ. 8) οἱ ὁποῖοι ἀνταποκρίνονται στὴν περίοδο τῶν γ' καὶ β' φάσεων, μὲ μερικὲς μόνο παραλλαγές, δεδομένου ὅτι ἡ α' φάση, ἀπὸ τὰ μέχρι στιγμῆς στοιχεῖα, φαίνεται ὅτι ἀκολουθεῖ διαφορετικὴ διάταξη, ὡς ἐντεταγμένη στὸ σύνολο πλέον τῆς πόλης, ἀνεξάρτητα δηλ. ἀπὸ τὸν μεταγενέστερο φυσικὰ περιτειχισμένο οἰκισμό καὶ τὰ κτίσματά του.

Ἔτσι ἔχουμε τρεῖς ὀριζόντιους δρόμους (Α - Δ) καὶ τρεῖς ἄλλους κάθετους (Β - Ν), ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἕνας, ὁ μεσαῖος, διακόπτεται στὸ κέντρο, ἐνῶ οἱ ἄλλοι δύο ἐκτείνονται μέχρι τὰ

ἀντίστοιχα ἄκρα τοῦ οἰκισμοῦ. Κατὰ μῆκος τῶν δρόμων καὶ μὲ προσβάσεις πάντοτε πρὸς αὐτοὺς ἐκτείνονται οἱ οἰκίες κυρίως καὶ τὰ ἄλλα κτίσματα τοῦ οἰκισμοῦ, πού διαχωρίζονται πλήρως μεταξύ τους καὶ μόνο σὲ μερικές περιπτώσεις συμπίπτουν οἱ τοῖχοι τῆς γ' καὶ τῆς β' φάσης ἢ οἱ νεώτερες κατασκευές ἀγνοοῦν τὶς παλαιότερες. Στὸ μεσαῖο, ὀριζόντιο δρόμο καὶ στὸ σημεῖο διασταυρώσεως μὲ τὸν κάθετο ὁμοίό του, στὸ κέντρο περιήτου τοῦ περ. οἰκισμοῦ, ἀποκαλύφθηκε κτιστὸς ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως, μὲ κατεύθυνση πρὸς Νότο (πρὸς τὴ θάλασσα), ἐνῶ λίγο νοτιότερα ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ ἔχουμε καὶ φρέαρ (εἰκ. 9), καλῆς κατασκευῆς, πού ἀσφαλῶς ἐξυπηρετοῦσε ἐπαρκῶς τὶς ἀνάγκες τουλάχιστον τῶν γύρω οἰκιῶν.

Ἀπὸ τὰ μέχρι στιγμῆς ἀποκαλυφθέντα ἔχουμε ἓνα μικρὸ μὲν, ἀλλὰ ὠραιότατο σύνολο περιτειχισμένου οἰκισμοῦ, μὲ οἰκίες, χώρους λατρείας, καταστήματα, δρόμους κλπ., πράγμα πού δικαιολογεῖ καὶ τὸ ἄλλοτε λεχθέν, ὅτι πρόκειται γιὰ μοναδικὸ στὸ εἶδος τοῦ οἰκισμοῦ σὲ ὅλο τὸν ἑλλαδικὸ χῶρο, ἀποψη ἢ ὁποῖα ὑπάρχουν βάσιμες ἐλπίδες ὅτι θὰ ἐπιβεβαιωθεῖ κατὰ τὴν ἀμέσως προσεχῆ ἀνασκαφικὴ περίοδο, μὲ τὴν πλήρη ἀποκάλυψή του καὶ ὡς πρὸς τὰ ὑπόλοιπα ἀνεξερεύνητα σημεῖα του.

Εὐρήματα : Πολυπληθὴ ἦταν καὶ τὰ ἀνευρεθέντα ποικίλα ἀγγεῖα, ἀντικείμενα, κλπ. κατὰ τὴ φετινὴ ἔρευνα. Τὰ κυριότερα ἀπὸ αὐτὰ ἦταν 27 ὀλόκληρα διαφόρων τύπων ἀγγεῖα (σκύφοι, φιάλες, οἰνοχόες, ἀμφορεῖς, πινάκια, ἀλάβαστρα, λεκανίδες, ἀσκοί, κάρυνοι), καθὼς καὶ πλῆθος ἀπὸ ὄστρακα μελαμβροφῆ, ἀλλὰ καὶ ὄστρακα ἀπὸ μελανόμορφα καὶ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα μὲ ποικίλη γραπτὴ διακόσμηση. Ἀκόμη εἰδῶλια ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ θεοτήτων, πῆλινες καὶ λίθινες ἀγνύθες πυραμιδόσχημες καὶ κυκλικές, λεκανίδες, λύχνοι, ἐνσφράγιστες λαβὲς ἀμφορέων, διάφορα μεταλλικὰ ἐλάσματα, ἦλοι, ἄγκιστρα, βελόνες, αἰχμὲς βελῶν, τμήματα πορπῶν, ὅλα ἀπὸ χαλκὸ, νομίσματα χάλκινα, σκωρίες σιδήρου, πάρα πολλὰ

ὄστρακα ἀβαφῶν καὶ χονδροειδῶν ἀγγείων, ἀλλὰ καὶ τῶν γνω-
στῶν προϊστορικῶν τῆς περιοχῆς μὲ ἀνάλογη διακόσμηση. Καὶ
τέλος πλῆθος ἀπὸ στρωτῆρες καὶ καλυπτῆρες κεράμους στέγης,
λακωνικοῦ καὶ κορινθιακοῦ τύπου, ἀκροκέραμοι μὲ ἀνθέμια, κέ-
ραμοι ποὺ χρησιμοποιοῦνταν ὡς ὀπαῖα, καθὼς καὶ διάφορα ἄλλα
μικροαντικείμενα ἀπὸ χαλκὸ, μόλυβδο καὶ σίδηρο.

Στὸν τομέα βόρεια τοῦ περιτειχισμένου οἰ-
κισμοῦ ἡ ἔρευνα προχώρησε ἀρκετὰ καὶ πρὸς τὸ μέσον, δηλ.
μεταξὺ τοῦ δυτικοῦ σκέλους καὶ τοῦ πρὸς Ἀνατολὰς Βορειοα-
νατολικοῦ Πύργου τοῦ οἰκισμοῦ, ὅπου ἀποκαλύφθηκαν θεμέλια
κτισμάτων, ποὺ ἀνήκουν σὲ δύο οἰκοδομικὲς φάσεις· ἡ περαι-
τέρω ἔρευνα θὰ δείξει τὸν ἀριθμὸ, τὴ λειτουργικότητά τους, ἀλλὰ
καὶ τὴ σχέση τους πρὸς τὰ περίξ, ἰδιαιτέρως τὰ πρὸς Νότον.

Εὐρήματα : Τὰ εὐρεθέντα διάφορα κεραμικὰ στὰ διαταραγμέ-
να ἐπιφανειακά, ἀλλὰ καὶ τὰ βαθύτερα στρώματα, καθὼς καὶ
τὰ νομίσματα καὶ τὰ ἄλλα μεταλλικὰ μικροαντικείμενα, δεί-
χνουν ὅτι ἡ ζωὴ ἐξελίσσεται ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς μέχρι τοὺς
ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Νεκρόπολη. Στὸ πρὸς Δ τῆς πόλης νεκροταφεῖο ἔγι-
ναν τομὲς μὲ μηχανικὸ ἐκσκαφέα καὶ σὲ ἀρκετὸ βάθος σὲ μερι-
κὰ σημεία μὲ ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα. Ἀποκαλύφθηκαν 31
ταφῆς καὶ τάφοι (κεραμοσκεπεῖς, κιβωτιόσχημοι, πίθοι (εἰκ. 11)
κλπ.), οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων ἦταν συλημένοι ἢ κατε-
στραμμένοι ἀπὸ τὴν καλλιέργεια, δεδομένου ὅτι σχεδὸν ὅλη ἡ
ἐκταση ποὺ ἐρευνηθήκε εἶναι ἀγρὸς ποὺ καλλιεργεῖται γιὰ πολλὰ
χρόνια.

Μέσα στοὺς παραπάνω τάφους καὶ ταφῆς ἢ πολὺ κοντὰ σ' αὐ-
τούς, βρέθηκαν ἀρκετὰ κτερίσματα, τὰ κυριότερα τῶν ὁποίων εἶναι
τὰ ἑξῆς:

Ἀργυρά : Ὀκτὼ βραχιόλια ποὺ καταλήγουν σὲ κεφαλὴ φιδιοῦ
ἢ κριοῦ, ἓνα ἐνώτιο, τρία δακτυλίδια, δύο πόρπες καὶ δύο περόνες
(εἰκ. 10). *Χρυσά* : Δύο δακτυλίδια, δύο ὠραιότατα ἐνώτια μὲ

διακόσμηση τρείς ρόδακες στο κέντρο κύκλου και με άναρτημένο πτερωτό νέο γυμνό πού κρατεί ταινία, καθώς και έπτά διάφορα έξαρτήματα - κοσμήματα (σφαιρίδια, ψήφοι, κεφαλή γυναικάς, κλπ.). Χάλκινα: Δύο δακτυλίδια, δύο νομίσματα. Σιδηρά: Δύο δακτυλίδια. Πήλινα: Τέσσερα ειδώλια, τρείς κάνθαροι, δεκατέσσερις σκύφοι, τριάντα άρυβαλλοειδή ληκύθια με ποικίλη διακόσμηση, έπτά λυχνάρια, πέντε κύπελλα, δύο άμφορισκοι, δύο οίνοχόες, δύο πινάκια.

Τέλος άρκετά όστρακα από άγγεϊα διαφόρων τύπων περισυλλέχθηκαν μέσα στις ταφές, τά όποϊα προέρχονται από τούς συλημένους ή και κατεστραμμένους από τήν άροση τάφους.

4. Συνεχίστηκε ή άνασκαφή τής Έταιρείας στη Μαρώνεια με τόν έφορο άρχαιοτήτων κ. Εύ. Πεντάζο. Φέτος άποκαλύφθηκαν τρείς σειρές έδωλιών, πού σώζονται από τό θέατρο τής άρχαίας Μαρώνειας (είκ. 12). Έπίσης άποκαλύφθηκε τμήμα τής μετασκευασμένης κατά τούς ρωμαϊκούς χρόνους σκηνης και κομμάτια έπιστυλίου (είκ. 13). Νότια τής σκηνης, πού βρίσκεται κάτω από άγροτικό δρόμο, βρέθηκε ή συνέχεια τού άγωγού πού απομάκρυνε τά νερά από τό θέατρο.

Έπαναλήφθηκε ή έρευνα και στην περιοχή δυτικά τού θεάτρου, όπου τό 1969 είχαν έντοπισθει με μικρή τομή λείψανα σπιτιών. Άποκαλύφθηκε, σε βάθος 0.15 μ. από τήν έπιφάνεια τού άγρου, τμήμα κτιρίου διαστ. 15 x 12.50 μ. περίπου, τών έλληνοιστικών χρόνων. Οί τοίχοι, πλ. 0.40 - 0.45 μ., είναι κτισμένοι με άδρά λαξευμένες πέτρες και πηλό. Στη ΒΔ πλευρά τού κτιρίου βρέθηκε μαρμάρινος άγωγός ήμικυκλικής διατομής και μήκους 5 μ. Η κεραμική είναι τών έλληνοιστικών χρόνων και έκτός τών άλλων βρέθηκαν 9 νομίσματα τής Μαρώνειας τού 4ου - 2ου π.Χ. αιώνα.

5. Κατά τή φετινή άνασκαφική έρευνα στο Όκτάγωνο τών

Φιλίππων (είκ. 14) ολοκληρώθηκε ἡ ἀνασκαφή τῶν ΝΔ χώρων τοῦ αἰθρίου, ἀπὸ τὴν ομάδα τῶν συνεργατῶν τοῦ ἀείμνηστου καθηγ. Στ. Πελεκανίδη ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ προϊσταμένου τῆς 12ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Καβάλας κ. Χ. Μπακιρτζῆ. Ἀποκαλύφθηκε τὸ δωμάτιο Γ', ποῦ βρίσκεται δίπλα καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὸ δωμάτιο Γ (βλ. παρένθ. πίν. στὰ ΠΑΕ 1978). Ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης ὁ χώρος ποῦ ὀρίζεται ἀπὸ τὴν προέκταση τοῦ τοίχου τῆς νότιας στοᾶς τοῦ αἰθρίου καὶ τὴν προέκταση τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς κρήνης. Στὸ δυτικὸ τοῖχο τοῦ διαμερίσματος αὐτοῦ διαμορφώνεται στενὸ ἄνοιγμα πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν χώρο. Τὸ διαμέρισμα ἀποτελεῖ κλιμακοστάσιο διότι ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ του ξεκινᾷ ἡ κτιστὴ κλίμακα (βλ. κάτοψη στὰ ΠΑΕ 1978) ποῦ συνεχίζεται κατὰ μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς καὶ πιθανῶς συνεχιζόταν κατὰ μῆκος τῶν δύο ἄλλων πλευρῶν τοῦ χώρου.

Παράλληλα διευθετήθηκαν τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ αἰθρίου καὶ τοποθετήθηκαν κοντὰ στὶς ἀρχικὲς τοὺς θέσεις οἱ σωζόμενοι κίονες τῆς νότιας στοᾶς.

Συνεχίστηκε ἡ ἀποκάλυψη τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ποῦ εἶχε ἐντοπισθεῖ πέρυσι 1.50 μ. κάτω ἀπὸ τὸ πλακόστρωτο τῆς αὐλῆς LIII στὴ βόρεια πτέρυγα τοῦ ἐπισκοπείου. Τὸ ψηφιδωτὸ αὐτὸ καλύπτει στενὸ διάδρομο προγενέστερου κτιρίου, εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ λευκὲς καὶ κόκκινες ψηφίδες καὶ ἔχει ὡς διακοσμητικὸ θέμα συνεχόμενα τετράγωνα. Ἡ ἔρευνα στὸ σημεῖο αὐτὸ ολοκληρώθηκε μὲ τὴν εὔρεση σχεδὸν ἐπὶ τοῦ δαπέδου χάλκινου νομίσματος τοῦ Ἀρκαδίου (395 - 408), τὸ ὁποῖο εἶναι *terminus ante quem* γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου καὶ *terminus post quem* γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς αὐλῆς LIII στὴ βόρεια πτέρυγα τοῦ ἐπισκοπείου.

Παράλληλα μὲ τὶς ἐργασίες αὐτὲς ἔγινε ἐπιμελὴς καθαρισμὸς ὁλόκληρου τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, ἡ τελικὴ φωτογράφιση καὶ ἡ ἀεροφωτογράφησή του.

6. Στη θέση της αρχαίας **Ἀμφιπόλεως**, συνέχισε ἡ Ἑταιρεία τὴν ἀνασκαφικὴ τῆς ἔρευνα, μὲ τὸν ἐπίτιμο γενικὸ ἐπιθεωρητὴ ἀρχαιοτήτων κ. Δημ. Λαζαρίδη.

1. Νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὶς βασιλικὲς τῆς ἀκρόπολης, συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφὴ τῆς σημαντικῆς οἰκίας τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, τῆς ὁποίας ἡ ἔρευνα ἄρχισε τὸ 1982 (βλ. Τὸ Ἔργον τῆς Ἑταιρείας 1982, σ. 16). Ἀνατολικὰ τοῦ δωματίου μὲ τὶς τοιχογραφίες, ἀποκαλύφθηκε ἓνα δεῦτερο μεγάλο δωμάτιο, διαστάσεων 7.20×5.18 μ. (εἰκ. 15). Ὁ καλύτερα διατηρούμενος βόρειος τοῖχος τοῦ δωματίου διασώζεται σὲ ὕψος 3.65 μ. Οἱ τοῖχοι φέρουν λευκὰ κονιάματα μὲ ἀπομίμηση ψευδοϊσόδομης τοιχοποιίας, πού ἀποδίδεται μὲ ἐγγάρακτες γραμμές, ἐρυθροῦ καὶ μαύρου χρώματος (εἰκ. 16). Τὰ δύο συνεχόμενα δωμάτια ἐπικοινωνοῦσαν μὲ εἴσοδο πού διαπιστώθηκε στὸ νότιο ἄκρο τοῦ ἐνδιάμεσου, διαχωριστικοῦ τοίχου. Τὸ δάπεδο κάλυπτε ἐκτεταμένη στρώση τῶν κεράμων τῆς στέγης, πού εἶχε καταρρεῦσει.

Σὲ ἀπόσταση 1.75 μ. νότια ἀπὸ τὰ δύο δωμάτια, ἀποκαλύφθηκε ἡ βόρεια πλευρὰ τοῦ περιστυλίου, μήκους 7.05 μ. καὶ μεγάλο μέρος τῆς αὐλῆς, πού καλύπτεται ἀπὸ ἀπλὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο, χωρισμένο σὲ ζῶνες ± 0.60 μ. (εἰκ. 17). Εἶναι κατασκευασμένο μὲ μικρὰ, ἀκανόνιστου σχήματος, ἀποτμήματα λευκοῦ ἀσβεστολίθου, καθὼς καὶ λίγα διασκορπισμένα μικρὰ κομμάτια πράσινου καὶ μαύρου λίθου. Στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ περιστυλίου διαπιστώθηκαν οἱ βάσεις 3 κίωνων. Ἀποτελοῦνται ἀπὸ κυλινδρικό πυρήνα πωρόλιθου, πού ἐπικαλύπτεται μὲ παχὺ στρώμα κονιάματος, μαύρου χρώματος. Πεσμένο δίπλα στὴ βάση του, ἀποκαλύφθηκε μεγάλο τμήμα τοῦ μεσαίου κίονα, διαμ. ± 0.56 μ. καὶ κοντὰ σ' αὐτόν, δωρικὸ κιονόκρανο ἀπὸ πωρόλιθο (εἰκ. 17). Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ τρόπος κατασκευῆς τοῦ κίονα, μὲ κομμάτια κεραμιδιῶν, μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστη, ἐνῶ τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνειά του ἐπικαλύπτει λεῖο στρώμα κονιάματος.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ δευτέρου δωματίου τῆς οἰκίας βρέ-

θηκαν πολλά έγχρωμα κονιάματα τοιχογραφιών, πού έπεσαν από τους τοίχους του πρώτου δωματίου, αποτμήματα ανάγλυφης διακόσμησης με έρωτιδεΐς και άνθοστεφάνους από στοῦκο (είκ. 18), διάφορα μικροαντικείμενα και αποτμήματα ειδωλίων, καθώς και τὸ επάνω μέρος μαρμάρινης κεφαλῆς αγάλματος εφέβου (είκ. 19).

2. Σημαντικά επίσης ἦταν τὰ αποτελέσματα τῶν έρευνῶν τῶν οχυρώσεων τῆς αρχαίας πόλης. Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς ἀκρόπολης, έσωτερικά από τὸ κλασικὸ τεῖχος, ἀλλὰ σὲ ἰκανὴ ἀπόσταση από αὐτό, ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 82.50 μ. και κατεύθυνση Β - Ν τὸ τεῖχος τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (είκ. 20). Ἐδῶ ἀνασκάφηκαν δύο πύργοι (Α και Β), διαστάσεων 6.75 × 4.70 και 7 × 5.30 μ. ἀντίστοιχα, πού διατηροῦνται σὲ ὕψος ἕως 2.83 μ. Ἡ σημασία τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ τεῖχους εἶναι ἰδιαιτέρα σημαντικὴ γιὰ τὴν τοπογραφία, γιατί δείχνει τὰ ὅρια τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς πόλης, κατὰ τοὺς πρώιμους ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Τὸ πρόσθετο ενδιαφέρον τοῦ τεῖχους αὐτοῦ ἔγκειται στὸ ὅτι κατὰ τὴν οἰκοδομὴ του χρησιμοποιήθηκαν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη από μάρμαρο και πωρόλιθο — σπόνδυλοι κιόνων, κιονόκρανα, γεῖσα, λέσβιο κυμάτιο, τρίγλυφα, μετόπες και λιθόπλινθοι —, πού προέρχονται από τὰ κτίρια πού προϋπήρχαν στὸ χῶρο αὐτό. Ἐνὸς τουλάχιστον μεγάλου κτιρίου στὴ θέση αὐτὴ, βρέθηκε μέρος τοῦ νότιου (;) τοῖχου, μήκους 9.50 μ., πού επεκτείνεται κάτω από τὴ θεμελίωση τοῦ πύργου Α, πού ἐπικάθεται σ' αὐτόν. Τὸ μέγεθος τῶν λιθοπλίνθων τοῦ τοῖχου, ἡ κατασκευὴ, τὰ αποτμήματα ἔγχρωμων κονιαμάτων και πήλινων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν — λεοντοκεφαλές - ὕδρορροές, σίμη, μεγάλοι κέραμοι με γραπτὴ διακόσμηση —, πού βρέθηκαν ἐκεῖ κοντά, κάνουν πιθανὴ τὴν ὑπόθεση ὅτι ἴσως πρόκειται γιὰ δημόσια οἰκοδομὴ.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ τεῖχους βρέθηκαν αποτμήματα ἀγαλμάτων, ὅπως ἡ ὡραία κεφαλὴ με τὶς ἔντονες σκοπαδικές ἐπιδράσεις (είκ. 21) και διάφορες ἐπιγραφές, από τὶς ὁποῖες πιὸ ἐνδιαφέρουσες εἶναι δύο ἀναθηματικές, ἡ πρώτη πρὸς τὴν

Ἄρτεμη Εἰλείθια (εἰκ. 22) καὶ ἡ δευτέρα πρὸς τὴ νυκτερινὴ δαίμονα Βαβῶ.

3. Στὸ ΒΔ τμήμα τῆς πόλης ἀποκαλύφθηκε ἓνα μικρὸ ὑπαίθριο ἱερὸ τοῦ φρυγικοῦ θεοῦ Ἄττιος, διαστάσεων 9×4.10 μ. Κτισμένο μὲ λιθόπλινθους πωρολίθου καὶ προσανατολισμένο πρὸς Α, ἔχει μορφὴ Π καὶ λιθόστρωτη ἐσωτερικὴ αὐλή. Ἐσωτερικά, κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου, ἀποκαλύφθηκε σειρὰ βάθρων ἀναθημάτων — ἀγαλμάτων καὶ στηλῶν — ποὺ βρέθηκαν διαταραγμένα ἀπὸ τὴ βαθιὰ μηχανικὴ ἄροση τοῦ ἀγροῦ. Ἀπὸ τὰ εὐρήματα ἀξιίζει νὰ ἀναφερθοῦν τρία ἀποτμήματα ἀγαλματίων — δυὸ παιδικὰ χέρια, ποὺ κρατοῦν πουλὶ τὸ ἓνα, καρπὸ τὸ ἄλλο — εἰδῶλια Ἄττιος (εἰκ. 23) καὶ μεγάλες πήλινες προτομὲς (εἰκ. 24), καθὼς καὶ 103 χάλκινα νομίσματα, ἄριστης διατήρησης. Τὰ πιὸ πολλὰ ἀπὸ τὰ νομίσματα, ποὺ χρονολογοῦνται στὸν 2ο καὶ 1ο π.Χ. αἰῶνα, ἀνήκουν σὲ διάφορες πόλεις τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης καὶ φυσικὰ στὴν Ἀμφίπολη. Σὲ μερικὰ μάλιστα ἀπὸ τὰ τελευταῖα αὐτὰ ὑπάρχει παράσταση τῆς Ἄρτεμης ταυροπόλου. Ἀπὸ τὴ θέση τοῦ ἱεροῦ προέρχεται καὶ τυχαῖο εὔρημα ἀνάγλυφης, ἀναθηματικῆς στήλης.

4. Δοκιμαστικὲς τομὲς ποὺ ἔγιναν σὲ φυσικὸ ἄνδρρο, ἀνατολικὰ ἀπὸ τὸ τεῖχος τῆς πόλης, ὀδήγησαν στὴ σημαντικὴ γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς Ἀμφίπολης διαπίστωση τῆς θέσης νεκροταφείου κλασικῶν χρόνων, ποὺ γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ γνωστὴ. Ἐκτὸς ἀπὸ διάφορα εὐρήματα τάφων, ὅπως ὁ μελαμβαφῆς κάρναρος τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα, μὲ τὴν ἐπιγραφή ΛΑΑΝΔΡΟΥ (εἰκ. 25), σὲ ὀλότελα ἐπιφανειακὰ στρώματα περισυνελέγησαν διάσπαρτα, ἀποτμήματα λευκῶν ἄττικῶν ληκύθων. Μία λήκυθος, ποὺ συγκολλήθηκε σχεδὸν ὀλόκληρη (εἰκ. 26) — λείπουν τὸ στόμιο καὶ ἡ βάση μόνο — φέρει ἔξοχη παράσταση δύο μορφῶν, ἑνὸς ὄρθιου νέου μὲ πέτασο καὶ δύο ἀκόντια στὸ ἀριστερὸ χέρι καὶ μιᾶς καθισμένης νέας, ἐκατέρωθεν ἐπιτύμβιας στήλης (εἰκ. 27). Τὸ ἀγγεῖο αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ χρονολογηθεῖ γύρω στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 5ου π.Χ.

αί. Σὲ ὄστρακο ἄλλης λευκῆς ληκύθου διασώζεται τὸ κεφάλι καὶ μέρος τοῦ σώματος πιθανῶς μορφῆς Χάρωνος. Εἶναι ἡ πρώτη φορά πού στὸ χῶρο τῆς Ἀμφίπολης ἀποκαλύπτονται λευκὲς ἀττικὲς λήκυθοι.

Στὴν ἴδια περιοχὴ βρέθηκε ἡ ἐπιτύμβια στήλη κάποιου πολίτη ἀπὸ τὸν μακρινὸ Βορυσθένη, μὲ ὠραῖα γράμματα τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα, πού διατηροῦν ζωηρὸ ἐρυθρὸ χρῶμα (εἰκ. 28). Τὸ εὕρημα αὐτό, μαζί μὲ ἄλλες ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές — εὕρηματα περασμένων ἐτῶν —, πού δίνουν τὰ ἐθνικὰ τῶν νεκρῶν, δείχνουν τὸν κοσμοπολιτικὸ χαρακτήρα τῆς Ἀμφίπολης, πού ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς Ἰδρυσῆς της ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους εἶχε μικτὸ πληθυσμό.

7. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα συνεχίστηκε τὸ 1983 στὴ Βεργίνα μὲ τὸν καθηγ. κ. Μ. Ἀνδρόνικο σὲ τρεῖς κυρίως τομεῖς: 1) στὸ θέατρο, 2) στὸ νὰὸ τῆς Εὐκλείας, 3) στὴν ἀκρόπολη. Παράλληλα ἔγιναν δοκιμαστικὲς τάφροι στὴν περιοχὴ τῆς πόλης μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπισημανθοῦν σὲ διάφορα σημεῖα λείψανα θεμελιώσεων οἰκιῶν.

1. **Θέατρο.** Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1982 εἶχε ἀποκαλύψει τὴν πρώτη (λίθινη) σειρὰ τῶν ἐδωλίων καθὼς καὶ τὸ ρεῖθρο τῆς ὀρχήστρας (εἰκ. 29). Εἶχαν ἀκόμη ἀποκαλυφθεῖ στὸ μεγαλύτερο μέρος τους οἱ θεμελιώσεις τῶν ἀναλημματικῶν τοίχων τῶν παρόδων καὶ τὸ ἀνατολικὸ μισὸ τῶν θεμελίων τῆς σκηνῆς. Κατὰ τὸ 1983 προχώρησε ἡ ἀφαίρεση τῶν χωμάτων ἀπὸ τὴν ὀρχήστρα. Ἡ ἐργασία αὐτὴ, ἀπαραίτητη καὶ δαπανηρὴ, δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ εἶναι ἀποδοτικὴ σὲ ἀρχαιολογικὰ εὕρηματα ἢ ἄλλου εἴδους παρατηρήσεις. Ἐκτὸς τοῦ κομματιοῦ μνημειακοῦ ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου πού εἶχε βρεθεῖ στὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο, κανένα ἀξιοσημεῖωτο εὕρημα δὲν ὑπῆρχε μέσα στὴν ἐπίχωση πού εἶχε σχηματισθεῖ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ θεάτρου. Βεβαιώθηκε πάντως ὅτι τὸ δάπεδο τῆς ὀρχήστρας ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τὸ φυσικὸ χῶμα καὶ ἐκτὸς

ἀπὸ τὸ λίθο τῆς θυμέλης δὲν ὑπῆρχε σ' αὐτὴν καμιὰ ἄλλη κατασκευὴ (θρόνοι κ.ἄ.). Μολονότι ἦταν πρόδηλο ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1982 ὅτι πέρα τῆς πρώτης σειρᾶς τῶν λίθινων ἐδωλίων δὲν ἔπρεπε νὰ ἀναμένεται στὸ «κοῖλον» ἢ ὑπαρξὴ ἄλλων λίθινων ἐδωλίων, ἦταν ἀπαραίτητη τόσο ἡ ἀφαίρεση ἐνὸς τουλάχιστον μέρους ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ κοίλου, ὅσο καὶ ἡ προσεκτικότερη ἐρευνά του. Ἡ ἐρευνα αὐτὴ βεβαίωσε πράγματι τὴν ἀπουσία λίθινων ἐδωλίων, ἀφοῦ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίχωση βρέθηκε τὸ φυσικὸ πρανές. (Ἡ ἐρευνα αὐτὴ ἔγινε σὲ δύο μόνο κερκίδες, γιὰτὶ κρίθηκε περιττὴ ἡ ὀλικὴ ἀνασκαφὴ ὅλου τοῦ κοίλου.) Ἔτσι ἡ ὑπόθεση πού εἶχε διατυπωθεῖ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ περασμένου χρόνου, ὅτι τὰ ἐδώλια τοῦ θεάτρου τῶν Αἰγῶν πρέπει νὰ ἦταν ξύλινα, πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὀρθή.

Καταβλήθηκε προσπάθεια νὰ ἐρευνηθοῦν ὅλοι οἱ διάδρομοι μετὰ τῶν κερκίδων ἀπὸ τὴν ἐρευνα αὐτὴ διαπιστώθηκε ὅτι οἱ διάδρομοι δὲν εἶχαν ἀναβαθμοὺς ἀλλὰ σχημάτιζαν ἓνα συνεχές «ἄνιαντες» ἐπίπεδο λιθόστρωτο. Σὲ ἓνα μόνο διάδρομο τὸ λιθόστρωτο διατηρεῖται σὲ ὅλο σχεδὸν τὸ μῆκος του (20 μ.) ἐνῶ στοὺς ὑπόλοιπους οἱ λίθοι σώζονται σὲ μικρὰ τμήματα.

Λίγα ἑλληνιστικὰ ὄστρακα καὶ ἓνα νόμισμα Θεσσαλονίκης πού βρέθηκαν στὸ δάπεδο τῆς ὀρχήστρας προσφέρουν ἰσχυρὴ ἔνδειξη γιὰ νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι τὸ θέατρο ἔπαυσε νὰ λειτουργεῖ ὕστερα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 2ου προχριστιανικοῦ αἰώνα.

2. *Ναὸς τῆς Εὐκλείας.* Στὸ θάλαμο καὶ τὸν προθάλαμο τοῦ ναῖσκου ἐρευνήθηκε τὸ στρώμα καταστροφῆς καὶ ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ τὰ λιγοστὰ κινητὰ εὐρήματα — κυρίως θραύσματα πήλινων εἰδωλίων — ἡ χρονολόγησις τῆς καταστροφῆς γύρω στὰ μέσα τοῦ 2ου π.Χ. αἰώνα.

Τὸ σημαντικότερο εὐρημα τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς στὸ χῶρο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἓνα μαρμάρινο τετράγωνο πόδιο, πλευρᾶς 1.78 μ. καὶ ὕψους 0.20 μ. πού βρέθηκε σὲ μικρὴ ἀπόστασις ΒΔ τοῦ ναῖσκου (εἰκ. 30). Ἐνα ὅμοιο ἰσοῦψές πόδιο, ὀρθογώνιο ὅμως (1.78 × 1.28 μ.),

είχε αποκαλυφθεῖ λίγο νοτιότερα, στην ανασκαφή τοῦ 1982. Τὰ δύο αὐτὰ πόδια εἶναι μορφολογικά καὶ κατασκευαστικά ἐντελῶς ὅμοια μὲ τὸ πόδιο ποῦ φέρει τὴν ἐνεπίγραφη βάση τῆς Εὐρυδικῆς Σίρρα καὶ βρίσκονται στὴν ἴδια εὐθεία (B-N) μὲ αὐτήν. Πρέπει νὰ θεωρηθεῖ βέβαιο ὅτι ἔφεραν καὶ αὐτὰ ὅμοιες ἐνεπίγραφες βάσεις ἀναθημάτων καὶ στήθηκαν ταυτόχρονα μὲ τὸ ἀνάθημα τῆς Εὐρυδικῆς. Στὸν ἴδιο ἄξονα μὲ τίς τρεῖς αὐτὲς βάσεις, λίγο βορειότερα, εἶχε ἀποκαλυφθεῖ μιὰ μεγάλη πέτρινη θεμελίωση διαστάσεων 6.50×4.50 μ. Εἶχε ὑποθεθεῖ ἀρχικά ὅτι μπορεῖ νὰ εἶναι θεμελίωση βωμοῦ· μὲ τὴν ἀποκάλυψη ὅμως καὶ τοῦ τετράγωνου ποδίου θεωρεῖται σχεδὸν βέβαιο ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ θεμελίωση μιᾶς μεγάλης βάσης γιὰ τὴν ἀνίδρυση ἐνὸς μεγάλου ἀναθήματος (ἴσως συντάγματος) (εἰκ. 31).

Ἡ ταυτόχρονη ἀνάθεση τεσσάρων τουλάχιστον ἀναθημάτων, τὰ ὁποῖα ἢ ἐπιγραφὴ τῆς Εὐρυδικῆς Σίρρα ἐπιτρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς βασιλικά, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ χρονολόγησι τῆς ἐπιγραφῆς καὶ μὲ τὸ ὄνομα τῆς θεότητος (Εὐκλεία) ὀδηγεῖ στὴν ἐλκυστικὴ ὑπόθεσι ὅτι ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἀνάθεση μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἡ νίκη τοῦ Φιλίππου στὴ Χαιρώνεια (338 π.Χ.), ἢ ἴδια ποῦ προκάλεσε καὶ τὴν ἀπόφασή του νὰ κατασκευάσει τὸ Φιλίππειο τῆς Ὀλυμπίας. (Ἡ ἀνεύρεσι ἀπὸ τὴ συνάδελφο κ. Αἰκ. Τσιγαρίδα μιᾶς ἀκόμη βάσης μὲ τὴν ἐπιγραφὴ Εὐρυδικὰ Σίρρα, στὴν παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ ποῦ ἀνασκάπτει στὴν περιοχὴ τῆς Βεργίνας, ἐνισχύει ὅλες αὐτὲς τίς ὑποθέσεις.)

3. Ἀκρόπολι. Οἱ ἀνασκαφικὲς ἐργασίαι στὴν ἀκρόπολι ἐντοπίστηκαν σὲ δύο σημεία: στὴν Πύλη τῆς ἀκρόπολης καὶ στὸ Δυτικὸ Πύργο. Ἡ Πύλη βρίσκεται στὴ βόρεια πλευρὰ τῆς Ἀκρόπολης καὶ ὀδηγεῖ πρὸς τὸν οἰκισμὸ· ἡ πύλη αὐτὴ χαρακτηρίστηκε συμβατικά ὡς Πύλη II, γιὰ νὰ διακριθεῖ ἀπὸ τὴν Πύλη I, ποῦ βρίσκεται στὴ θέση Παλιόπορτα καὶ ὀδηγοῦσε ἔξω ἀπὸ τὸν οἰκισμὸ πρὸς τὰ Πιέρια.

Μπαίνοντας στὴν Πύλη II συναντοῦμε διάδρομο μήκους 7 μ.

και πλάτους 3 μ. που οδηγεί στο έσωτερικό της ακρόπολης (εικ. 32). Δύο υποθεμελιώσεις καταφλιών μαρτυρούν ότι υπήρχαν δύο διαδοχικές θύρες. Οί τοίχοι του διαδρόμου αποτελούνται από καλοδουλεμένους άσβεστόλιθους και σώζονται σε ύψος μέχρι 0.80 μ., ενώ το πάχος του ανατολικού φθάνει το 1.70 μ.

Σύρριζα με την ανατολική πλευρά του δυτικού τοίχου του διαδρόμου, σε όλο το μήκος του, αποκαλύφθηκε πάρινος αποχετευτικός άγωγός (ή αποκάλυψη τόσο του τοίχου, όσο και του άγωγού δεν έχει συμπληρωθεί).

Σε τμήματα του χώρου νότια της Πύλης II αποκαλύφθηκαν λείψανα οικίας έλληνοιστικών χρόνων. Οί τοίχοι της οικίας πατούν στην έπίχωση της Πύλης II και στους τοίχους του διαδρόμου. Μέσα στην έπίχωση της οικίας ανακαλύφθηκαν θραύσματα κεραμίδων, άγνύθες, μελαμβαφή και άπλά όστρακα, λύχνοι του 2ου π.Χ. αι., χάλκινα νομίσματα (ένα 'Αλεξάνδρου και ένα 'Αμφίπολης 2ου π.Χ. αι.), όστρακα μεγαρικών σκύφων (ανάμεσά τους ένα «όμηρικόν» με την έπιγραφή Ε]ΠΕΙΟΣ).

Στο βόρειο άκρο της δυτικής πλευράς της ακρόπολης έρευνήθηκε πύργος διαστ. 7 × 6 μ. που είχε δύο οικοδομικές φάσεις (εικ. 33). Το μέγιστο σωζόμενο ύψος των τοίχων είναι 0.70 μ. Σε τομή που έγινε στην ανατολική πλευρά του πύργου (στην έξωτερική του όψη) ανάμεσα στα όστρακα βρέθηκε τμήμα άωτου μελαμβαφούς σκύφου (άττικοῦ) και όστρακα του «ρυθμού της δυτικής κλιτύος».

Σε τομή που έγινε νοτιότερα από τον «τάφο του Ρωμαίου», στον άγρο 'Ιακωβίδη, παρουσιάστηκαν τοίχοι διαφόρων φάσεων. (Είναι βέβαιο ότι οί παλαιότεροι είναι έλληνοιστικοί, ενώ οί νεότεροι ρωμαϊκοί.) Η άνασκαφή δεν προχώρησε ώστε να διαπιστωθεί ή μορφή και ή σημασία των κτισμάτων. Σε έναν ώστόσο από τους τοίχους υπήρχαν σε δεύτερη χρήση δύο μαρμάρινα μέλη: 1) Ένα τραπεζοφόρο με ανάγλυφη διακόσμηση διαστάσεων 0.90 × 0.52 × 0.17 μ. (έκτός από την άρχική διακόσμηση του τραπεζοφόρου, ό λίθος χρησιμοποιήθηκε πριν από τον έντοιχισμό

για δεύτερη φορά άγνωστο για ποιό λόγο· στη δεύτερη αυτή χρήση, επιχειρήθηκε μιá αδέξια άπεικόνιση σέ έλαφρό ανάγλυφο γρυπών, δένδρων κ.ά.). 2) Ένα πεσσόσχημο, διαστ. $1.10 \times 0.52 \times 0.40$ μ., στη μία πλευρά τοῦ όποίου ύπάρχει πολὺ καλὸ ανάγλυφο ένός φυτικού συστήματος από βλαστούς, έλικες και φύλλα άκανθας (είκ. 34). Καί τὰ δύο αυτά κομμάτια μπορούν νά χρονολογηθοῦν στο δεύτερο μισό τοῦ 4ου π.Χ. αιώνα.

8. Οί άρχαιολογικές έργασίες στο Δίον με τόν καθηγ. κ. Δ. Παντερμαλή στράφηκαν φέτος πρὸς δύο κατευθύνσεις: α) Συνεχίστηκαν οί προγραμματισμένες ανασκαφές. β) Πραγματοποιήθηκε ή έκθεση τῶν εύρημάτων στο Άρχαιολογικό Μουσείο τοῦ Δίου.

Άνασκαφές έγιναν στους παρακάτω τομεῖς:

Στο ιερό τῆς Δήμητρας και ειδικά στο βόρειο και δυτικό του τμήμα. Άνατολικά βρέθηκε ή θεμελίωση για μία τράπεζα και ένα μαρμάρινο άγαλματίδιο στα χαμηλότερα στρώματα. Δυτικά και έξω από τόν μακρὺ τοῦχο που ύποτίθεται ότι είναι ο περίβολος τοῦ ιεροῦ σκάφτηκε ένας κεραμικός κλίβανος.

Στο ιερό τῆς Ίσιδας έγινε καθαρισμός τοῦ χώρου γύρω από τόν καλὰ σωζόμενο περίβολο. Άπομακρύνθηκε μεγάλος όγκος χωμάτων από τις παρειές τοῦ σκάμματος και δημιουργήθηκε ένα προστατευτικό πλάτωμα γύρω από τόν χῶρο που έχει ανασκαφεί. Άμέσως έξω από τόν περίβολο βρέθηκαν κορμοί δένδρων που άφέθηκαν μέσα στο νερό για νά διατηρηθοῦν. Υπολείμματα δύο μεγάλων κορμῶν ανήκουν σέ δένδρα που βρίσκονταν στο ίδιο έπίπεδο με τὸ δάπεδο τῆς αὐλῆς τοῦ ιεροῦ.

Έγινε καθαρισμός και συντήρηση σέ μεγάλο μέρος τοῦ ανατολικοῦ τείχους ένῶ παράλληλα προχώρησε και ή εκβάθυνση τῶν τάφρων άποχέτευσης τῶν πηγαίων νερῶν.

Στο ρωμαϊκό θέατρο έγιναν πολλές έργασίες. Άπομακρύνθηκαν τὰ χώματα τῆς ανασκαφῆς που είχαν σωρευθεῖ γύρω από τὸ κτίριο κατά τή διάρκεια τῶν άρχαιολογικῶν εργασιῶν. Άνασκά-

φηκαν όλοι οί χώροι πού στεγάζονταν με σφηνοειδεῖς καμάρες, ἔγινε συντήρηση τῶν τοίχων καί ἄρχισε λεπτομερῆς ἀποτύπωση τοῦ συνόλου (εἰκ. 35).

Ἐρευνήθηκε ὁ ΒΔ γωνιακός πύργος τῆς ὀχύρωσης (εἰκ. 36). Ἡ τομῆ προχώρησε σέ μεγάλο βάθος καί ἔφθασε στὸν ὀρίζοντα τῆς ἑλληνιστικῆς φάσης τοῦ τείχους. Μία μεγάλη δοκιμαστικὴ τομῆ ἔγινε στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους στὸ σημεῖο ὅπου τὸ διατείχισμα συναντᾷ τὸ ἐξωτερικὸ τεῖχος τῆς πόλης. Παράλληλα μετὴν ἀνασκαφῆ ἔγινε ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἀποτύπωση τμήματος τοῦ τείχους. Κοντὰ στὸ ἀρχαῖο στάδιο ἀποκαλύφθηκε ἀρχαῖο πηγᾶδι κατασκευασμένο μετὴν πλίνθους εἰδικοῦ τύπου, πού παρακολουθοῦν τὴν καμπύλη τοῦ στρογγυλοῦ ὀρύγματος.

Ἡ ἔρευνα προχώρησε μετὰ ταχὺ ρυθμὸ καί στὸν τομέα τῆς κοιμητηριακῆς βασιλικῆς. Ἀποκαλύφθηκε πλήρως ὁ χώρος τοῦ ἱεροῦ βήματος. Ἀπὸ τὸ φράγμα τοῦ πρεσβυτερίου σώζεται ὁ μαρμάρινος στυλοβάτης. Ἀνατολικά του τὸ δάπεδο εἶναι στρωμένο μετὰ μαρμάρινες πλάκες διαφόρων χρωμάτων κομμένες ἔτσι ὥστε νὰ δημιουργοῦνται γεωμετρικὰ σχήματα: τεμνόμενοι κύκλοι, τετράγωνα, ῥόμβοι κ.ἄ.

Δυτικὰ ἀπὸ τὸ φράγμα τοῦ πρεσβυτερίου ἀποκαλύφθηκε ψηφιδωτὸ δάπεδο. Ἐνας σχεδὸν ἀκέραιος κίονας καί ἓνα ἰωνικὸ κιονόκρανο βρέθηκαν πάνω στὸ δάπεδο τῆς σολέας. Κοντὰ στὸ φράγμα τοῦ πρεσβυτερίου ἤρθαν στὸ φῶς ἓνα σχεδὸν ἀκέραιο καί ἄλλα ἀποσπασματικὰ σωζόμενα θωράκια.

Μέσα στὴν πόλη ὀλοκληρώθηκε ἡ ἀνασκαφῆ τοῦ κεντρικοῦ δρόμου μετὴν ἀποκάλυψη ἄλλων 300 περίπου μέτρων ἀπὸ τὸ κατάστρωμα καί τὰ πεζοδρόμια. Διαπιστώθηκαν ἄλλες 5 διασταυρώσεις. Ἐνας ἀπὸ τοὺς δευτερεύοντες δρόμους, πού συμβάλλει στὸν κεντρικὸ, φαίνεται νὰ ὀδηγεῖ σὲ πύλη τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους. Ἀξιοπερίεργο εἶναι ὅτι τὸ κατάστρωμα τοῦ κεντρικοῦ δρόμου παρουσιάζει βαθύνσεις στὰ σημεῖα τῶν διασταυρώσεων μετὰ τοὺς δευτερεύοντες. Πιθανότατα πρόκειται γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ μιᾶς πρα-

κτικῆς λύσης στὸ πρόβλημα τῶν νερῶν τῆς βροχῆς ποὺμποροῦσαν ἔτσι νὰ κυλοῦν δίχως ἐμπόδια στὸ κατάστρωμα τῶν ἐγκάρσιων δρόμων ἀποχετεύοντας ἐπίσης καὶ τὸν κεντρικὸ (εἰκ. 37).

Ἰκανοποιητικὰ προχώρησαν οἱ ἐργασίες στὸν τομέα τοῦ Α δρόμου (εἰκ. 38), ὅπου πέρυσι εἶχε ἀποκαλυφθεῖ μία σειρὰ καταστημάτων καὶ ἐργαστηρίων. Φέτος ἔγινε σαφὲς ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα δεύτερο ἀξιόλογο συγκρότημα λουτρῶν. Σκάφτηκε τὸ ὑπόκαυστο ἐνὸς χώρου γιὰ θερμὸ λουτρό, τὸ στόμιο τροφοδότησῆς του (praefurnium), μία μεγάλη αἴθουσα, μία ἄλλη μικρότερη καὶ ἓνας διάδρομος στὰ βόρεια. Τὰ δάπεδα εἶναι στρωμένα μὲ μικρὰ πολυχρωμα πλακίδια μαρμάρου καὶ σώζονται σὲ καλὴ κατάσταση. Βρέθηκαν ἀκόμη κομμάτια ἀπὸ τὴν ὀρθομαρμάρωση τῶν τοίχων.

Στὸν τομέα τῶν μεγάλων θερμῶν ἔγινε ἀνασκαφὴ σ' ὅλο τὸ μῆκος τῆς νότιας πλευρᾶς. Ἀποκαλύφθηκαν χῶροι θερμαινόμενοι ἀπὸ ὑπόκαυστο. Παράλληλα προχώρησε ἡ ἀποτύπωση τοῦ κτιρίου καὶ ἡ μελέτη του. Τέλος εἰδικοὶ τεχνίτες ἀποκόλλησαν καὶ ἐπανατοποθέτησαν τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο στὴν εἴσοδο τῶν λουτρῶν.

Ἡ ἐκθεση τοῦ μουσείου πραγματοποιήθηκε μὲ βάση τὴν ἀναλυτικὴ πρόταση ποὺ εἶχε ὑποβληθεῖ στὸ ΥΠΠΕ τὸ 1982. Οἱ ἐργασίες ἄρχισαν τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1983 καὶ τελείωσαν στὶς 30 Ὀκτωβρίου τοῦ 1983, τὴν ἡμέρα ποὺ ἐγκαινίασε τὸ μουσεῖο ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας κ. Κων. Καραμανλῆς.

Ὁ ἐκθεσιακὸς χῶρος εἶναι περίπου 1000 τ.μ. Ἡ ἐκθεση ὀργάνωθηκε σὲ ἕξι ἐνότητες (βλ. ἐνδεικτικὰ εἰκ. 39-40):

α) Εὐρήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ λατρεία καὶ τὰ ἱερά στὸ Δῖον: Τὸ σύνταγμα μὲ τοὺς Ἀσκληπιάδες, τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα τῆς Ἰσιδας καὶ τὰ ἄλλα ἀναθήματα ἀπὸ τὸ Ἰσεῖον, τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα τῆς Ὑπολυμπιδίας Ἀφροδίτης καὶ τὰ ἀναθήματα ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς, γλυπτὰ, κεραμικὰ πήλινα εἰδῶλια, ἔργα μικροτεχνίας κ.ἄ. ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Δήμητρας, ἀκόμη εὐρήματα ἀπὸ τὸ Ἀσκληπιεῖο, τὸ Διονύσιο, τὸ ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τὸ τέμενος τοῦ Ὀλυμπίου Διός.

β) Ἡ νεκρόπολη τοῦ Δίου: ἐπιτύμβιες στῆλες, ἐπιτύμβιοι

βωμοί, ἐπιτύμβιες τράπεζες, σαρκοφάγοι καὶ ἄλλα ταφικὰ μνημεῖα. Σὲ δύο μεγάλες προθῆκες παρουσιάζονται κτερίσματα ἀπὸ τάφους τῶν ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων.

γ) Ὁ ἐπίλογος τῆς ἀκμῆς τοῦ Δίου. Τὰ ὑψιμότερα σημαντικὰ εὐρήματα ἀνήκουν στὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ: χάλκινοι σταυροί, γυάλινη κανδήλη, ἐπιτύμβιες στῆλες κ. ἄ.

δ) Εὐρήματα ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ Ὀλύμπου Ἅγιος Ἀντώνης καὶ ἀπὸ νεκροταφεῖα τῆς πρώιμης ἐποχῆς τοῦ σιδήρου στοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ, στὴν περιοχὴ τοῦ ἀρχαίου Δίου. Τὰ εὐρήματα αὐτὰ ἐκτίθενται στὴ ΝΔ γωνία τοῦ ὀρόφου τοῦ μουσείου.

ε) Εὐρήματα ἀπὸ διάφορες θέσεις τῆς Πιερίας. Ἐκτίθενται στὸν ἐπιμήκη χώρῳ τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ὀρόφου. Δίνεται στὸν ἐπισκέπτη μιὰ εἰκόνα ἀπὸ τὸν ἀρχαιολογικὸ ὀρίζοντα τοῦ Δίου. Τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἐκθεση αὐτῆς τῆς ἐνότητας εἶχε ἡ ἔφορος κ. Ἰ. Βοκοτοπούλου καὶ τὴν ἐκτέλεση τοῦ ἔργου ἀνέλαβε ἡ ἐπιμελήτρια κ. Ε. Παντερμαλῆ.

στ) Εὐρήματα ἀπὸ τὸ Δῖον ποὺ ἀφοροῦν τὴ δημόσια καὶ ἰδιωτικὴ ζωὴ τῶν ἀρχαίων: νομίσματα, ἐργαλεῖα, ὑλικά δομῆς, μικροαντικείμενα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ὄργανα ἀκριβείας, σκεύη ἀλόγων, μεταλλικὰ ἐξαρτήματα, ἐπιγραφές καὶ πορτραῖτα.

9. Κατὰ τὸ ἔτος 1983 ἡ ἀνασκαφὴ στὴν Πέλλα μὲ τὴν ἔφορο ἀρχαιοτήτων κ. Μ. Σιγανίδου συνεχίστηκε στοὺς βασικοὺς τομεῖς τῆς ἀκρόπολης καὶ τῆς ἀγορᾶς.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς φετινῆς περιόδου στὴν ἀκρόπολη (εἰκ. 42) ἔδωσε νέα εἰκόνα τοῦ συγκροτήματος, τὸ ὁποῖο μέχρι στιγμῆς τουλάχιστον φθάνει τὰ 15 στρέμματα σὲ ἐμβαδόν, ἐνῶ ἡ πρόσοψή του ἐκτείνεται σὲ 156 μέτρα.

Πρόκειται γιὰ ἓνα μεγάλο συγκρότημα ἐμβαδοῦ 15 στρεμμῶν μὲ κεντρικὸ ἄξονα ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποῖου ἀναπτύσσονταν δύο ἰσομεγέθη κτίρια. Τὸ πρὸς Α κτίριο ἔχει τὴ μορφή τῆς ἰδιωτικῆς κατοικίας μὲ περίστυλη αὐλὴ στὸ κέντρο, ἐνῶ τὸ δυτικὸ ἔχει μόνον

μία τεράστια περίστυλη αύλή με στοές γύρω-γύρω. Ἡ πρόσοψη όλόκληρου τοῦ συγκροτήματος εἶναι ἐνιαία καὶ φέρει ὑπερυψωμένη πάνω σὲ πόδιο δωρική κιονοστοιχία σὲ μορφή ἐξώστη. Στὸ κέντρο τῆς πρόσοψης ἀνοίγεται μνημειακὸ πρόπυλο.

Τὰ λίγα χρονολογικὰ στοιχεῖα τοποθετοῦν τὴν πρώτη καὶ κύρια φάση τοῦ συγκροτήματος στὰ χρόνια τοῦ Φιλίππου Β', ἐνῶ σημαντικὲς τροποποιήσεις καὶ συμπληρώσεις ἔγιναν στὴν περίοδο τοῦ Φιλίππου Ε'.

Ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τῆς ἀγορᾶς ἀποκάλυψε όλόκληρο τὸ βόρειο τμήμα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πύλη μέχρι σχεδὸν τὸ βόρειο ἄκρο. Ἡ μορφή τῶν καταστημάτων καὶ ἐδῶ εἶναι ἡ ἴδια, ὅπως καὶ στὸ νότιο τμήμα.

Ἀποπερατώθηκε ἡ ἀποκάλυψη τῆς ἀνατολικῆς πύλης καὶ ἔγινε ἡ πλήρης σχεδὸν ἀποκάλυψη τῆς δυτικῆς, ἡ ὁποία εἶναι ἀρκετὰ διαφοροποιημένη ἀπὸ τὴν ἀνατολική, με θυρωρεῖα ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου, πού ἐδῶ εἶναι πολὺ στενότερη.

Ἐγινε ἐπίσης ἀποχωμάτωση τοῦ δρόμου μεταξὺ τῆς νότιας πλευρᾶς τῆς ἀγορᾶς καὶ τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου 2 καὶ 4 καὶ ἀποπερατώθηκε ἡ ἔρευνα τῆς μικρῆς νότιας πύλης πού εἶχε ἀνευρεθεῖ παλαιότερα.

Ἡ ἔρευνα στὰ βόρεια τῆς Ἀγορᾶς ἀπέδειξε ὅτι τὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα ἐδῶ φθάνουν σὲ μῆκος τὰ 152 μ. Στὸ μεσαῖο οἰκοδομικὸ τετράγωνο ἦλθε στὸ φῶς τέμενος με μικρὸ οἶκο, ἀφιερωμένο ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ εὐρήματα, στὶς θεᾶς Κυβέλη καὶ Ἀφροδίτη. Πλῆθος εἰδωλίων, θαυμάσιας τέχνης, βρέθηκαν σὲ δωμάτια πού περιβάλλουν τὸν οἶκο (εἰκ. 41, 43).

Ἀρκετὰ ἐκτεταμένη ἔρευνα ἔγινε στὸν ἀγρὸ ὅπου εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ πέρυσι σημαντικὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα. Τὰ κτίρια πού ἀνασκάφηκαν τοποθετοῦνται ἐκατέρωθεν τοῦ 4ου πρὸς Δ δρόμου ἀπὸ τὴν ἀγορά, καὶ ἔχουν προφανῶς δημόσιο χαρακτήρα.

10. Συνεχίστηκε καὶ φέτος ἡ ἀνασκαφὴ στὴν **Κασώπη**, ἀπὸ

τὸν καθηγ. κ. Σ. Δάκαρη, μετὴ συνεργασία τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Βερολίνου.

Περατώθηκε ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ σπιτιοῦ 14 (Τὸ Ἔργον 1982, σ. 27 - 8, εἰκ. 48), ἀριστερὰ τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι λιθόστρωτη. Κάτω ἀπὸ τὸ λιθόστρωτο φαίνεται νὰ διέρχεται ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, πὺ ἀπομάκρυνε τὰ ὄμβρια νερὰ τῆς περιοχῆς ἔξω ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ περίβολο. Μετὴν εὐκαιρία αὐτὴ ἐπαναποποθετήθηκαν οἱ πεσμένοι ὀρθοστάτες τῆς βόρειας πλευρᾶς. Καθιζήσεις καὶ βαθιὰ ρήγματα τοῦ βράχου παρατηρήθηκαν στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ ἰδίως στὴν ἀνατολικὴ πλευρά, πὺ προκάλεσαν τὴν καταστροφὴ τοῦ σπιτιοῦ.

Κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. χρησιμοποιήθηκαν σὲ δεύτερη χρῆσιν ὀρθοστάτες σὲ ὅλη τὴν ἔκτασιν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ στὴ βορειοανατολική. Οἱ ἀρχαιότεροι ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ σπιτιοῦ ἦταν πολυγωνικοί.

Στὸ σπῖτι 4, βόρεια τοῦ Καταγωγίου καὶ τοῦ σπιτιοῦ 2, ἡ ἀνασκαφὴ περιορίστηκε σὲ διερευνητικὰς τομῆς. Τὸ σπῖτι ἀκολουθεῖ τὸ γνωστὸ τύπον τῆς Κασσώπης, μετὴ κεντρικὴ αὐλή, γύρω ἀπὸ τὴν ὁποία βρίσκονται 7 - 8 χῶροι. Ἡ βάση τῶν τοίχων, τὸ λιθολόγημα, εἶναι πολυγωνικὴ, ἀλλὰ ἡ ἀνωδομία ἀποτελεῖται ἀπὸ ὠμὲς πλῆθρες. Ἀπὸ τὰ εὐρήματα καὶ τὴν στρωματογραφίαν προκύπτει ὅτι τὸ σπῖτι 4 κατασκευάστηκε στὸν 4ο π.Χ. αἰ., ἀλλὰ ὑπέστη ἐπανειλημμένους ἐπισκευὰς καὶ μετατροπὰς κατὰ τὸν 3ο-2ο π.Χ. αἰῶνα.

Ἀπὸ τὰ εὐρήματα τοῦ σπιτιοῦ, σημειώνονται 36 κωνικὲς ἀγνύθες ὑφαντικοῦ ἴστοῦ, 4 σιδερένια κλειδιά τοῦ λακωνικοῦ τύπου, ἀργυρὴ δραχμὴ τῆς Ἀπολλωνίας, μετὴ δάμαλη πὺ θηλάζει τὸ μοσχάρι της, καὶ χάλκινη φυλλόσχημη αἰχμὴ δόρατος, πὺ τυπολογικὰ ἀνήκει στοὺς τελευταίους ὑστεροελλαδικούς χρόνους.

Στὴ Βόρεια Στοὰ συνεχίστηκαν οἱ τομῆς σὲ ὅλο τὸ μῆκος. Βεβαιώθηκε ὅτι τὸ ἀρχαιότερον οἰκοδόμημα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., πὺ βρέθηκε κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τῆς ἑλληνιστικῆς στοᾶς, ἐκτείνεται

σχεδόν σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῆς στοᾶς. Εἶναι ἓνα στενόμακρο δημόσιο οἰκοδόμημα, πλάτους 8.50 μ., ποὺ χωρίζεται μὲ μεσότοιχους σὲ ὀρθογώνιους χώρους στῆ σειρά, ποὺ ἐνίοτε ἔχουν δάπεδο στρωμένο μὲ θαλάσσια βότσαλα σὲ παχὺ κονίαμα.

Ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰ ὄστρακα καὶ ἓνα χάλκινο νόμισμα, ποὺ βρέθηκαν κάτω ἀπὸ τὸ ψηφοθετημένο δάπεδο, ἐλπίζεται ὅτι θὰ προκύψουν νέα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀκριβέστερη χρονολόγησι τοῦ ἀρχαιότερου οἰκοδομήματος. Ὁ ὑπόνομος, ποὺ ἀποχέτευε τὰ νερά τοῦ Καταγωγίου καὶ τῆς περιοχῆς, εἶναι νεώτερη κατασκευή, σύγχρονη μὲ τὴν ἑλληνιστικὴ Β. Στοά, τὴν ὁποία διασχίζει κάθετα, στὴν προέκτασι τοῦ δρόμου 6. Στὸ μέσο τῆς ἀγορᾶς περίπου ὁ ὑπόνομος δέχεται τὰ νερά ἐνὸς ἄλλου ὑπονόμου, ποὺ διασχίζει τὴν κεντρικὴ ὁδὸ, παρακάμπτει τὴν ἀνατολικὴ στενὴ πλευρὰ τῆς Β. Στοᾶς καὶ μὲ ΝΔ κατεύθυνσι συναντᾷ τὸν παραπάνω ἀγωγὸ ποὺ ἀποχέτευε τὰ νερά ἔξω ἀπὸ τὸ νότιο τεῖχος. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ ἓνα ἄρτιο ἀποχετευτικὸ σύστημα ποὺ ἐξυπηρετοῦσε ὀλόκληρη τὴν ἀνατολικὴν περιοχὴ τῆς Κασσώπης.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ 20 βάθρα, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν στὴν πρόσοψι τῆς Β. Στοᾶς, ἄλλη μία σειρά ἀπὸ ἕξι συνεχόμενα βάθρα ἦρθε στὸ φῶς μπροστὰ ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰ τῆς στοᾶς (εἰκ. 45). Ἐκτὸς τῶν ἐπιγραφῶν ποὺ διατηροῦνται ἐν μέρει προκύπτει ὅτι τὰ βάθρα στήριζαν χάλκινους ἀνδριάντες νεκρῶν, ποὺ ἀφιέρωσε στοὺς θεοὺς καὶ στὴν πόλιν ἢ οἰκογένεια. Στὸ τέταρτο καὶ πέμπτο βάθρο (εἰκ. 44) ἀναγιγνώσκεται:

[- - -] ΟΣ ΤΟΙΣ ΘΕΟΙΣ ΚΑΙ ΤΗ ΠΟΛΕΙ.

Ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ αὐτὴ, ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ, εἶναι χαραγμένες ἀμυδρὰ ἄλλες ἐπιγραφές μὲ μικρότερα γράμματα. Ἐκτὸς ἀριστερὰ, [Νικομήδ]ης Πανσανί[ου], στὸ μέσο, Πανσα[νία]ς τὰν ἰδίαν / θυγατέ[ρα Φι]λωτέραν, ἄνω δεξιὰ, [Παυσ]ανίας Νικομήδεος. Μὲ βάση τὴ μορφή τῶν γραμμάτων οἱ ἐπιγραφές ἀνάγονται στὸν 2ο π.Χ. αἰῶνα καὶ πιθανότερα μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ 167 π.Χ.

Στή δυτική πλευρά τῆς ἀγορᾶς ἀποκαλύφθηκαν μερικά βάρθρα. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ εἶχε καταχωσθεῖ σὲ βαθὺ ἀνοιγμα τοῦ βραχώδους ἐδάφους. Ἀνασύρθηκε καὶ τοποθετήθηκε στή θέση του. Ἐχει μῆκος 1.34 μ. καὶ στήν ἄνω ἐπιφάνεια φέρει τὸρμους γιὰ τὴ στήριξη δύο χάλκινων ἀνδριάντων. Στήν πρόσοψη διατηρεῖ τὴν ἀφιερωματικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ 4ου - 3ου π.Χ. αἰώνα:

Φιλόξενος Πολυξέροντος
Ἴππαρχον Νικ[ίου], Αἰσχροῖαν Ἴππάρχου
τοῖς θεοῖς καὶ τᾷ πόλει.

Στή δυτικὴ πλευρὰ τῆς ἀγορᾶς κυριαρχεῖ ἓνα μεγάλο οἰκοδόμημα, διαστάσεων 27.30×14.30 μ. (εἰκ. 46). Ἀποτελεῖται ἀπὸ μία περιστυλῆ αὐλὴ 12.20×8.40 μ. (g, h) μὲ 3×3 δωρικοὺς κίονες, γύρω ἀπὸ τὴν ὁποία εἶναι διαταγμένοι ἕξι χῶροι, οἱ e, d, e, f, i, k. Στοὺς χώρους e, f, i δὲν περατώθηκε ἡ ἀνασκαφή.

Ἀνατολικά ἀπὸ τὸ οἰκοδόμημα περνᾷ ὁ κάθετος δρόμος 7, ἡ στενωπός, πλάτους 4.50 μ., πού στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ ὡς τὰ συνεχόμενα πρὸς Νότο κτίρια a καὶ b ἦταν στεγασμένοι, σὰν στοὰ. Μπροστὰ ἀπὸ τὸ δρόμο ἐκτείνεται ὑπαίθριος χῶρος πλακόστρωτος, διαστάσεων 35.50×6.50 μ., πού περικλείεται μὲ χαμηλοὺς λίθινους ὀρθοστάτες, ὕψους 0.70 μ. Μπροστὰ ἀπὸ τὸ χῶρο αὐτό, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει ἀκόμα ἀνασκαφεῖ καὶ ὀνομάστηκε προσωρινὰ «τέμενος», βρίσκεται ἡ μεγάλη μονολιθικὴ βάση, διαστ. 2.30×2.40 μ., πού ἐρμηνεύθηκε ὡς βάρθρο κάποιου σημαντικοῦ μνημείου τῆς πόλης (ΠΑΕ 1977, σ. 144). Τέλος, πρὸ τοῦ ὀρθογωνίου «τεμένους» καὶ τοῦ μονολιθικοῦ βάρθρου ἤρθαν στὸ φῶς 3 ἢ 4 συνεχόμενοι βωμοί, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὁ τρίτος ἀπὸ νότια, ὁ πιὸ μεγάλος καὶ σημαντικός, φέρει ἐπιγραφὴ μὲ γράμματα τέλους τοῦ 4ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. ΔΙΟΣ ΣΩΤΗΡΟΣ, πού ἐπιβεβαιώνει τὴ σπουδαιότητα τῆς λατρείας αὐτῆς, γιὰ τὴν ὁποία μᾶς πληροφορεῖ μία ἄλλη ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ 2ου π.Χ. αἰώνα (ΠΑΕ 1954, σ. 206).

Σε όλους σχεδόν τους χώρους του οικοδομήματος διαπιστώθηκε στρώμα καταστροφής από φωτιά, με τέφρα, άνθρακες, κοκκινισμένο πηλό και στρώση κεραμιδιών στέγης, η οποία κατάστρεψε το 167 π.Χ. το οικοδόμημα.

Από τους χώρους του οικοδομήματος ο c περικλείει ημικυκλική εξέδρα, διαστάσεων 6.56×3.40 μ., την οποία περιτρέχει λίθινο πεζούλι, ύψους 0.25, πλάτους 0.40 μ. Η πρόσοψη έφερε τρία ανοίγματα με πεσσούς που επέτρεπαν τη θέα προς την αγορά και τους βωμούς.

Ο χώρος d, διαστάσεων 8.60×8.20 μ., διατηρούσε λίγες επιχώσεις που ήταν διαταραγμένες. Στο κέντρο περίπου του δαπέδου βρέθηκε στρώμα όπτοπλίνθων και διασκορπισμένα μερικά κόκαλα από μηρυκαστικά ζώα, πουλερικά και όστρεα. Οι συνεχόμενοι χώροι e και f έρευνήθηκαν μόνο με τομές. Ο χώρος e, διαστάσεων 4.20×4.70 μ., φαίνεται να έχει δάπεδο στρωμένο με κονίαμα και πηλό και ο χώρος f, διαστάσεων 4.20×7.20 μ., είχε πιθανόν παράθυρο προς την αύλη για να φωτίζεται. Οι έσωτερικές διαστάσεις των δύο χώρων ήταν κατάλληλες για την τοποθέτηση 7 και 10 κλινών, διαστάσεων $1.80 - 1.70 \times 0.70$ μ.

Ο χώρος i δεν έχει ανασκαφεί. Ο συνεχόμενος χώρος k φέρει στη νότια πλευρά, προς την αύλη, τρεις κίονες, πιθανόν κορινθιακούς, των οποίων οι βάσεις βρίσκονται στη θέση τους.

Κοντά στο δυτικό τοίχο βρέθηκαν συντρίμματα μεγάλου πήλινου ειδωλίου (θεᾶς;), όστρακα από μεγαρικά άγγεῖα και λυχάρια. Τα όμβρια νερά της αύλης διοχετεύονταν από ένα άνοιγμα στη ΒΑ γωνία του στυλοβάτη και με τη βοήθεια ρείθρου, σκαμμένου στο βραχώδες έδαφος, κατέληγαν στον κύριο ύπόνομο κάτω από το πλακοστρωμένο δάπεδο του «τεμένου», ο οποίος περισυνέλεγε τα νερά από την περιοχή δυτικά της αγοράς και του καταγωγίου.

Το οικοδόμημα φαίνεται ότι υπήρχε στον 4ο ή άρχες 3ου π.Χ. αἰ., αν μπορεί να κρίνει κανείς από μερικά εύρηματα, κυρίως νομίσματα των Κασσωπαίων των χρόνων π. 360 - 340 π.Χ. Το οικοδό-

μημα με την περίστυλη δωρική αὐλή, τὸ ἀψιδωτὸ c, τὸν πρόστυλο χῶρο k, ἀνήκει στὸν 3ο π.Χ. αἰώνα καὶ καταστράφηκε ἐντελῶς τὸ 167 ἀπὸ φωτιά. Κατὰ τὴν πρόχειρη ἀνοικοδόμηση τὰ συντρίμματα δὲν ἀπομακρύνθηκαν καὶ τὸ δάπεδο ὑψώθηκε κατὰ 0.40 - 0.50 μ. Ἡ ἀνοιχτὴ πλευρὰ τοῦ ἀψιδωτοῦ κλείστηκε με τοῖχο, με θύρα στὸ μέσο. Οἱ τρεῖς δωρικές στοές γύρω ἀπὸ τὴν αὐλή δὲν ἀναστηλώθηκαν. Τρία ἀπὸ τὰ ἐπιστύλια αὐτὰ χρησίμευσαν ὡς ἀνάλημμα μπροστὰ ἀπὸ τὴν πρόσταση τοῦ k γιὰ νὰ συγκρατεῖ τις ἐπιχώσεις τοῦ ἀνυψωμένου δαπέδου. Στὴ θέση τῶν λίθινων κίονων τοποθετήθηκαν πιθανὸν ξύλινοι στύλοι πὺ πατοῦσαν στὶς παλαιές ἰωνικές βάσεις. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ἀνυψώθηκε κατὰ 0.40 μ. περίπου τὸ κατώφλι τοῦ f. Τότε πιθανὸν τοποθετήθηκαν οἱ δύο λίθινοι πεσίσκοι γιὰ τὴ στήριξη τοῦ προστεγάσματος τῆς ἐξώθυρας τοῦ κτιρίου, ἐπειδὴ θὰ ἔπαυσε νὰ εἶναι στεγασμένος ὁ δρόμος g. Ἡ ὑπαρξὴ χώρων γιὰ τὴν ἐστίαση πολλῶν προσώπων, ἢ ἐξέδρα, ἀπὸ ὅπου μποροῦσαν οἱ ἔνοικοι νὰ παρακολουθοῦν καθισμένοι τὰ τελούμενα στὸ βωμὸ τοῦ Διὸς Σωτῆρος καὶ στὸ «τέμενος», τὸ περιστύλιο πὺ θυμίζει κατοικία, καὶ ὁ πρόστυλος χῶρος k με ἴχνη λατρευτικά, ἰδιάζουν σὲ Πρυτανεῖα, πὺ συνήθως βρίσκονται στὴν ἀγορὰ ἢ κοντὰ σὲ αὐλή. Λεῖπει βέβαια ἡ ἐστία, ὅπου ἔκαιε τὸ ἄσβεστον πῦρ. Ἴσως οἱ περιπέτειες τοῦ κτιρίου ἐξαφάνισαν τὰ ἴχνη αὐτά. Ἴσως ὅμως θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὴ μεγάλη αἴθουσα d, ὅπου στὸ μέσο τοῦ δαπέδου βρέθηκε ὁ σωρὸς ὀπτοπλίνθων ἀπὸ κάποια πιθανὴ κατασκευή.

Ἡ προχειρότητα στὴν ἀνοικοδόμηση μετὰ τὸ 167 π.Χ. μαρτυρεῖ ὅτι τὸ οἰκοδόμημα χάνει σὲ σημασία, σὰν νὰ ἔχει ἀτονήσει ὁ θεσμὸς τῶν Πρυτάνεων. Πραγματικὰ σὲ κανένα ἀπὸ τὰ βάρθρα τῆς ἀγορᾶς, πὺ διατηροῦν ἐπιγραφή, δὲν συναντᾶται ψήφισμα τῆς πόλης, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ βάρθρο 4. Ὅσα διατηροῦν ἐπιγραφή ἀνάγονται ὅλα σχεδὸν στὸν 2ο π.Χ. αἰ. καὶ ἀναφέρονται σὲ ἀναθήματα ἰδιωτῶν πρὸς νεκροὺς τῆς οἰκογένειας, σημάδι ὅτι οἱ δημοκρατικοὶ θεσμοὶ τῆς πόλης ἔπαυσαν νὰ λειτουργοῦν κατὰ τὰ ἐπόμενα 140

χρόνια πού επέζησε σέ παρακμή ή πόλη, από τὸ χρόνο τῆς καταστροφῆς της τὸ 167 ὠς τὸ χρόνο τῆς ἐγκατάλειψης ἀπὸ τοὺς κατοίκους της, γύρω στὸ 30 π.Χ., πού ὑποχρεώθηκαν νὰ μεταικήσουν στὴ Νικόπολη.

11. Στὴ Δωδώνη συνεχίστηκε μὲ τὸν καθηγ. κ. Σ. Δάκαρη, ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἑταιρείας στὸ οἰκοδόμημα O1, ἀμέσως νότια τοῦ βουλευτηρίου (εἰκ. 47). Ἡ ἔρευνα περιορίστηκε στὴ βόρεια καὶ τὴν ἀνατολικὴ πτέρυγα O1 (A, B, Γ, Δ, I) πού εἶναι μεταγενέστερη προσθήκη τῶν χρόνων τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Κοινοῦ (233/2-168 π.Χ.).

Ἐπίσης ἐρευνήθηκε σὲ βάθος, μὲ δύο τομὲς ὡς τὸ στερεό, τὸ δωμάτιο ζ, καὶ ἡ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ κύριου οἰκοδομήματος O (A₂, Z, H) σὲ ἔκταση 6 × 6.5 μέτρα. Καὶ στοὺς δύο χώρους οἱ ἐπιχώσεις εἶχαν διαταραχθεῖ ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές τοῦ Καραπάνου τὸ 1875. Μικρὴ μόνο ἔκταση, κυρίως στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ O, εἶχε παραμείνει ἀδιατάρακτη.

Ἡ προσθήκη O1, ἐνῶ στὴ βόρεια πλευρὰ σχηματίζει σειρὰ δωματίων, διαστ. 5.20 × 5.50 μ., καὶ ὑπηρετικῶν χώρων γιὰ τὴν παραμονὴ ἐπισκεπτῶν, στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ ἡ προσθήκη διαμορφώνεται σὲ στοὰ, πλάτους 5.20 μ. Ἡ στοὰ, ἡ ὁποία ἀρχικὰ ἔχει κατεύθυνση περίπου B - N, παράλληλα πρὸς τὸ O, νοτιότερα, στὸ σημεῖο I, στρέφεται πρὸς NA, παράλληλα πρὸς τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου τοῦ Ἱεροῦ.

Ἡ στοὰ εἶναι κλειστή, μὲ ὠραία ἰσοδομικὴ τοιχοδομία, στὴ βόρεια στενὴ πλευρὰ της καὶ στὴν ἀνατολικὴ σὲ μῆκος 10 μέτρα, ὅπως συμβαίνει συνήθως στὶς στοές τῆς βορειοδυτικῆς Ἑλλάδας. Νοτιότερα ὅμως διαμορφώνεται σὲ στυλοβάτη μὲ δίβαθμη κρηπίδα καὶ ἰωνικὴ πιθανὸν κιονοστοιχία. Ὁ στυλοβάτης ἀποτελεῖται ἀπὸ δόμους κανονικοὺς μὲ σταθερὸ μῆκος 0.86 μ. Ἐπειδὴ οἱ δόμοι τοῦ στυλοβάτη ἔχουν ἐναλλάξ τὴν ἄνω ἐπιφάνεια ἄλλοτε ἀδρῆ καὶ ἄλλοτε λεία ἀπὸ τὴ μακρόχρονη τριβὴ τῶν διερχομένων, μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι οἱ κίονες τῆς στοᾶς ἔβαιναν κατὰ τὸ διλιθικὸ

σύστημα, με μεταξόνιο 1.72 μ., αφήνοντας μεταξύ τους ένα δόμο ελεύθερο.

Στή βορειοανατολική γωνία του Ο ή ανασκαφή προχώρησε σε βάθος 2.50 μέτρα. Οι επιχώσεις εδώ είχαν διαταραχθεί σε μεγάλη έκταση από τις ανασκαφές του Καραπάνου, εκτός από τη δυτική πλευρά που ήταν άθικτες. Έτσι, για πρώτη φορά επισημαίνεται στρωματογραφία από την ύστερη ιστορία του οικοδομήματος, μετά την καταστροφή του 167 π.Χ.

Από τις ενδιάμεσες επιχώσεις, ύψους 0.35 - 0.40 μ., που όριζονται από το στρώμα φωτιάς του 167 και από μία στρώση κεραμιδιών από την οριστική εγκατάλειψη του οικοδομήματος, προέρχονται εύρηματα ρωμαϊκών χρόνων, όπτόπλινθοι, μερικά χάλκινα νομίσματα του 4ου π.Χ. αιώνα, κυρίως του Κωνσταντίνου και κομμάτια από γυάλινα δοχεία.

Ο τοίχος της βόρειας πλευράς (A₂, Z) είναι κατασκευασμένος με μικρά λιθάρια και συνδετικό κονίαμα και παρουσιάζει δύο φάσεις. Δύο τουλάχιστον κατασκευές με χρήση ασβέστη και δύο υπερκείμενα κατώφλια παρουσιάζει και ο ανατολικός τοίχος Z, H.

Επειδή στη μεταγενέστερη προσθήκη O1 δέν παρουσιάζονται επισκευές ούτε εύρηματα ρωμαϊκών χρόνων, μπορεί να υποθεθεί ότι μετά την καταστροφή του 167 π.Χ. ή προσθήκη εγκαταλείφθηκε, ενώ το κυρίως οικόδομημα συνέχισε κατά κάποιο τρόπο τη λειτουργία του.

12. Η ανασκαφή στην προϊστορική ακρόπολη της Έφύρας συνεχίστηκε για ένατη περίοδο από τον λέκτορα του Πανεπ. Ίωαννίνων κ. Θ. Παπαδόπουλο υπό την αιγίδα της Αρχαιολογικής Έταιρείας, ή οποία μαζί με το Πανεπιστήμιο Ίωαννίνων την επιχορήγησε χρηματικά.

Στο χώρο βόρεια των ταφικών τύμβων, όπου πέρυσι είχαν αποκαλυφθεί λείψανα δωματίων έλληνιστικού κτιρίου, ή έρευνα

συνεχίστηκε και επέκτάθηκε σε τρία νέα τετράγωνα διαστ. 3×5 μ. (XXXV, XXXVI, XXXVII) με αποτέλεσμα να αποκαλυφθεί σ' όλο το σωζόμενο μήκος του (11 μ.) ο χαμηλός διαχωριστικός τοίχος Δ, που διατρέχει το κτίριο από Β - Ν, ενώ η ανεύρεση πολλών αγγείων κεραμίδων κορινθιακού τύπου δηλώνουν τον τύπο και τον τρόπο στέγασης του κτιρίου. Από τα σημαντικότερα ευρήματα είναι ένα χάλκινο νόμισμα, το οποίο, σύμφωνα με γνωμάτευση της κ. Μ. Οικονομίδου, θεωρείται μακεδονικό και χρονολογείται μετά το 311 π.Χ. περίπου και μεγάλη άβαθής δίωτη λεκάνη με αύλακωτή προχοή των αρχαϊκών ίσως χρόνων (είκ. 48). Βρέθηκαν επίσης λίγα όστρακα προϊστορικών χειροποίητων αγγείων, περισσότερα έλληνιστικών, αγλύθες, ύφαντικά βάρη, όστρεα, όστά ζώων και λίθινα εργαλεία.

Μεταξύ του Ν τοίχου του κτιρίου και του τύμβου Α αποκαλύφθηκε χαμηλός αναλημματικός τοίχος με άξονα Β - Ν, που χρησίμευε για προστασία και στήριξη του βορειοδυτικού τμήματος του περιβόλου του τύμβου Α.

Παράλληλα με την ανασκαφή του κτιρίου, άρχισε η έρευνα χώρου διαστάσεων 10×10 μ. νότια των τύμβων με άκρως ενδιαφέροντα αποτελέσματα. Βρέθηκαν άφθονα όστρακα έγχώρας χειροποίητης κεραμικής, από τα όποια μπορούν να ανασυσταθούν όλόκληρα αγγεία, μερικά με ώραιότατη πλαστική διακόσμηση, όστρακα εισηγμένων μυκηναϊκών αγγείων (κυρίως κυλίκων και σκύφων των ΥΕ ΙΙΑ-Γ χρόνων), πήλινα και στεάτινα σφονδύλια διαφόρων μεγεθών και σχημάτων, πήλινα πηνία, απότμημα χάλκινου σπειροειδοϋς ψελλίου, χάλκινη μεγάλη περόνη των ύστατων μυκηναϊκών χρόνων με μικρό σφαιρικό έξόγκωμα μεταξύ δύο ομάδων έγχάρακτων δακτυλίων αποκεκρομένη και έλλιπής στα δύο άκρα της και δύο σιδερένια μαχαίριδια των ιστορικών χρόνων, πυριτολιθικά εργαλεία και διάσπαρτα όστά ζώων.

Το σημαντικότερο εύρημα των τελευταίων ήμερών της ανα-

σκαφής από το χώρο αυτό είναι μικρός κιβωτιόσχημος τάφος διαστάσεων $0.52 \times 0.19 \times 0.21$ μ. επιμελώς κατασκευασμένος με 4 άσβεστολιθικές πλάκες, άσκεπής, που περιείχε ταφή νηπίου άκτέριστη (είκ. 4). Η άνεύρεση αυτού του τάφου συνδυαζόμενη με την παρατηρηθείσα κυκλοτερή διάταξη μεγάλων άκανόνιστων λίθων όμοιων με εκείνους των περιβόλων των τύμβων Α και Β, ύποδηλώνει την ύπαρξη στο χώρο αυτό τρίτου ταφικού τύμβου, ή όποια όμως για να έπιβεβαιωθεί άπαιτεί περαιτέρω έρευνα.

13. Τόν Νοέμβριο 1983 έπαναλήφθηκε με τόν έφορο άρχαιοτήτων κ. Ίω. Παπαποστόλου ή άνασκαφή στόν Θέρμο τής Αίτωλίας, ή όποία άρχισε τό 1897 από τόν Γεώργιο Σωτηριάδη και συνεχίστηκε έως τό 1932 από τόν Κωνσταντίνο Ρωμαίο.

Η νέα άνασκαφική περίοδος ξεκίνησε από τό χώρο μεταξύ τής κρήνης και τής βόρειας στενής πλευράς τής δυτικής στοάς, με άμεσο σκοπό να άποκαλυφθεί όλη ή πλακόστρωτη έκταση που περιβάλλει τήν κρήνη και να διαπιστωθεί ή σχέση του χώρου αυτού με τή δυτική στοά και τήν πρό αυτής πλατεία που ένώνει τόν ναό με τό βουλευτήριο. Ο χώρος αυτός έξάλλου γειτνιάζει άμεσα με εκείνον τής τελευταίας άνασκαφής του Ρωμαίου.

Κάτω από τά μικρού πάχους έπιφανειακά χώματα ήλθαν στο φως τά στρώματα που σημειώνει ό Ρωμαίος. Ειδικότερα άποκαλύφθηκε μεγάλο κτιστό επίμηκες βάθρο παρά τή βόρεια πλευρά τής στοάς με πρόσοψη στη μεταξύ των στοών πλατεία τής Άγοράς των Αιτωλών. Κοντά στο βάθρο αυτό ύπήρχαν νεώτεροι χριστιανικοί τάφοι. Περισυλλέχθηκαν πολυάριθμα θραύσματα κεραμίδων στέγης, μεταξύ των όποίων τμήματα δύο έλληνιστικών άκροκεράμων.

Εύτυχές εύρημα ύπήρξε ή άποκάλυψη μεγάλου τμήματος του γνωστού τροπαίου (είκ. 49) που έστησαν στόν Θέρμο οί Αίτωλοι μετά τή νίκη τους κατά των Γαλατών τό 279 π.Χ.

Δύο άλλα θραύσματα από τὸ ἴδιο μέρος τοῦ τροπαίου εἶχαν βρεθεῖ τὸ 1915. Τὸ νέο τμήμα εἶναι μεγαλύτερο καὶ διατηρεῖ καλύτερα τὴν ἀνάγλυφη ἀπόδοση γαλατικοῦ χιτώνα μὲ κρόσσια καὶ ταινίες.

Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν προχώρησε ἕως τὸ βάθος τοῦ πλακοστρώτου, γιατί ἐξαντλήθηκε ἡ πίστωση.

14. Ἡ ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Παναγιώτη Βοκοτόπουλου ἀνασκαφὴ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς Ἀγίας Σοφίας, στὸν Μύτικα Ἀκαρνανίας, περιορίστηκε τὸ 1983 σὲ μικρὴ ἔρευνα ἀνατολικά καὶ βορειοδυτικά τοῦ μνημείου. Ἀνατολικά τοῦ Β κλίτους βρέθηκε ἀκτέριστος καλυβίτης τάφος, ἐνῶ ΒΔ τοῦ νάρθηκα ἀποκαλύφθηκε τὸ κατώτερο μέρος δύο πεσσῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν μάλλον σὲ στοὰ συνδεόμενη πρὸς τὸ βόρειο ἀμφίκολο πρόπυλο τοῦ νάρθηκα. Ἀνασκάφηκε ἐξάλλου μέσα στὸ Ν κλίτος πλινθόκτιστος τάφος, καλυπτόμενος ὑπὸ λιθίνων πλακῶν. Κτερίσματα δὲν βρέθηκαν.

Διαπιστώθηκε ὅτι ὁ λιθόπλινθος τοῦ κατωφλίου τῆς Ν θύρας τοῦ νάρθηκα σχηματίστηκε μὲ τὴν ἀπολάξευση ἀρχαιότερου ἀναγλύφου, αὐτοκρατορικῶν πιθανότατα χρόνων, ποὺ παριστάνει ἱματιοφόρο (εἰκ. 50).

Πολλὰ ἀπὸ τὰ γλυπτὰ ποὺ βρέθηκαν κατὰ τὶς προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους συγκολλήθηκαν (εἰκ. 51 - 52). Ὁ μόνος κίων ποὺ σώθηκε σ' ὅλο τὸ ὕψος του — ὁ δεύτερος ἀπὸ Δ τῆς Ν κιονοστοιχίας — συγκολλήθηκε, συμπληρώθηκε καὶ τοποθετήθηκε στὴν ἀρχικὴ του θέση (εἰκ. 53). Ἀπὸ τὸν συνεργάτη τῆς ἀνασκαφῆς ἀρχιτέκτονα - ἀρχαιολόγο κ. Γεώργιο Βελένη ἔγινε σχεδιαστικὴ ἀποκατάσταση τοῦ τέμπλου καὶ ἐνὸς ἀπὸ τὰ διάτρητα θωράκιά του, τὸ ὁποῖο κοσμεῖται ἀπὸ συμπλεκόμενες διμερεῖς ταινίες, οἱ ὁποῖες σχηματίζουν ρόμβους καὶ φολλίδες. Ὁ κ. Βελένης ἐξεπόνησε ἐπίσης μελέτη ἀνασυνθέσεως τοῦ τάφου τοῦ Β κλίτους· με-

λέτη ἀναστηλώσεως τοῦ τέμπλου δὲν καταρτίστηκε, διότι τὰ σωζόμενα τεμάχια δὲν ἐπαρκοῦν.

15. Στὴ βασιλικὴ τοῦ ἀρχιερέως Πέτρου τῶν **Φθιωτίδων Θεῶν** καὶ ἀπὸ τὸν τέως διευθυντὴ τοῦ Βυζ. Μουσείου κ. Παῦλο Λαζαρίδη συνεχίστηκε καὶ κατὰ τὸ 1983 ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῆς Ἑταιρείας.

Στὸ λουτρικὸ συγκρότημα TM-O, βόρεια τῆς βασιλικῆς, ἀποκαλύφθηκαν: ἡ δυτικὴ ἐστία, ἡ ὁποία κατασκευάσθηκε μετὰ τὴν ἀχρήστευση τῆς ἀρχικῆς, πού ἔκειτο στὰ νότια τοῦ ὑποκαύστου καὶ τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο Δθ, τὸ ὁποῖο ἀνήκει στὶς δύο πρῶτες οἰκοδομικὰς φάσεις τοῦ συγκροτήματος. Ἡ αἶθουσα τοῦ ψηφιδωτοῦ ἔχει μέχρι τώρα ἀποκαλυφθεῖ σὲ ἔκταση 9×6 μ. Εἶναι ὅμως βέβαιο ὅτι συνεχίζεται πρὸς Βορρά.

Ἐπάνω στὸ ψηφιδωτὸ Δθ διαγράφεται πλαίσιο, σὲ σχῆμα ὀρθογώνιου παραλληλογράμμου, διαστ. 1.83×0.52 μ., τὸ ὁποῖο διαιρεῖται κατὰ τὸ μῆκος του σὲ τρία διάχωρα. Στὸν λευκὸ κάμπο τῶν διαχῶρων εἶναι γραμμμένη ἡ ἐπιγραφή: **||ΩΟΑ||ΨΛΕ||ΙΡΗΝΗ||** (εἰκ. 54). Μὲ πολλὴ ἐπιφύλαξη, ἡ ἐρμηνεία τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἡ ἐξῆς: ἐσχάτης Ὀλυμπιάδος πρώτη ψηφοθέτις λουτρῶνος **Ε||Ἰρήνη**. Τὸ πρῶτο ἔτος τῆς ἐσχάτης ὀλυμπιάδας ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἔτος 393 μ.Χ.

Ἄλλὰ τὸ σπουδαιότερο εὔρημα τῆς φετινῆς ἔρευνας εἶναι τὸ δεύτερο μὲν κατὰ σειρὰν εὑρέσεως, πρῶτο ὅμως κατὰ χρονολογία κατασκευῆς, βαπτιστήριον, τὸ ὁποῖο ἐπισημάνθηκε μέσα σὲ ἀπαλλοτριωμένο οἰκόπεδο στὰ ΝΔ τοῦ συγκροτήματος τῶν τριῶν βασιλικῶν. Τὸ κτίσμα αὐτὸ εἶναι τετράγωνον σὲ κάτοψη ἐσωτ. διαστ. 9.20×9.20 μ. (εἰκ. 55). Μέσα στὸ τετράγωνον αὐτὸ ἐγγράφεται κυκλικὸς στυλοβάτης πάνω στὸν ὁποῖο ἔβαιναν ὀκτῶ ραδινοὶ ἰωνικοὶ κίονες πού ὑποβάσταζαν τόξα. Τετράγωνοι πεσίσκοι στὰ μεταξὺ τῶν κίωνων διαστήματα χρησίμευαν γιὰ τὴ στήριξη διάτρητων μαρμάρινων θωρακίων. Ἐντὸς τοῦ

κυκλικού αυτού στυλοβάτη σχηματίζεται οκτάπλευρη κολυμβήθρα με δύο βαθμίδες. Όλες οι επιφάνειες των τοίχων, του στυλοβάτη και της κολυμβήθρας έφεραν ορθομαρμάρωση. Σπαράγματα τοιχογραφιών που περισυλλέχθηκαν μαρτυρούν ότι στην άνωδομία υπήρχε ζωγραφικός διάκοσμος. Η επίστρωση των πατωμάτων με πλακίδια διαφόρων χρωμάτων και διαστάσεων και σε διάφορους συνδυασμούς σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση (εικ. 56-57).

Το βαπτιστήριο αυτό, το οποίο ανήκει πιθανότατα στην πρώτη βασιλική του 4ου αιώνα, με το σχέδιό του, τις διαστάσεις και το διάκοσμό του είναι μοναδικό στον έλλαδικό χώρο.

16. Συμπληρώθηκε έφετος στο Γλαΰ Κωπαΐδος από τον καθηγ. κ. Σπ. Ίακωβίδη ή ανασκαφή του κτιρίου Η με την αποκάλυψη του δωματίου Η4, έρευνήθηκε δε επίσης και ο χώρος γύρω από το κτίριο.

Το δωμάτιο Η4 (εικ. 58) έσωτ. διαστ. 17.50×6.53 μ., είναι όμοιο και συμμετρικό προς τα άλλα τρία του κτιρίου. Η μοναδική του θύρα προς τον κεντρικό διάδρομο ανοίγεται έκκεντρη παρά τη ΝΔ του γωνία. Το δωμάτιο ήταν κτισμένο επάνω σε έξισωτική κρηπίδα από λιθολόγημα ή όποια το έφερε στη στάθμη των υπόλοιπων χώρων. Μέσα στο λιθολόγημα ήταν κτισμένη ή συνέχεια του όχετου ό όποιος άρχιζε από το Η1 και έξέβαλλε στο ύπαιθρο ανατολικά του Η4. Έπάνω στην ανώμαλη λιθόστρωση ή όποια άποτελοΐσε το δάπεδο του δωματίου βρέθηκαν διάσπαρτα κομμάτια ζωγραφιστου κονιάματος. Επιπλέον, κατά μήκος του Β τοίχου του υπήρχε θρανίο ύψους 0.75 μ. από πλίνθους κτισμένες σε έπτά κανονικούς όριζόντιους δόμους (εικ. 59).

Το θρανίο και ή τοιχογράφηση φαίνονται να υποδηλώνουν ότι το δωμάτιο Η4 είχε ειδική λειτουργία. Στην επίχωσή του όμως και στο έσωτερικό του όχετου βρέθηκαν άπανθρακωμένοι σπόροι δημητριακών, μεγάλοι ψευδόστομοι άμφορείς και θραύ-

σματα πίθων τὰ ὁποῖα δείχνουν ὅτι ἦταν καὶ αὐτὸ χῶρος ἀποθη-
κεύσεως ὅπως καὶ τὸ ἄλλο. Ἴσως χρησίμευσε ὡς ἔδρα τοῦ ἀπο-
θηκαρίου.

Ἐξω ἀπὸ τὸ κτίριο, πάνω ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἔδαφος, βρέθηκαν
τρία φύλλα μολύβδου διαστ. 1.03×0.45 μ. (εἰκ. 60). Ὡς πρὸς
τὰ τοιχογραφήματα, τὰ περισσότερα φέρουν ἀπλῶς ἓνα ἢ δύο
χρώματα, ὑπάρχει ὅμως καὶ σειρά κύκλων, ζώνη ροδάκων, πιθα-
νῶς γωνία κτιρίου καὶ δύο γυναικεῖα κεφάλια ἐν κατατομῇ μὲ
κυματοειδεῖς βοστρύχους στοὺς κροτάφους (εἰκ. 61). Στὴν κερα-
μικὴ ἐπικρατοῦν ἀπολύτως οἱ ἀβαφες κύλικες καὶ τὰ λεκανί-
δια, ὑπάρχουν δὲ καὶ ἀρκετοὶ σκύφοι, κυρίως μὲ διακόσμηση
σπειρῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους μερικοὶ ἐσώβαφοι. Ἀπὸ τὸν ὄχετὸ
προέρχονται δύο ψευδόστομοι τύπου Καδμείου ἀπὸ τοὺς ὁποίους
ὁ ἓνας σώζει τμημα χαρακτήρα τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β (εἰκ.
62). Ὁμοια κεραμικὴ βρέθηκε καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ κτίριο. Στὸ
σύνολό τους δηλαδὴ τὰ κεραμικὰ εὐρήματα ἀνήκουν στὴν πρῶ-
τη φάση τῆς ΥἼ ΠΙΒ περιόδου μὲ λίγα κάπως μεταγενέστερα
δείγματα.

17. Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς πλαγιᾶς ποὺ φιλοξένησε τὸ με-
γάλο μυκηναϊκὸ νεκροταφεῖο τῶν θαλαμωτῶν τάφων τῆς ΥἼ ΠΙ
περιόδου στὴν **Τανάγρα** συνεχίστηκε ἐφέτος ἡ ἀνασκαφὴ ἀπὸ τὸν
ἔφορο ἀρχαιοτήτων κ. Θ. Σπυρόπουλο. Οἱ τάφοι ἐξακολουθοῦν
νὰ βρίσκονται σὲ πυκνὴ διάταξη μεταξύ τους, πράγμα ποὺ δη-
λώνει τὴ μεγάλη ἔκταση καὶ σημασία τοῦ τεράστιου αὐτοῦ μυ-
κηναϊκοῦ νεκροταφείου τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου. Παρ' ὅτι ἡ διατή-
ρηση τῶν τάφων δὲν ὑπῆρξε καλὴ καὶ οἱ ὀροφές τους εἶχαν καταρ-
ρεύσει, σώθηκαν τὰ κύρια κατασκευαστικὰ καὶ δομικὰ χαρακτη-
ριστικὰ τους, ποὺ τοὺς κατατάσσουν στοὺς γνωστοὺς τύπους θα-
λαμωτῶν τάφων τῆς ΥἼ ΠΙ περιόδου.

Ἡ κλίση τῆς πλαγιᾶς πρὸς Β δίνει ἀνάλογη φορὰ στοὺς δρό-
μους, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζουν μικρὴ καὶ βαθμιαία κλίση πρὸς τὰ

στόμια τῶν τάφων. Τὰ τοιχώματα τῶν δρόμων συγκλίνουν ἐλαφρὰ πρὸς τὴν ἐπιφάνεια, οἱ παραστάδες καὶ τὰ μέτωπα τῶν εἰσόδων εἶναι περίπου κατακόρυφα ἢ παρουσιάζουν ἐλαφρὰ κλίση πρὸς τὸ στόμιο καὶ τὸ δρόμο ἀντίστοιχα. Δὲν ὑπάρχει ἰδιαίτερα ἐπιμελημένα καὶ γεωμετρικὴ κατασκευὴ τῶν ἐπὶ μέρος στοιχείων τῶν ταφικῶν αὐτῶν μνημείων. Ὁ τάφος λαξεύεται στὸ γενικὸ σχῆμα καὶ ἀποβλέπει στὴ λειτουργικὴ ἐξυπηρέτηση καὶ ὄχι στὴν αἰσθητικὴ πληρότητα. Τὸ ἴδιο σαθρὸ ἢ φθειρόμενο πέτρωμα οὔτε προσφερόταν οὔτε καὶ διατήρησε τίς εὐτυχέστερες ἐπιδόσεις τοῦ κατασκευαστῆ τῶν τάφων. Σὲ ἓνα τάφο (ἀριθμ. 131) ἀνοίχθηκε πλευρικὴ κόγχη στὸν ἀνατολικὸ βραχίονα τοῦ δρόμου γιὰ ταφικὸ προορισμό, ἢ ὁποῖα τειχίστηκε μὲ ἰσχυρὴ ξερολιθιά. "Ολοὶ οἱ τάφοι διατήρησαν ἄθικτες τίς ξερολιθιῆς τους καὶ βρέθηκαν ἀσύλητοι, εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτο ὅτι δίπλα σὲ πτωχοὺς σὲ κτερίσματα τάφους ἀπαντοῦν ἄλλοι μὲ πλούσια ἢ ἐξαιρετικὰ εὐρήματα.

Οἱ τάφοι τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς ἀνήκουν στὸ σύνολό τους στοὺς ΥΕ ΙΙΑ - Β χρόνους, δηλαδὴ στὴν περίοδο ἀκμῆς τοῦ νεκροταφείου καὶ τοῦ ἀντίστοιχου οἰκισμοῦ. Τὰ κεραμικὰ ἀντικείμενα εἶναι γνώριμοι τύποι τῶν ὑστερομυκηναϊκῶν χρόνων, μερικὰ δὲ εἶναι ἐξαιρετικὰ δείγματα κεραμοπλαστικῆς καὶ διακόσμησης. Ἀξίζει καὶ ἐδῶ νὰ ὑπογραμμιστεῖ ἡ λεπτότητα, ἢ ὑψηλὴ ποιότητα καὶ ἡ ἀριστη διατήρηση τῶν κεραμικῶν εὐρημάτων τῆς Τανάγρας, πού δίνει τὸ μέτρο ἐμπειρίας καὶ ἀκμῆς τοῦ σπουδαίου αὐτοῦ μυκηναϊκοῦ κέντρου.

Σκάφτηκαν ἐφέτος πέντε θαλαμῶτες τάφοι στὸ νεκροταφεῖο τῆς θέσης Δένδρο. Ὁ τάφος 131 ἔχει θάλαμο ἀκανόνιστα περιφερὴ διαστάσεων 3.80×2.70 μ. καὶ δρόμο εὐθὺ μήκους 3.43 καὶ μέγ. πλάτους 1.05 μ. Στὴν ταφικὴ κόγχη τοῦ δρόμου, πού μνημονεύθηκε παραπάνω, βρέθηκαν ἐλάχιστα λείψανα ταφῆς ἀκτέριστης, ἐνῶ στὸ θάλαμο τοῦ τάφου ταπεινὰ καὶ φθαρμένα λείψανα ὀστέων εἶχαν ἀποτεθεῖ σὲ ἀβαθὴ καὶ εὐρεία λάξευση τοῦ δαπέδου

(ἀποθέτη) καὶ συνοδεύονταν ἀπὸ λίγα κτερίσματα, μικρὴ ὕδρῖα διακοσμημένη μὲ γραπτὲς ταινίες καὶ ὀμάδες ἐνάλληλων γωνιῶν, κύπελλο ὀλόβαφο μὲ καστανὸ γάνωμα, δύο κωνικὰ σφονδύλια ἀπὸ στεατίτη καὶ εἰδῶλιο Φ μὲ γραπτὴ διακόσμηση λοξῶν κατακόρυφων παράλληλων κυματοειδῶν γραμμῶν (εἰκ. 63).

Ὁ τάφος 132 δὲν διατήρησε τὴν ὀροφή του, ἡ ὁποία συμπάρει-
συρε καὶ τμῆμα τοῦ ὑπερθύρου τῆς εἰσόδου. Ὁ θάλαμος του εἶναι
περιφερὲς ὄρυγμα, στὸ ΝΑ μέρος τοῦ ὁποίου βρέθηκαν πολλὰ
λείψανα ὀστῶν σὲ μεγάλο ὕψος καὶ μεταξὺ τους μερικὰ θαυμάσια
εὐρήματα, ὅπως ἡ ἀκέραιη πυξίδα τῆς εἰκ. 63, ὕψ. 0.075 μ. μὲ
γραπτὴ διακόσμηση ταινιῶν καὶ σιγμοειδῶν στοὺς ὤμους καὶ τὸ
ῶραϊο ἀρτόσχημο, διακοσμημένο ἐπίσης μὲ γραπτὲς ταινίες καὶ
σειρὰ ὀστρέων (bivalve - shell) στοὺς ὤμους, τῶν ΥΕ IIIA2
χρόνων (εἰκ. 63).

Ὁ τάφος 133 ὑπῆρξε ἀπὸ τοὺς πλουσιότερους τῆς φετινῆς ἀνα-
σκαφῆς. Ὁ τραπεζόσχημος θάλαμος του διαστάσεων 2.10×1.98 μ. φιλοξένησε τρεῖς ὀμάδες ἀνακομιδῶν καθὼς καὶ τῶν κτε-
ρισμάτων τους. Κάθε ὀμάδα ἔδωσε ἄφθονα καὶ ῶραϊα εὐρή-
ματα (κρατήρας, ποτήρι, πρόχους, κύπελλο, πρόχους, προχοῖσκη,
κύλικα, ὀπισθότμητη πρόχους). Ἀπεικονίζονται δύο ἀπὸ τὰ ῶραϊα
ἀγγεῖα τοῦ τάφου, ὁ μεγάλος κρατήρας τῆς εἰκ. 64 μὲ γραπτὸ κό-
σμημα ρομβοειδῶν διαγραμμίσεων καὶ ἡ ἀκέραιη ὀπισθότμητη
πρόχους τῆς εἰκ. 64 μὲ γραπτὸ κόσμημα κυματοειδῶν γραμμῶν
στοὺς ὤμους, καὶ τὰ δύο τῶν ΥΕ IIIA2 χρόνων.

Ὁ τάφος 134 εἶναι μικρὸς καὶ ὁ δρόμος του παρουσιάζει μικρὴ
κλίση πρὸς τὸ θάλαμο. Λίγο μετὰ τὸ μέσο του ὁ δρόμος τοῦ τά-
φου σχηματίζει χαμηλὸ ἀναβαθμὸ (σκαλι) ὕψους 0.11 μ. καὶ ὁ
θάλαμος τοῦ τάφου βρίσκεται 0.17 μ. χαμηλότερα ἀπὸ τὸ δά-
πεδο τοῦ δρόμου. Οἱ ὑποτυπώδεις παραστάδες τοῦ τάφου εἶχαν
καταστραφεῖ καὶ ὁ θάλαμος ἀποτελεῖ μικρὸ κλιβανοειδὲς ὄρυγμα
μὲ ἔλλειψοειδῆ κάτοψη. Στὸ θάλαμο τοῦ τάφου βρέθηκαν ταπεινὰ
λείψανα ἀκτέριστης ταφῆς.

Τέλος ὁ τάφος 135 ἀποτελεῖ μικρὸ σχετικὰ περιφερὲς ὄρυγμα μὲ εὐθὺ δρόμο καὶ εἶχε σὲ μικρὸ ἀποθήτη, στὴν ἀνατολική του πλευρά, λίγα λείψανα ὀστέων, ψήφους καὶ τρία σφονδύλια ἀπὸ στεατίτη.

Ἐφέτος κατορθώθηκε μετὰ ἀπὸ πολλὰ ἔτη ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ συγκόλλησις μιᾶς μικρῆς ομάδας θραυσμάτων γραπτῶν λαρνάκων οἱ ὁποῖες εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ σὲ παλαιότερη ἀνασκαφικὴ περίοδο, ἀλλὰ διάφορες ἀντιξοότητες δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἐργαστηριακὴ τους φροντίδα καὶ τὴ μελέτη τους. Τὰ θραύσματα πού καθαρίστηκαν καὶ συγκολλήθηκαν ἀπέδωσαν δύο, τουλάχιστον, ἑλλιπὴ σκεύη μὲ πλούσια διακόσμηση. Τὸ ἓνα ταφικὸ σκεῦος εἶναι μικρὴ ὀρθογώνια λάρνακα. Ὁ πηλὸς τῆς εἶναι κόκκινος μὲ μαῦρο πυρήνα. Πάνω στὸν κοκκινωπὸ πηλὸ ἔχει ἐπιτεθεῖ ὑποκίτρινο ἐπίχρισμα καὶ στὴ συνέχεια τὸ ζωηρὸ κόκκινο χρῶμα τῶν παραστάσεων πρὶν ἀπὸ τὴν ὀπτησὴ τοῦ σκεύους. Φέρει 4 κατακόρυφες μικρὲς λαβὲς μὲ πεπλατυσμένες βάσεις, ἀπὸ μία σὲ κάθε πλευρά. Στὴ μία μακρὰ τῆς πλευρὰ σχηματίζονται στὰ πόδια διπλὰ κέρατα σὲ ἐπάλληλη διάταξη καὶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ σκεύους διαιρεῖται σὲ δύο πλατύτερα καὶ ἓνα στενότερο μεσαῖο ἄνοιγμα. Τὰ ἀκραῖα μετοπικὰ ἀνοίγματα φέρουν ἀνθεμοειδῆ καὶ σπειροειδῆ διακοσμητικὰ ἐνῶ τὸ μεσαῖο μεγάλο ζευγὸς κατακόρυφων ὀφιοειδῶν γραμμῶν. Οἱ στενὲς πλευρὲς φέρουν πάλι ἐπάλληλα διπλὰ κέρατα ἢ γωνιώδη σχήματα στὰ πόδια καὶ τὸ μέσο κληματίδα μὲ φυλλοειδεῖς ἐκβλαστήσεις ἀναρτημένη ἀπὸ τὴ λαβὴ (εἰκ. 65). Μιᾶς ἄλλης λάρνακας ἀποκαταστάθηκε ἡ μία τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς. Στὸ μέσο ὑπάρχει ἀνάγλυφη προεξοχή, σανιδόσχημη, ὁμόροπη μὲ τὶς προεξοχὲς τῆς προέκτασης τῶν ποδιῶν πρὸς τὸ σῶμα τοῦ σκεύους. Τὸ ἐξέχον χεῖλος καὶ ἡ μικρὴ προέκταση τοῦ πυθμένα σχηματίζουν ἔτσι δύο ὀρθογώνια χωρίσματα πού πλαισιώνονται ἀπὸ πλαστικὰ περιγράμματα. Τὰ κοῖλα ὀρθογώνια ὀρίζονται μὲ γραπτές, κόκκινες καὶ μαῦρες ταινίες καὶ φέρουν στὸ μέσο, σὰν πίνακα, ἀπὸ μία γυ-

ναικεία μορφή στη γνωστή στάση του θρήνου. Ἡ μεγάλη σχηματοποίηση δὲν στερεῖ τις μορφές αὐτές ἀπὸ μία συγκινησιακὴ ἀμεσότητα ποὺ μεταδίδεται μὲ ἀπλά ζωγραφικὰ σχήματα, ἀλλὰ μὲ συμπυκνωμένη νοηματικὴ ἀφαίρεση.

18. Στὸν **Ραμνούντα** συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα τοῦ χώρου ἀπὸ τὸν ἔφορο ἀρχαιοτήτων κ. Βασίλειο Πετράκο μὲ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ βόρειου μέρους τοῦ ἀνδῆρου τοῦ ἱεροῦ τῆς Νεμέσεως. Τὸ τμήμα αὐτὸ χωρίζεται ἀπὸ τὸ νότιο μέρος τοῦ ἀνδῆρου μὲ ἀρχαῖο κρυπτὸ ἀνάλημμα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ βρέθηκε σκεπασμένος ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐπίχωση ὁ κρυπτὸς ὄχετὸς μὲ τὸν ὁποῖο γεμίζει μὲ νερὸ ἡ βαθύτατη κρήνη τοῦ ἱεροῦ (εἰκ. 66). Ὁ ὄχετὸς αὐτὸς εἶχε κατασκευαστεῖ ὄχι συγχρόνως μὲ τὴν κρήνη ἀλλὰ ἀργότερα καὶ πρὶν κατασκευαστεῖ τὸ μεγάλο ἰσοδομικὸ ἀνάλημμα τοῦ ἀνδῆρου. Τὸ κατώτερο μέρος τοῦ ὄχετοῦ εἶναι ὁ λαξευμένος βράχος τοῦ ἱεροῦ, ἐνῶ τὸ ἀνώτερο τμήμα του εἶναι κτισμένο μὲ ἀργούς λίθους καὶ καλύπτεται μὲ μεγάλες ἀκατέργαστες πλάκες. Στὸ χαμηλότερο σημεῖο τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ μεγάλου ἀναλήμματος ἀποκαλύφθηκε θαυμάσια διατηρημένο τὸ στόμιο τοῦ ὄχετοῦ (εἰκ. 67) στρωμένο μὲ μαρμάρινες λαξευμένες πλάκες. Ἐπειδὴ ὅμως φαίνεται οἱ Ραμνούσιοι εἶχαν ἀνάγκη νεροῦ στὸ ἱερό, ἕως ὅτου κατασκευαστεῖ ὁ κρυπτὸς ὄχετὸς, μεταχειρίστηκαν προσωρινὰ ἄλλον, δευτερεύοντα ὄχετό, παράλληλα σχεδὸν λαξευμένο μέσα στὸ βράχο. Στὸν Ραμνούντα ὅμως δὲν βρέχει ἱκανοποιητικὰ παρὰ μόνον ἀπὸ τὸν Νοέμβριο μέχρι τὸ τέλος τοῦ χειμῶνα. Ἔτσι μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ κρυπτὸς ὄχετὸς κατασκευάστηκε σὲ καιρὸ χειμῶνα καὶ ἡ χρῆση του δὲν ἦταν δυνατὴ. Ἔως ὅτου περατωθεῖ ὅμως, ἡ κρήνη γέμισε μὲ νερὸ χάρη στὸν προσωρινὸ ὄχετό.

Τὸ σπουδαιότερο συμπέρασμα ὅμως ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ εἶναι πὼς ὁ τοῖχος ποὺ ἕως τώρα ἐθεωρεῖτο, κατὰ τὸν Ὁρλάνδο καὶ τὸν

Wrede, ως ανάλημμα ἢ ως περίβολος τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ τῆς Θέμιδος, δυτικά τοῦ μακροῦ ἀνατολικοῦ ἀναλήμματος τοῦ ἀνδῆρου, δὲν εἶναι παρὰ τὰ ἐσωτερικά τοιχώματα τοῦ πρώτου σκέλους τοῦ κρυπτοῦ ὄχου (εἰκ. 68), ὁ ὁποῖος ἀρχίζει ἀπὸ τὸ νοτιο-ἀνατολικὸ ἄκρο τοῦ ἱεροῦ καὶ ἐφθάνει ὡς τὸ στόμιο πού ἤδη εἶδαμε στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀναλήμματος τοῦ ἀνδῆρου. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀρχαῖος ὁ τοῖχος ὅπως πιστευόταν ἕως τώρα ἀλλὰ πιθανὸν τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Δεύτερο συμπέρασμα, ἐξ ἴσου σημαντικόν, εἶναι ὅτι τὸ ἱερόν εἶχε μόνον μία εἴσοδος, τὴ ΝΑ. Τώρα γνωρίζουμε ὅτι τὸ χῶρο τῆς ὑποθετικῆς δεύτερης ΒΑ εἰσόδου κατελάμβανε ὁ κρυπτός ὄχος τῆς κρήνης.

Τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἀνδῆρου ἐπιβεβαίωσαν τὴν ὑπαρξὴν δύο τουλάχιστον παλαιότερων πώρινων ναῶν στὸ ἱερόν. Ὁ ἕνας χρονολογεῖται στὸ πρῶτο μιστὸ τοῦ 6ου αἰῶνα καὶ ὁ δεύτερος στὸ τέλος του. Πιθανὸν οἱ λιθοξόοι τοῦ δεύτερου ναοῦ εἶναι ἐκεῖνοι πού ἐσμίλευσαν μία ὁλόκληρη σειρὰ μικρότατων πώρινων τετραγώνων ἐρμῶν λαϊκῆς, ἢ ἐπιτραπεῖ ἢ ἔκφραση, τεχνοτροπίας (εἰκ. 69), πού βρέθηκαν μέσα στὸ ἀρχαῖο μπάζωμα τοῦ ἀνδῆρου. Ἀντίθετα ἐπιμέλεια καὶ δεξιότητα δείχνουν ἕνα ζεῦγος πελμάτων ἢ καττυμάτων ἀπὸ πῶρο ἐπίσης, πού βρέθηκαν στὸ ἴδιο στρώμα (εἰκ. 70).

Ἐξαιρετικῆς ποιότητος εἶναι τὰ θραύσματα ἀναθηματικῶν ἀγγείων τοῦ 6ου αἰ. π.Χ., λουτροφόρων, κυλικῶν, πινακίων (εἰκ. 71). Τὰ νεώτερα μεταξὺ αὐτῶν, ὀλιγάριθμα, χρονολογοῦνται στὸ πρῶτο μιστὸ τοῦ 5ου αἰ., ὅπου χρονολογεῖται καὶ ἡ οἰκοδόμησις τῶν μεγάλων ἀναλημμάτων.

Ἀποκαλύφθηκε ἀκόμη ἡ ὑπαρξὴ ὑπολειμμάτων πολυγωνικοῦ κτιρίου πολὺ κοντὰ στὸν μεγάλο βωμό, τὸ ὁποῖο καταστράφηκε πιθανὸν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. ὅταν ἀρχισε νὰ ἐφαρμόζεται τὸ οἰκοδομικὸ πρόγραμμα τῶν Ραμνουσίων γιὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἱεροῦ τῆς Νεμέσεως.

Τέλος πρέπει νὰ μνημονευθεῖ ὅτι τὸ κολοβὸν ἕως τώρα βᾶθρο

τοῦ ἀνδριάντα τοῦ Πολυδευκίωνος IG II² 3969 ἀπέκτησε, μὲ τὴ βοήθεια πλήθους θραυσμάτων, τὸ ὑπόβαθρο καὶ τὸ ἐπίκρανό του καὶ ἔτσι συμπληρώθηκε ἡ μορφή του.

19. Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ στὴν Ἑρέτρια ὑπὸ τὸν ἔφορο ἀρχαιοτήτων κ. Π. Θέμελη ἐπεκτάθηκε μὲ ἰδιαίτερη ἔνταση τόσο στὸ Δυτικὸ ὅσο καὶ στὸν Ἀνατολικὸ τομέα.

Στόχος τῆς ἔρευνας στὸ Δυτικὸ τομέα ἦταν κυρίως ἡ πλήρης ἀποκάλυψη τῶν κτισμάτων τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς περιόδου καὶ ἡ ἀκριβέστερη εἰ δυνατόν χρονολογικὴ τους κατάταξη. Στὸ νότιο πέρασ τοῦ τομέα ἦλθε στὸ φῶς τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ἀψιδωτοῦ κτίσματος γ - γ', πού ἀποδεικνύεται τὸ σημαντικότερο ἀπ' ὅσα περικλείονται μέσα στὸν «ὄχυρωματικὸ περίβολο» (εἰκ. 72). Τὸ πλάτος του φτάνει τὰ 4.60 μ., ἐνῶ τὸ μῆκος του παραμένει ἄγνωστο. Σὲ ὀρισμένα σημεῖα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου του (πλ. 40 - 45 ἐκ.) διατηροῦνται οἱ πλῆθρες τῆς ἀνωδομῆς πάνω στὸ λίθινο θεμέλιο (εἰκ. 73). Θραύσματα ἀγγείων ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ δαπέδου τοῦ ἀψιδωτοῦ κτίσματος γ - γ' χρονολογοῦν τὴν κατασκευὴ τοῦ κτίσματος γύρω στὰ 720/700 π.Χ. Μονόχρωμα ἀκέραια κύπελλα πού βρέθηκαν στὸ ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου του, τόσο στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτίσματος, ὅσο καὶ ἀμέσως ἔξω (ἀνατολικά) ἀπ' αὐτὸ (εἰκ. 74) ἀποτελοῦν μάρτυρες μιᾶς βίαιης, αἰφνίδιας καταστροφῆς καὶ ἐγκατάλειψης στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. Στὸ ἴδιο συμπέρασμα μᾶς ὀδήγησε καὶ ἡ ἀπόκρυψη τοῦ χρυσοῦ στὸ κτίσμα δ - δ' βορειότερα (εἰκ. 72).

Σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴ δυτικὴ (ἐσωτερικὴ) παρεῖα τοῦ πρωιμότερου ἀναλήμματος β - β' ἀνασκάφηκε ὙΓ ἀποθέτης, πού περιεῖχε μεταξὺ ἄλλων ἑκατοντάδες θραύσματα ἀγγείων ὙΓ περιόδου, καθὼς καὶ τὸ πάνω μισὸ ἀποθηκευτικοῦ πίθου (εἰκ. 75 - 76).

Στὸν Ἀνατολικὸ τομέα συμπληρώθηκε κατ' ἀρχὴν ἡ ἔρευνα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ὑπογείου τῶν ὕστερων ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ἐκτὸς ἀπὸ πλῆθος ἀγγείων βρέθηκε καὶ πάλι μεγάλος ἀριθμὸς ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, καθὼς ἐπίσης θραύσματα γλυπτῶν (ξεχωρίζει τὸ ἄνω τμήμα μικρῆς ἐρμαϊκῆς στήλης) καὶ ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές. Ἡ ἔρευνα ὡστόσο στὸν τομέα αὐτὸν ἀπέβλεπε κυρίως στὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων τῆς κλασικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς περιόδου, στὴν ἀποκατάσταση τῆς μορφῆς τους, στὴ μελέτη τῶν οἰκοδομικῶν τους φάσεων καὶ στὴν ἐρμηνεία τῆς λειτουργίας τους. Καταλήγουμε στὰ ἑξῆς προκαταρκτικὰ συμπεράσματα:

Τέσσερα διαφορετικὰ οἰκοδομήματα (τὸ Κεντρικόν, τὸ Βόρειο, τὸ ΒΑ καὶ τὸ ΝΑ) συνωστίζονται τὸ ἓνα δίπλα στὸ ἄλλο μέσα στὰ περιορισμένα ὄρια τοῦ τομέα μας καὶ ἐντάσσονται στὸ ἴδιο πολεοδομικὸ πρόγραμμα τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Ὅλα ἐμφανίζουν ἴχνη βίαιης καταστροφῆς (πυρπόλησης;) ποὺ μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ χρονολογικὰ στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., καὶ σχετίζεται πιθανῶς μὲ τὰ γεγονότα τοῦ Χερμωνίδειου πολέμου (267 - 261 π.Χ.). Τὰ περισσότερα οἰκοδομήματα ἐπισκευάστηκαν μετὰ τὴν πρώτη αὐτῆ καταστροφή χωρὶς μετατροπές, καὶ ξανακατοικήθηκαν, ἀφοῦ προηγουμένως ἀπομακρύνθηκαν τὰ προϊόντα τῆς καταστροφῆς καὶ ἀπορρίφθηκαν σὲ ἀποθέτες (σὲ τρεῖς ἀπ' αὐτοὺς βρέθηκαν τὸ 1969 καὶ τὸ 1976 καὶ οἱ ἑννέα παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς).

Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ τὸ ΒΑ οἰκοδόμημα, ἓνα ἀπὸ τὰ ἐπισημότερα τῆς συνοικίας (σ' αὐτὸ ἀνήκει ὁ γνωστός μας ἡμιυπόγειος ἀποθηκευτικὸς χῶρος μὲ τὸ λίθινο κλιμακοστάσιο καὶ τὸν πεσσό), τὸ ὁποῖο γιὰ ἄγνωστους λόγους δὲν ξανακατοικήθηκε. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς συνέβη καὶ μὲ τὴ λεγόμενη «οἰκία τῶν μωσαϊκῶν» λίγο βορειότερα (ἀνασκαφὴ Ἑλβετικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς), ἡ ὁποία μετὰ τὴν πυρπόλησή της στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. παρέμεινε ἐπίσης ἀκατοίκητη.

Μιὰ δεύτερη καταστροφή ποὺ ἄφησε καὶ πάλι ἔντονα ἴχνη ἦρθε νὰ σωριάσει γιὰ δεύτερη φορὰ σὲ ἐρείπια τὰ ἐπισκευασμένα

οικοδομήματα. Τὰ τεκμήρια (κεραμική, νομίσματα) επιτρέπουν κατὰ τὸν ἀνασκαφέα νὰ ἀποδοθεῖ ἡ δεύτερη αὐτὴ καταστροφή στὴν κατάκτηση τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους τὸ 198 π.Χ.

Τὸ κεντρικὸ καὶ πληρέστερα διατηρημένο οἰκοδόμημα τῆς ἀνασκαφῆς ἐπισκευάστηκε ἐκ νέου μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ καταστροφή καὶ χρησιμοποιήθηκε σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 2ου ὡς καὶ τὸν 1ο π.Χ. αἰ. Οἱ ἐπισκευές αὐτῆ τὴ φορὰ ἦταν πρόχειρες, ἡ τοιχοδομία ὄχι ἰδιαίτερα ἐπιμελημένη (μὲ ξαναχρησιμοποιημένους λίθους καὶ σπασμένα κεραμίδια). Οἱ νέοι τοῖχοι, ἀλλοῦ ἐδράζονται πάνω στοὺς παλιούς καὶ ἀλλοῦ ὄχι, δίνοντας ἔτσι μιὰ νέα μορφή στὸ οἰκοδόμημα, παραλλαγμένη ἐλαφρῶς ἀπὸ τὴν προηγούμενη. Μετατροπὲς ἔγιναν καὶ στὸ αἶθριο τοῦ κεντρικοῦ οἰκοδομήματος, πρὸς τὸ ὁποῖο ἔβλεπε καὶ τὸ ΝΑ οἰκοδόμημα. Ὁ στυλοβάτης τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τοῦ αἵθριου ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ πεσοστοιχία.

20. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Γ. Μυλωνᾶς καὶ ὁ ἀρχιτέκτων κ. Ἰ. Τραυλὸς συνέχισαν τὴν ἔρευνα καὶ μελέτη τῶν ἐρειπίων τῆς Ἐλευσίνας γιὰ νὰ ἐξακριβώσουν ὀρισμένες λεπτομέρειες τῆς τοπογραφίας τοῦ Ἱεροῦ.

Καλλιχόρον Φρέαρ (εἰκ. 77)

Ἡ ἔρευνα στὴν περιοχὴ τοῦ Καλλιχόρου Φρέατος ἀπέδειξε ὅτι γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ θεμελίου, ποὺ σώζεται κοντὰ στὴ ΒΔ γωνία τοῦ μεγάλου πύργου τοῦ τείχους τῆς ἐλληνιστικῆς περιόδου, εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ Καλλιχόρου Φρέατος. Βρέθηκε ἓνα ἀκέραιο πώρινο γεῖσο, μήκους 1.285 μ., καὶ τρία κομμάτια, ἓνα εὐθύγραμμο καὶ δύο καμπύλα, ἀπὸ ἰσάριθμα πώρινα γεῖσα.

Τόσο τὸ ἀκέραιο γεῖσο ὅσο καὶ τὰ κομμάτια προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐπίστεψη τοῦ τοίχου ποὺ περιβάλλει τὸ Καλλιχόρον Φρέαρ. Τὸ πλάτος τοῦ γεΐσου εἶναι 0.37 μ., ὅσο δηλαδὴ εἶναι καὶ τὸ πά-

χος του τοίχου (0.36 μ.), και προεξέχει στις δύο πλευρές κατά 0.10 μ.

Γίνεται πλέον φανερό ότι το Καλλίχορον Φρέαρ δεν ήταν ένα στεγασμένο οικοδόμημα, όπως παλαιότερα πιστεύαμε. Ο τοίχος που σώζεται αποτελούσε ένα ορθογώνιο περίβολο που στη βόρεια πλευρά του, εκεί όπου ανοίγονται οι τρεις θύρες, κατέληγε σε ημικύκλιο.

Τελεστήριο

Οι Κ. Κουρουνιώτης και Ί. Τραυλός, σε ειδική μελέτη τους (Συμβολή εις την οικοδομικήν ιστορίαν του Έλευσινιακού Τελεστηρίου, ΑΔ 1935 - 36, σ. 1 - 42), απέδειξαν ότι τα περίεργα θεμέλια με τους διαγώνιους τοίχους που σώζονται έξω από τη ΝΑ και ΒΑ γωνία του Τελεστηρίου δεν ανήκουν στην Περικλείου εποχή. Η μελέτη όμως αυτή κυκλοφόρησε επίσημα μόλις το 1962, με αποτέλεσμα οι μελετητές της Έλευσίνας για πολύ καιρό ακόμη να αναφέρονται στη θεωρία που είχε διατυπώσει ο F. Noack (Eleusis, 1927, πίν. 9), ότι δηλαδή τα θεμέλια αυτά ανήκαν στο μεγάλο Τελεστήριο που είχε σχεδιάσει ο Ίκτινος. Ωστόσο τα θεμέλια χρονολογούνται το 360 π.Χ. περίπου και έχουν χτιστεί με λίθους του Περικλείου τείχους που κατεδαφίστηκε εκείνη την εποχή για να ανεγερθεί ο νέος περίβολος, ο λεγόμενος συνήθως Λυκούργειος περίβολος.

Πράγματι το θεμέλιο στη ΝΑ γωνία του Τελεστηρίου είναι χτισμένο εξ ολοκλήρου με μεγάλους έλευσινιακούς λίθους και πωρόλιθους που προέρχονται, όπως διαπιστώσαμε, από την κατεδάφιση του τμήματος του Περικλείου τείχους που περνούσε εκεί κοντά.

Όσον αφορά τον προορισμό των θεμελίων αυτών δεν πιστεύεται πλέον ότι έγιναν ως αναλημματικοί τοίχοι ενός μεγάλου ανδρήρου στην ανατολική πλευρά του Τελεστηρίου. Η επιμελημένη κατασκευή και το πάχος τους, 3.70 μ., καθώς και το γεγονός

ὅτι ἐδράζονται στὸ βράχο, ὁ ὁποῖος βρίσκεται σὲ μεγάλο βάθος, δείχνουν ὅτι τὰ θεμέλια αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ ἀνήκουν σὲ ἕνα μεγάλο οἰκοδόμημα, προφανῶς σὲ ἕνα μεγαλύτερο Τελεστήριο πού σχεδιάστηκε, ἀλλὰ τελικὰ δὲν προχώρησε ἡ οἰκοδομή του.

Τὴν ἄποψη αὐτὴ ἔχει διατυπώσει καὶ ὁ Kristian Jeppesen (Paradeigmata, 1958, σ. 105 - 106, εἰκ. 70), ὁ ὁποῖος ὅμως δέχεται ὅτι ἡ ἐπέκταση τοῦ Τελεστηρίου θὰ γινόταν μόνο στὶς τρεῖς πλευρές. Φαίνεται, ὡστόσο, ὅτι προέβλεπαν νὰ ἐπεκταθεῖ τὸ κτίριο καὶ στὴ δυτικὴ πλευρὰ, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ θέση τοῦ Διατειχίσματος μετατέθηκε τὸ 360 π.Χ., σὲ ἀρκετὴ ἀπόσταση πίσω ἀπὸ τὸ Τελεστήριο, γιὰ νὰ περιλάβει προφανῶς καὶ τὴν ἐπέκταση πρὸς τὴν πλευρὰ αὐτή.

21. Ἰδιαίτερα πλούσια σὲ συμπεράσματα ὑπῆρξε τὸ 1983 ἡ ἔρευνα στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα τῆς Ἐπιδαύρου, ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ καθ. κ. Β. Λαμπρινουδάκη.

1. Ἦδη τὸ 1981 διαπιστώθηκε ὅτι πάνω στὸ εὐρὸ ἄνδηρο πού ὑψώνεται πρὸς τὰ νότια τῶν θεμελιῶν τοῦ κλασικοῦ ναοῦ ἐγκαταστάθηκε κατὰ τοὺς πρώιμους ρωμαϊκοὺς χρόνους ὑπαίθριος βωμὸς θυσιῶν, συνεχίζοντας τὴν παράδοση τοῦ μυκηναϊκοῦ/πρώιμου ἑλληνικοῦ βωμοῦ καὶ τοῦ μνημειώδους ὑστεροκλασικοῦ διαδόχου του πού καταστράφηκε στὶς ἀρχές τοῦ 1ου π.Χ. αἰ. Ἡ συνέχεια τῆς ἀνασκαφῆς ἀπέδειξε ὅτι τὸ μακρὸ αὐτὸ ἀνάλημμα, δημιουργήθηκε στοὺς πρώιμους μυκηναϊκοὺς χρόνους καὶ ἀποτελεῖ βασικὸ στοιχεῖο τῆς διαμορφώσεως τοῦ μυκηναϊκοῦ ἱεροῦ. Σωζόμενο σήμερα σὲ μῆκος 30.70 μ., ἀποτελεῖται ἀπὸ μεγάλους, ἀδρὰ κατεργασμένους λίθους στὴν πρόσοψη, δημιουργώντας στὴ βόρεια πλαγιά τοῦ λόφου καὶ πολὺ κοντὰ στὴν κορυφή του πλατεία πλάτους 9 - 10 μ. Τὸ μεγαλύτερο τμήμα αὐτῆς τῆς πλατείας ἔχει δημιουργηθεῖ μὲ λάξευση τοῦ βράχου, ἐνῶ τὸ πρὸς τὰ βόρεια μέρος ἔχει γεμισθεῖ μὲ πλακοειδεῖς λίθους πίσω ἀπὸ τὴν πρόσοψη. Πρὸς τὰ δυτικὰ τὸ ἀνάλημμα ἀκολουθώντας τὴν πλα-

για τοῦ λόφου στρέφεται σὲ καμπύλη γραμμὴ πρὸς τὰ νότια. Τὰ ἀγγεῖα πού βρέθηκαν πάνω στὸ μυκηναϊκὸ δάπεδο ἦταν στὴν πλειονότητά τους ἀκόσμητα, χρηστικά, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ γνωστὸ περιεχόμενο τοῦ μυκηναϊκοῦ βωμοῦ καὶ τῶν ἱερῶν κτισμάτων βορειότερα καὶ ἀνατολικότερα. Ὁ ἐπίπεδος αὐτὸς χῶρος πρέπει νὰ ἀποτέλεσε σταθερὸ χαρακτήρα τοῦ ἱεροῦ καὶ κατὰ τοὺς κλασικοὺς χρόνους, ἀφοῦ ἡ ἐπίχωσή του στοὺς χρόνους πού στήθηκε στὸ ΝΑ τμήμα του ἢ ἡμικυκλικὴ ἐξέδρα, ὅπως δείχνει τὸ ὕψος τῆς εὐθυνητριάς της, ἦταν μηδαμινή. Ἐνας μόνον λίθος ἀπὸ τὴν ἀνώτερη στρώση τῆς πρόσοψης τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀναλήμματος ἀφαιρέθηκε ὅταν χιζόταν ὁ κλασικὸς ναὸς γιὰ νὰ τοποθετηθεῖ ὡς θεμέλιο ἑνὸς ἀπὸ τοὺς κίονες πού ὑπῆρχαν στὴν εἴσοδο τοῦ σηκοῦ ἀντὶ θυραίου τοίχου. Ὅταν στοὺς πρώιμους ρωμαϊκοὺς χρόνους ὁ ἴδιος χῶρος χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν τέλεση τῶν θυσιῶν, χτίστηκε πάνω στὸ ἀρχαῖο ἀνάλημα χαμηλὸς τοῖχος μὲ μικρότερες, κανονικότερα δουλεμένες πέτρες μὲ δύο ὄψεις, προφανῶς γιὰ νὰ συγκρατεῖ τὰ χῶματα πρὸς τὰ βόρεια. Ἡ προσθήκη αὐτὴ εἶναι ἰδιαίτερα εὐδιάκριτη στὸ Δ τμήμα τοῦ ἀνδῆρου, ὅπου ὁ παλιὸς τοῖχος ὑπέστη καθίζηση λόγω τῆς ἀπότομης κλίσης τοῦ ἐδάφους καὶ ὑπῆρξε ἀνάγκη παρεμβολῆς πλακῶν μεταξὺ παλιοῦ καὶ νέου τμήματος γιὰ νὰ εὐθυγραμμισθεῖ ἡ βάση τοῦ δευτέρου (εἰκ. 78).

2. Ἡ ἀποκατάσταση τῆς κάτοψης τοῦ κλασικοῦ ναοῦ μὲ τέσσερις κίονες στὴ θέση τοῦ θυραίου τοίχου τοῦ σηκοῦ μὲ βάση τὰ λείψανα ἀπὸ τὴ θεμελίωση τῶν δύο κεντρικῶν κίωνων πού ἀπεκάλυψε ἡ ἀνασκαφὴ στὴ θέση αὐτὴ (ΠΑΕ 1978) ἔγινε δεκτὴ μὲ ἀρκετὲς ἀμφιβολίες σὲ εἰδικὲς συζητήσεις. Ἀμφιβολίες ἐκφράσθηκαν ἐπίσης ὡς πρὸς τὸ ἰδιαίτερα βραχὺ μεταξόνιο πού ἀποκαθιστᾷ στὴν πρόσοψη ἢ λύση τοῦ πρόστυλου ἐξάστου ναοῦ πού προκρίθηκε. Ἐτσι κρίθηκε ἀπαραίτητη μιὰ ἀναθεώρηση τῶν δεδομένων γιὰ τὸν κλασικὸ ναὸ καὶ μιὰ προσπάθεια νὰ κερδηθοῦν συμπληρωματικὰ στοιχεῖα. Ἡ ἐξάστουλη πρόσοψη καὶ τὰ στενὰ μεταξόνια ἐπιβεβαιώθηκαν, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν εὐτυχεῖ σύμ-

πτωση τῆς εὔρεσης ἑνὸς (τοῦ πρώτου ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας) τεμαχίου πώρινου δωρικοῦ κίονα ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὶς διαστάσεις τοῦ ναοῦ. Τὸ κομμάτι αὐτὸ βρέθηκε στὴν ἐπίχωση τοῦ μεγάλου ἑλληνιστικοῦ ἀναλήμματος (βλ. κατ.). Ἐπίσης ἐρευνηθῆκε ἡ ἐπίχωση κάτω ἀπὸ τὴ σωζόμενη στὸ ΝΑ μέρος τοῦ ναοῦ πώρινη πλακόστρωση τοῦ δαπέδου. Ἐδῶ διαπιστώθηκε ὅτι δὲν ὑπῆρχε θεμελίωση γιὰ τρίτο κίονα. Ἔτσι ἀντὶ τῶν τεσσάρων κίωνων ποὺ προτάθηκαν στὴ θέση τοῦ θυραίου τοίχου τοῦ σηκοῦ πρέπει στὴν ὀριστικὴ ἀποκατάσταση νὰ ἀναζητηθοῦν λύσεις μὲ μόνους τοὺς βεβαιωμένους ἀπὸ τὶς βάσεις τους δύο μεσαίους κίονες.

3. Στους τομεῖς Ε - Μ 13 τελείωσε ἡ ἔρευνα τῆς ἱστορίας τοῦ μνημειώδους κλασικοῦ βωμοῦ (ΠΑΕ 1981): Ὁ βωμὸς αὐτὸς κατασκευάσθηκε, ὅπως ἀποδείχθηκε, ἐπάνω σὲ ἀμιγῆ μυκηναϊκὰ χῶματα, τὰ ὁποῖα ἀπλώθηκαν ἐκεῖ κατὰ τὴν ὑστεροκλασικὴ διαμόρφωση τῆς πλατείας τοῦ ἱεροῦ. Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, πιθανότατα ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ μαρτυρεῖται ἡ ἀρχὴ τῶν θυσιῶν σὲ νέο χῶρο (στὸ ἀνδρὸ νότια ἀπὸ τὸν ναό), ὁ κλασικὸς βωμὸς, ὅπως καὶ ὁ ναός, κατασκάφηκε, καὶ οἱ καταστροφεῖς του ἔφθασαν σὲ βάθος πολὺ χαμηλότερο (2 μ. περ.) ἀπὸ τὰ θεμέλιά του, πρὸς τὴ βόρεια κυρίως πλευρὰ, ἀνατρέποντας τοὺς λίθους τῆς κρηπίδας καὶ σπάζοντας σὲ πολὺ μικρὰ κομμάτια τὴ μαρμάρινη ἐπένδυση τῆς τράπεζας. Παρὰ τὴν πολὺ δύσκολη στρωματογραφικὴ εἰκόνα, ὁ πυθμένας τοῦ λάκκου αὐτοῦ ἀναγνωρίσθηκε, καὶ διαπιστώθηκε ὅτι ἀκολουθοῦσε περίπου τὴν κατωφέρεια τοῦ φυσικοῦ βράχου πρὸς τὰ ΒΑ (εἰκ. 79). Μέσα σ' αὐτὸν ρίχθηκαν, ὅπως καὶ στὸ ναό, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ βωμοῦ, ἑκατοντάδες μικρὰ θραύσματα τῶν μαρμάρινων ὀρθοστατῶν του καὶ τὸ ἴδιο τὸ χῶμα ποὺ ἐξορύχθηκε κατὰ τὴ δημιουργία τοῦ λάκκου, μαζὶ μὲ τὸ μυκηναϊκὸ περιεχόμενό του σὲ ὄστρακα καὶ εἰδῶλια (εἰκ. 80). Ἐλάχιστα ρωμαϊκὰ ὄστρακα ἀναμείχθηκαν κατὰ τὸ σκέπασμα τοῦ λάκκου. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἐπίχωση

άνοιχθηκαν, όπως ήταν φυσικό και στους μεταγενέστερους χρόνους νέοι λάκκοι, προφανώς για την αφαίρεση χρήσιμων λίθων. Δυο τέτοιους λάκκους διαπίστωσε με βεβαιότητα ή άνασκαφή. Ο ένας από αυτούς περιείχε και βυζαντινά όστρακα. Έκπληξη για την άνασκαφή άπετέλεσε ή διαπίστωση ότι ο ρωμαϊκός λάκκος των καταστροφών του βωμοϋ έχει κοπεϊ προς τὸ άνατολικὸ μέρος σε ένα βαθύ στρώμα καθαρῆς τέφρας του μυκηναϊκοϋ βωμοϋ, γεμάτης με λίθους και άντικείμενα, όπως ένδιαφέρον ειδώλιο ήνιόχου πάνω στο δίφρο του άρματος. Τὸ μεγάλο μυκηναϊκὸ άνδρηρο (βλ. άνωτ.) και οί νέες ποσότητες τῆς τέφρας που άποκαλύφθηκαν έδῶ τεκμηριώνουν με νέα στοιχεία την άσυνήθιστη σπουδαιότητα του μυκηναϊκοϋ ιεροϋ του Κυνορτίου.

4. Κατά την πρόοδο τῆς μελέτης των λίθων που άνήκουν στον μνημειώδη βωμό έγιναν δυο άκόμη σημαντικά βήματα στη γνωριμία και άποκατάσταση τῆς μορφῆς του κλασικοϋ ιεροϋ: α) Άναγνωρίσθηκαν και άποκαταστάθηκαν στη θέση τους οί λίθοι από τις χαμηλότερες βαθμίδες μιᾶς κλίμακας που ὀδηγοϋσε στους χώρους του ὀρόφου πάνω από τῆ δεξαμενῆ του Άντωνίνου (τομ. I 12). β) Άναγνωρίσθηκε ένα τέμενος των Μουσῶν, τὸ ὁποῖο διευθετήθηκε στο άριστερὸ μέρος τῆς εισόδου του κλασικοϋ ιεροϋ τὸν 4ο π.Χ. αἰ. (τομ. K-N/10-12). Τὸ τέμενος αὐτὸ κατελάμβανε χῶρο 13.70 μ. (στην πρόσοψη) × 3.70 μ. (βάθος) και ὀριζόταν από λίθους στους ὁποίους ήθελημένα δόθηκε ή μορφή σπηλαιώδους βράχου στις τρεῖς πλευρές και από κιγκλίδωμα στην πρόσοψη. Έπτά από τις βάσεις των λίθινων πεσσίσκων του κιγκλιδώματος εἶναι άκόμη στη θέση τους, ένῶ από τους πεσσούς ταυτίσθηκαν δύο που εἶχαν ξαναχρησιμοποιηθεῖ στο ρωμαϊκὸ οἰκοδόμημα τῆς σκανᾶς για τῆ χάραξη άναθηματικῶν έπιγραφῶν (IG IV² 1, άρ. 555) και ένας που έχει ήδη μεταφερθεῖ στο Έπιγραφικὸ Μουσεῖο τῆς Έπιδαύρου (IG IV² 1, άρ. 500 + Peek, Abh. Ak. Leipz. 1972, άρ. 56). Μπροστὰ από τὸ κιγκλίδωμα στο δεξιὸ άκρο υπάρχουν δυο βωμοὶ του χαρακτηριστι-

κοῦ γιὰ τὴν Ἐπίδουρο «ἀγροτικοῦ τύπου», χτισμένοι μὲ συνδυασμὸ ὀρθοστατῶν καὶ κυβολίθων. Τοῦ μεγαλύτερου βρέθηκε ὁ ὀρθοστάτης τῆς πρόσοψης μὲ τὴν ἐπιγραφή *Μοσᾶν* (εἰκ. 81). Ἀπὸ τὸ τέμενος ἀσφαλῶς αὐτὸ προέρχονται ἀκόμη τρεῖς μικροὶ μνῆσθαι βωμοὶ τοῦ Ἀπόλλωνος *Μοσαγέτα*, τῆς *Μναμοσύνας*, καὶ τοῦ *Λίνου Αἰλίνου* (Peek, ὁ.π. ἀρ. 1 καὶ 4, IG IV² 1, ἀρ. 303) ἀπὸ τὸν 4ο π.Χ. αἰ., καθὼς καὶ δύο μεταγενέστερες ἀναθηματικὲς ἐπιγραφές (IG IV² 1, 541 - 542). Ἡ ἰδιαίτερη λατρεία τῶν Μουσῶν, τῆς μητέρας τῶν Μνημοσύνης καὶ τοῦ Λίνου, τέκνου τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ μιᾶς ἀπὸ τὶς Μοῦσες, στὸ ἱερὸ τοῦ Μαλεάτα θεοῦ φαίνεται ἀπόλυτα κατανοητὴ. Σύμφωνα μὲ τὸν ὕμνο τοῦ Ἐπιδαύριου ποιητῆ Ἰσύλλου ὁ Ζεὺς ἔδωσε στὸν πρόγονο τοῦ Ἀσκληπιοῦ Μάλο τὴν Ἐρατῶ ὡς σύζυγο. Θυγατέρα τῶν ἦταν ἡ Κορωνίς, μὲ τὴν ὁποία ὁ Ἀπόλλων γέννησε τὸν Ἀσκληπιό.

5. Στοὺς τομεῖς T-Υ/10-11 ἐρευνήθηκε τὸ στρῶμα καταστροφῆς στὰ βόρεια τοῦ μεγάλου ἀναλήμματος στὴν περιοχὴ τῆς ἑβδομῆς καὶ ὄγδοης ἀντηρίδας (εἰκ. 82). Ἀπὸ τὴν παλαιότερη ἔρευνα εἶχαν διαπιστωθεῖ δύο φάσεις στὴν ἱστορία τοῦ μεγάλου αὐτοῦ κτιρίου. Ἡ παλαιότερη, στὴν ὁποία ἀντιστοιχοῦν οἱ πολὺ καλὰ διατηρημένοι χαμηλότεροι δόμοι, πού ἐπιχώσθηκαν νωρὶς ἀπὸ μιὰ μερικὴ καταστροφή τοῦ κτιρίου, καὶ ἡ νεώτερη, πού διακρίνεται ἀπὸ τοὺς πολὺ φθαρμένους ἀπὸ τὴ μακροχρόνια ἔκθεση στὶς καιρικὲς συνθήκες ὑψηλότερους δόμους καὶ ἀπὸ ἐπισκευὲς στὶς ἀντηρίδες μὲ ἀπλὲς πέτρες καὶ κονίαμα. Τὸ 1981 φάνηκε ὅτι ἡ πρώτη αὐτὴ καταστροφή πρέπει νὰ ἦταν στὸ δυτικὸ μέρος τοῦ κτιρίου πολὺ σοβαρὴ, γιὰτὶ ἡ ἕκτη ἀντηρίδα βρέθηκε ἀνακατασκευασμένη ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ σπασμένους πώρινους κυβοπλίνθους, τυχαῖες πέτρες καὶ κονίαμα. Ἡ ἐφετινὴ ἔρευνα ἀποδείχθηκε, προωθώντας αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις, ἰδιαίτερα σημαντικὴ γιὰ τὴ γνώση τῆς ἱστορίας τοῦ ἱεροῦ: Καὶ ἡ ἑβδομῆ ἀντηρίδα βρέθηκε ξαναχτισμένη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μὲ πρόχειρα ὑλικά, ἐνῶ μεγάλες ἐπιφάνειες τῆς πρόσοψης τοῦ ἀναλήμματος ἀνάμεσα στὴν

έκτη και την έβδομη άντηρίδα παρουσιάσθηκαν φθαρμένες σέ μεγάλο βάθος. Όμως πρòς τὰ ανατολικά, ένw τò χαμηλότερο τμήμα τού αναλήμματος, óπως και δυτικότερα διατηρήθηκε σέ άριστη κατάσταση, τò ψηλότερο βρέθηκε κυριολεκτικά διαλυμένο, και, τò κυριότερο, διαπιστώθηκε óτι ή óγδοη άντηρίδα δέν έπισκευάσθηκε ποτέ και άφέθηκε καταχωσμένη. Μέσα στην έπίχωση γύρω από την έβδομη άντηρίδα βρέθηκαν πάλι άρχιτεκτονικά μέλη τού αναλήμματος και τής στοάς πού ύπῆρχε πάνω του, συγχρόνως όμως και ένα μεγάλο τμήμα σπονδύλου κίονα από τόν κλασικό πιθανότατα ναò και ένα μεγάλο θραύσμα από τόν μαρμάρينو όρθοστάτη τού μνημειώδους βωμού. Έτσι φαίνεται óτι ή πρώτη καταστροφή τού αναλήμματος και τής στοάς ήταν πρòς τὰ ανατολικά τόσο μεγάλη, ώστε ή έπισκευή τού κτιρίου έγινε μόνο ως την έβδομη άντηρίδα, ένw τò ανατολικό του τμήμα έγκαταλείφθηκε. Η εύρεση μελwν από τόν κατεστραμμένο ναò και τόν βωμό στο ίδιο σημείο κάνει έξ άλλου πολύ πιθανό τόν συνδυασμό τwν τριwν καταστροφwν, τού ναού, τού βωμού και τής στοάς και την άπόδοσή τους στους Κίλικες πειρατές πού αναφέρεται óτι λεηλάτησαν τò ιερό κατά την περίοδο τwν Μιθραδατικών πολέμων. Πρòς τή χρονολογία αύτη óδηγησε ή έρευνα στο βωμό. Η περαιτέρω μελέτη τής έπίχωσης γύρω από την óγδοη άντηρίδα τού αναλήμματος αναμένεται να προσφέρει νέα στοιχεία για τόν ακριβέστερο καθορισμό τής άποφασιστικής αύτης καταστροφής τού ιερού.

22. Συνεχίστηκε και κατά τò 1983 ή παλαιά άνασκαφή τής Έταιρείας στο χώρο τής άρχαίας Σικυwνος με την έφορο άρχαιοτήτων κ. Κ. Κρυστάλλη-Βότση.

23. Μεταξύ τής 27ης και τής 31ης Ιουλίου τò Καναδικό Άρχαιολογικό Ίνστιτούτο (άντιπροσωπευόμενο από τόν δρα Ε. Η. Williams) και ή Άρχαιολογική Έταιρεία Άθηνwν (άντιπροσωπευό-

μενη από τον κ. Ίωάννη Τραυλό) εξακολούθησαν την τοπογραφική και γεωφυσική έρευνα στην τοποθεσία της αρχαίας **Στυμφάλου**. Η έργασία συγκεντρώθηκε σε πέντε τομείς.

24. Οι έρευνες στην αρχαία **Ήλιδα** από τον τ. γεν. έπιθεωρητή αρχαιοτήτων κ. Ν. Γιαλούρη, περιορίστηκαν κατά το έτος αυτό σε μικρής κλίμακας ανασκαφή στην περιοχή του κτιρίου D, ΝΔ της Αγοράς, προκειμένου το έπιτελεῖο της ανασκαφής να ασχοληθεῖ με την ταξινόμηση και μελέτη των εύρημάτων, που έχουν συγκεντρωθεῖ ὕστερα από 23 έτων συνεχή ανασκαφική έρευνα. Επίσης έγινε συντήρηση τμημάτων του θεάτρου και της περιοχής του κτιρίου D.

Η ανασκαφή περιορίστηκε κυρίως στο χῶρο νότια του κτιρίου D και προχώρησε σε βάθος στα τετράγωνα X, Φ, Υ, Τ, Ε, Ρ, Ο (είκ. 83-84), αφού προηγουμένως αφαιρέθηκαν οι μάρτυρες των τετραγώνων αυτών, οι όποιοι είχαν αφεθεῖ κατά τον προηγούμενο χρόνο.

Με τις έργασίες αυτές αποκαλύφθηκε σε μήκος 35 μ. ο αποχετευτικός άγωγός με τα πρόσθετα έργα αντιστήριξης των τοιχωμάτων του: τοιχία από μέτριου μεγέθους πέτρες και θραύσματα κεραμιδιών με κουρασάνι πλασιώνουν το κατώτερο τμήμα των πλευρών του άγωγού σε όλο του το μήκος. Κατά διαστήματα ο άγωγός είναι ενισχυμένος με μεγάλους κυβολίθους σε δεύτερη όμως χρήση. Όμοιοι κυβολίθοι διακόπτουν κατά διαστήματα τη συνέχεια της θόλου του άγωγού και χρησίμευαν για την κάλυψη των φρεατίων του. Την έλικοειδή πορεία του άγωγού καθόρισε όχι μόνο ο παρακείμενος δρόμος, που έντοπίστηκε τον προηγούμενο χρόνο (βλ. Έργον 1982), αλλά σε μεγάλο βαθμό και η ὕπαρξη στο χῶρο αυτό παλαιότερων κτιρίων και βάθρων των όποιων τα θεμέλια χρησίμευσαν έν μέρος για την αντιστήριξή του.

Με την έρευνα σε βάθος του τοίχου από μεγάλους κυβολίθους που βαινει στα τετράγωνα Ε και Ο με κατεύθυνση από Β προς Ν

καταφάνηκε ὅτι μὲ τὴν οἰκοδόμησι τοῦ τοίχου αὐτοῦ καταστράφηκε τμήμα τῆς θόλου τοῦ ἀγωγοῦ, τοῦ ὁποίου κατὰ συνέπεια εἶναι μεταγενέστερος. Οἱ κυβόλιθοί του, ὅπως δείχνει γιὰ παράδειγμα τμήμα ἐπιστυλίου (εἰκ. 85), οἱ δόμοι μὲ τὶς ἐγκοπὲς τῶν συνδέσμων τους χωρὶς ἀντιστοιχία, προέρχεται ἀπὸ παλαιότερα κτίρια, κατασκευαστικὴ ἰδιομορφία ποὺ ἔχει ἐπανειλημμένα παρατηρηθεῖ στὴν ἀρχαία Ἡλιδα.

Μετὰ τὴ μελέτη καὶ μέτρηση τῶν πεσμένων κυβολίθων στὸ χῶρο νότια τοῦ κτιρίου D — ἐπίσης σὲ δευτέρη χρῆση — ἔγινε δυνατὴ ἡ ἐπανατοποθέτησή τους στοὺς τοίχους X, T, καὶ Σ ὅπου ἀνήκουν, καθὼς ἐπίσης καὶ στὸν τοῖχο μὲ τὸ ἐπιστύλιο. Σὲ ἕναν μάλιστα ἀπὸ τοὺς κυβολίθους αὐτοὺς εἶναι χαραγμένη ἀρχὴ ἐπιγραφῆς: ΧΑ (εἰκ. 86). Μὲ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ χώρου ἀπὸ τοὺς πεσμένους τοίχους καὶ τὴν ἀναστήλωσίν τους ἔγινε δυνατὴ ἡ περαιτέρω ἔρευνα σὲ βάθος.

Παράλληλα μὲ τὶς ἐργασίες αὐτὲς χαράχθηκαν δύο νέα τετράγωνα, τὸ ἓνα (O1) νότια τοῦ τετραγώνου O, τὸ ἄλλο (K1) στὰ βορειοδυτικὰ τοῦ κτιρίου D. Στὸ πρῶτο ἀναφάνηκε ἡ πρὸς Ν συνέχεια τοῦ ἀγωγοῦ, πάνω δὲ ἀπ' αὐτὸν πεσμένος ρωμαϊκὸς τοῖχος ἀπὸ κεραμίδια καὶ κουρασάνι. Στὰ δυτικὰ ἐπίσης τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ ἀγωγοῦ καὶ σὲ μικρὴ ἀπόστασιν ἀπ' αὐτὸν ἦλθε στὸ φῶς ἄλλος τοῖχος ἀπὸ μεγάλους κυβολίθους, καθὼς ἐπίσης καὶ τμήμα τοῦ δρόμου ποὺ εἶχε ἐντοπισθεῖ τὸν περασμένο χρόνον. Ἡ σκαφὴ τοῦ τετραγώνου K1 δὲν προχώρησε σὲ ἰκανὸ βάθος.

Ὅλα τὰ λείψανα τοίχων νότια τοῦ κτιρίου D ἀνήκουν προφανῶς σὲ οἰκοδομήματα μεταγενέστερα ἀπ' αὐτό. Ἡ χρονολογικὴ τους συσχέτιση καὶ διαδοχὴ εἶναι σαφεῖς, ὅχι ὅμως πρὸς τὸ παρὸν καὶ ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις τοῦ καθενὸς χωριστά, ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης διατάραξης τῶν στρωμάτων στὸ χῶρον αὐτό.

Τὰ φετινὰ εὐρήματα ἦταν ὄστρακα (ληκύθων, κυλίκων, «ἡλειακῶν» ἀγγείων, κρατήρων, λύχνων, δακρυδόχων, μεγαρικῶν σκύφων, πινακίων κ.ἄ.), θραύσματα πηλίνων εἰδωλίων καθὼς καὶ

23 νομίσματα. Ἐξιοσημείωτη εἶναι ἡ πληθώρα θραυσμάτων ρωμαϊκῶν γυάλινων ἀγγείων. Ἄξια ἰδιαίτερης μνείας εἶναι: ὄστρακο ἀπὸ τὸ χεῖλος μεγάλου μελαμβανοῦς σκύφου με ἐγχάρακτη γεωμετρικὴ διακόσμηση καὶ ἐγχάρακτη ἐπιγραφή:] *EYETHP* [(εἰκ. 87). Ἐγχάρακτη ἐπιγραφή ἔφερε καὶ ἡ βάση ρωμαϊκοῦ πινακίου: *CYPOY* (εἰκ. 88). Ἀπὸ τοὺς μεγαρικοὺς σκύφους, μερικοὶ τοῦ τύπου τῶν «ὀμηρικῶν» ἔχουν ἔντυπες μυθολογικὰς παραστάσεις· σὲ ἓνα μάλιστα ὄστρακο σώζονται τρεῖς ἀνδρικές μορφές με ἐπιγραφὰς ποὺ προφανῶς ἀφοροῦν σὲ ὀνόματα ἡρώων (εἰκ. 89).

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀναστηλώσεις στὸ χῶρο νότια τοῦ κτιρίου D ἔγιναν ἀναστηλωτικὰς ἐργασίαι εὐρείας κλίμακας καὶ στὸ θέατρο καὶ συγκεκριμένα στὰ ἀναλήμματα τῆς δυτικῆς παρόδου καὶ στὸ ἀντίστοιχο τμήμα τοῦ κοίλου. Παράλληλα ἄρχισε ἡ συστηματικὴ ταξινόμηση καὶ μελέτη τῶν εὐρημάτων τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν, ἡ συντήρηση, σχεδίαση καὶ φωτογράφησή τους. Τέλος με οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τῆς Νομαρχίας Ἡλείας ἔγινε ὁ καθαρισμὸς τοῦ χώρου τοῦ θεάτρου ἀπὸ τὰ ἄφθονα χόρτα ποὺ τὸ κάλυπταν καὶ ἡ ἀπομάκρυνση τῶν ἐπιφανειακῶν χρωμάτων ποὺ εἶχαν συσσωρευθεῖ ἀπὸ τοὺς παλαιότερους ἀνασκαφεῖς.

25. Στὸ χῶρο τοῦ κλασικοῦ ναοῦ στὸ **Μάξι Σκιλλουντίας** (εἰκ. 90), συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφὴ με τὴν ἐπιμελήτρια ἀρχαιοτήτων κ. Ἰσμήνη Τριάντη.

α) Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ ἐντοπίστηκε τμήμα τοῦ τείχους ἀπὸ ὀγκόλιθους κατεστραμμένους. Δυτικὰ τοῦ τείχους πρὸς τὸν ναὸ ἀποκαλύφθηκαν δύο συνεχόμενες τετράπλευρες βάσεις, ἡ μία ἀκέραιη ($1.30 \times 0.97 \times 0.25$ μ.), καὶ ἡ ἄλλη σπασμένη. Ἀνατολικὰ τοῦ τείχους βρέθηκαν μαζί σὲ κοίλωμα μιὰ ἡλειακὴ λήκυθος τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. (εἰκ. 91) καὶ πῆλινο εἰδῶλιο καθιστῆς σὲ θρόνο γυναικείας μορφῆς (εἰκ. 92).

β) Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ σὲ ἀπόσταση 6 μ. καὶ παράλληλος με αὐτὴν βρέθηκε τοῖχος χτισμένος με ἀκανόνιστους κογ-

χυλιάτες και άμμόπετρες. Στο έσωτερικό του, δηλαδή πρὸς τὸν ναό, ἦταν γεμισμένος μὲ μικρὲς πέτρες. Ὑποτίθεται ὅτι πρόκειται γιὰ πρόχειρο ἀνάλημμα γιὰ τὴ συγκράτηση τῶν χωμάτων σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο πού τὸ ἔδαφος χαμηλώνει. Δυτικὰ τοῦ τοίχου στὸ χαμηλότερο πλάτωμα βρέθηκε σὲ κακὴ κατάσταση μεταξύ θραυσμάτων ἀπὸ πήλινα ἀγγεῖα, χάλκινη ἀσπίδα μὲ πλοχμὸ στὴν ἄντυγα.

γ) Μιὰ τομὴ νότια τοῦ πύργου ἔδειξε ὅτι τὸ τεῖχος δὲν συνεχίζεται πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση. Μιὰ δευτέρη τομὴ ἀποκάλυψε πρόχειρη κατασκευὴ σὲ γωνία, ἡ ὁποία κλείνει τὴν ἀμβλεία γωνία πού σχηματίζεται ἀπὸ τὸ βόρειο σκέλος τοῦ τείχους καὶ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ πύργου. Στὰ μαῦρα ἐπιφανειακὰ χώματα αὐτῆς τῆς τομῆς βρέθηκε θραῦσμα ἀπὸ τὰ ἀετωματικὰ γλυπτὰ τοῦ ναοῦ πού σώζει ἄκρο πόδι μὲ κλειστὸ ὑπόδημα πάνω σὲ συμφυὴ πλίνθο.

26. Τὸ διδακτικὸ ἐπίπεδο ἦταν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο ἀπασχόλησε, κυρίως κατὰ τὴ φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο, τὸν καθ. κ. Γ. Σ. Κορρέ καὶ τοὺς συνεργάτες του στὴ Βοῖδοκοιλιά **Πύλου**.

Συγκεκριμένα, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς στρωματογραφικὲς τομὲς κατὰ τομεῖς, ἀναδείχθηκαν τὰ κυριότερα σημεῖα κάθε οἰκιστικῆς φάσης τοῦ Πρωτοελλαδικοῦ II οἰκισμοῦ.

Στὸ μεγαλύτερο Ἀνατολικὸ τομέα, ἀνασκάφηκε ἡ Ἀνατολικὴ Οἰκία μὲ πέντε οἰκιστικὲς κατὰ τὴν ΠΕ II φάσεις. Τῶν τριῶν πρώτων φάσεων βρέθηκαν τὰ δάπεδα καὶ οἱ ἐστίες, οἱ ὁποῖες περιεῖχαν χαρακτηριστικὴ κεραμικὴ πρώιμων φάσεων. Οἱ ἐστίες παρέμειναν οὕτως ὥστε νὰ γίνεται κατανοητὴ ἡ ἀλληλοδιαδοχὴ χρήσεως τοῦ κτιρίου καὶ ἡ ἐξέλιξη τῆς κεραμικῆς.

Στὸν ἴδιο τομέα ἀνασκάφηκε πλήρως τμῆμα τῆς μεγαλύτερης οἰκίας, πού κατελάμβανε τὴν κορυφὴ τοῦ λόφου. Τὸ τμῆμα αὐτὸ ἐντοπίζεται σὲ ἓνα δωμάτιο (δωμάτιο 1 ἢ δωμάτιο τοῦ πίθου 9) κατὰ τὸ ΝΑ τμῆμα τοῦ τύμβου. Στὴν πρώτη οἰκιστικὴ φάση τῆς οἰκίας αὐτῆς ἀνάγεται τὸ χαλικόστρωτο δάπεδο πού βρέθηκε, τὸ

όποιο έκτεινόταν στο σύνολο του έσωτερικού αυτού χώρου. Επίσης βρέθηκε και ή έστία με τή χαρακτηριστική της κεραμική ανάμεσα στα λιθάρια και τούς λίθους που τή σχημάτιζαν.

Στό δωμάτιο αυτό έντοπίσθηκαν δύο ακόμη μεταγενέστερες οικιστικές φάσεις και σ' αυτό ανήκουν ή θύρα με τò κατώφλι από μυλόλιθους και ή καλυμμένη με βότσαλα και μυλόλιθους 'Ανατολική αύλή (δίοδος).

Έστιες

Στήν πρώτη οικιστική φάση τής Βοϊδοκοιλιᾶς χρησιμοποιούνταν οί μεγάλες κοιλότητες τών βράχων ως χρηστικοί χώροι (κουζίνες) τών σύγχρονων κτιρίων. Αυτό αποδεικνύεται από τὰ εύρηματα τής ΝΝΑ 1 Κοιλότητας με τή λίθινη έστία της, που έχει κατασκευασθεῖ μέσα σέ κοιλανση του βράχου σέ βάθος 1 μ. υπό τήν επιφάνεια του «εδάφους».

Τò δάπεδο τής πρώτης οικιστικής φάσης τής 'Ανατολικῆς Οικίας αποτελούνταν από βότσαλα και από πατημένο κοκκινόχωμα. Οί έστιες αὐτῆς τής φάσης είχαν σχηματισθεῖ από λίθους σέ σύνολο έλλειψοειδές.

Η άμέσως επόμενη οικιστική φάση διέθετε δάπεδο από έρυθρό πατημένο χῶμα και μικρά βότσαλα και ή έστία είχε σχηματισθεῖ από πηλό σέ σύνολο τηγανοειδές. Μικρά τεμάχια «άσπροπουλιᾶς» με φαιοκίτρινο χῶμα αποτελοῦσαν τò δάπεδο τής τρίτης, συνολικά οίκοδομικής φάσης. Ως χαρακτηριστική θεωρεῖται ή έστία τής πρώτης οίκοδομικής φάσης στό δωμάτιο 1, που περιβαλλόταν από έρυθρό δάπεδο. Σέ διάφορα σημεία του δαπέδου αυτού είχαν άφεθεῖ έλλειψοειδή άποτυπώματα μιᾶς κατασκευῆς από φθαρτό υλικό, που στέγαζε, προφανῶς, τήν έστία.

Συγχρονισμοί

Στήν ἴδια ανασκαφική περίοδο ταυτίσθηκαν επίσης οί οικιστικές οίκοδομικές φάσεις διαφόρων οίκοδομημάτων χάρη στον

παραλληλισμό τῆς κεραμικῆς τους καὶ μὲ τὴν προσπάθεια ἀποδοσῆς τους σὲ ἓνα εὐρύτερο ἀρχιτεκτονικὸ σχέδιο, πράγμα ἐξαιρετικὰ δύσκολο ἐφόσον τὸ σύνολο τοῦ ΠΕ II οἰκισμοῦ (κώμης) — καί, δυστυχῶς, τὸ σημαντικότερο τμῆμα του — ἀλλοῦ μὲν καλύπτεται ἀπὸ τὸ ΜΕ I τύμβο καὶ ἀπὸ τὸν ΥΕ I θολωτὸ τάφο, ἀλλοῦ δέ, στὸ κέντρο του, ὅπου βρίσκεται ὁ θολωτὸς τάφος, ἔχει καταστραφεῖ.

Ταφικὴ καὶ χθονία λατρεία

Παράλληλα, αὐξήθηκαν κατὰ 200, περίπου, τὰ πήλινα πλακίδια, ποὺ ἄρχισαν νὰ ἀνακαλύπτονται πέρυσι. Βρέθηκαν, ἀκόμη, δύο μεγάλες ομάδες, ἐμπλουτίσθηκαν τὰ θέματά τους καὶ ἐξακριβώθηκε ἡ μέσα σὲ χαμηλοὺς περιβόλους (κόγχες) τοποθέτησή τους. Μὲ τοὺς περιβόλους αὐτοὺς ὀριοθετεῖται, ἰδίως, ἡ θέση τους. Ἐξακριβώθηκε, ἐπίσης, ἡ τοποθέτηση ὀρισμένων πλακιδίων ἐπάνω σὲ διαμορφωμένα ἀπὸ χῶμα μικρὰ θρανία ἢ σὲ ὀριζόντια τοποθετημένους λίθους, ἀκόμη δὲ ἡ ἐνάσκηση κάποιας τελετουργίας μετὰ τὴν ἀνεύρεση ὀρισμένων ἀγγείων ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς. Τέλος, διαπιστώθηκε ὅτι οἱ πέντε γιγάντιοι ἀσβεστόλιθοι, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦσαν τὸ δυτικὸ ὄριο τῶν ἐλληνιστικῶν εὐρημάτων πρὸς τὰ ΠΕ καὶ ΜΕ εὐρήματα (Ἀνατολικὴ Οἰκία), ἦταν τοποθετημένοι, ἀρχικά, ὄρθιοι καὶ ὅτι στὴν ἀνώτερη, σχηματιζόμενη ἐπιπεδῆ, ἐπιφάνειά τους ἀπέθεταν τὰ πήλινα ἀφιερωματικὰ πλακίδια σὲ σεβαστὸ ἀριθμό. Ἐμπρὸς, λοιπόν, ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἀσβεστόλιθους εἶχαν βρεθεῖ πέρυσι ἀρκετὰ πλακίδια καὶ ἐφέτος βρέθηκαν τὰ ἀγγεῖα τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύουν τὴν ἐνάσκηση τελετουργίας.

Στὴν περιοχὴ τῆς ΒΑ τάφρου φάνηκαν δύο τοῖχοι, κάτω ἀπὸ τὸ στρώμα καταστροφῆς τῆς ἀποθήκης ποὺ βρίσκεται στὸ σημεῖο ἐκεῖνο. Οἱ τοῖχοι αὐτοὶ βρίσκονται μέσα στὴν ἐπίχωση τοῦ ΜΕ I τύμβου καὶ ἀνήκουν στὴν τελευταία φάση τῆς ΠΕ II περιόδου. Ἄρα, τὸ συμπέρασμα (1980) περὶ καταστροφῆς τῆς ΒΑ ἀπο-

θήκης κατά τὰ τέλη τῆς ΠΕ II περιόδου ἀναιρεῖται καὶ ἡ καταστροφή ἀνάγεται πλέον στὴ φάση κατά τὰ τέλη τῆς ΠΕ IIB.

Στὸν Β τομέα συμπληρώθηκε ἡ ἐξερεύνηση τῆς περιοχῆς με ἀπόληξη τὴν ἔρευνα τοῦ ὑπεδάφους τῶν δωματίων, ποὺ εἶχε πληρωθεῖ με λιθάρια καὶ κεραμικὴ τῆς Τελικῆς Νεολιθικῆς.

Στὸν ΒΔ τομέα ἀνασκάφηκε ἡ κοιλότητα II κάτω ἀπὸ τὸ ΠΕ II κυκλικὸ κτίσμα, ποὺ περιελάμβανε κεραμικὴ τῆς πρώιμης φάσης τῆς ΠΕ II περιόδου.

Στὸ ΝΝΔ τομέα ἀπομακρύνθηκε τμημα τῶν λίθων (ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ πυρήνα τοῦ ΜΕ I τύμβου), ποὺ εἶχαν ἐναποθεθεῖ ἀπὸ τοὺς Πρωτομυκηναίους κατά τὴν περίοδο δημιουργίας χώρου γιὰ τὴν ἀνίδρυση τοῦ θολωτοῦ τάφου. Τὸ κεραμικὸ ὕλικὸ ἀνῆκε ἀποκλειστικὰ στὴν ΠΕ II περίοδο, προερχόμενο ἀπὸ τὸ κεντρικὸ καὶ τὸ νότιο τμημα τῆς ὑπὸ τὸν τύμβο ἐπιχώσεως ἢ ὁποῖα σχηματίστηκε ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ ΠΕ II οἰκισμοῦ, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἐπίχωση τοῦ ΜΕ I τύμβου.

Σὲ ὕψος + 0.80 μ. ἐμφανίστηκαν ἴχνη πυρᾶς, μεγάλες μάζες ψημένου πηλοῦ ἀπὸ προηγούμενως ἄοπτες πλίνθους ἀνωδομῆς (καὶ ἓνα τμημα πλίνθου), ἐπίσης δὲ ἀλλεπάλληλα δάπεδα ἀνατολικὰ τῶν τοίχων τ 13 καὶ τ 14: ἀπὸ λεπτὴ ἄμμο (α), βοτσαλόστρωτα (β καί, ἴσως, γ), ἀπὸ ἀσπροπουλιὰ καὶ βότσαλα θαλάσσης (δ), καὶ ἀκόμα καστανόφαιο-ὑποκίτρινο (ε) με ἐστία κυκλικὴ διαμέτρου 0.55 μ. καὶ στιλβωμένη κεραμικὴ τῆς πρώιμης ΠΕ II φάσης (εἰκ. 93). Τέλος, ἀνασκάφηκε καὶ τὸ ὑπέδαφος τοῦ ΝΝΔ δωματίου (ἀνασκαφῆς ἔτους 1978) καὶ τοῦ ἀμέσως πρὸς Ν χώρου. Οἱ κοιλότητες τῶν βράχων εἶχαν πληρωθεῖ, ἐπίσης, με λιθάρια καὶ κεραμικὴ τῆς TN περιόδου. Στὴ νότ. ἐπέκταση βρέθηκαν ὀρισμένα, ἀκόμα, τμηματικῶς σωζόμενα πλακίδια.

27. Κατὰ τὸ 1983 συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφὴ στὸ Τηγάνι τῆς Μάνης με τὸν καθηγ. κ. Ν. Δρανδάκη. Καθαρίστηκε ὁ χῶρος νότια τῆς παλιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, διαλύθηκαν ὀγκώδη τεμάχια τοί-

χων κατακρημισθέντων ἴσως ἀπὸ παλαιὸ σεισμό καὶ ἀποκαλύφθηκε λιθόστρωτο βόρεια τοῦ ναοῦ, ἐνῶ μέσα σὲ χῶρο μεταγενέστερου προσκτίσματος σὲ μικρὸ βάθος βρέθηκαν νομίσματα τῆς Φραγκοκρατίας. Βαθύτερα ἀνασκάφηκαν 11 συνολικὰ τάφοι τῆς ἴδιας κατασκευῆς καὶ ἐποχῆς (5ου - 6ου αἰ.) μὲ ἐκείνους πὺ βρέθηκαν μέσα στὴ βασιλική. Καὶ τὰ εὐρήματά τους εἶναι ὅμοια: φιάλες γυάλινες καὶ ποτήριο, μετάλλιοι δακτύλιοι, ἐνώτια, σταυροί, πόρπες καὶ ὀστέινα κομβία.

Πάνω ἀπὸ τοὺς τάφους ἦλθε στὸ φῶς μικρὸς θησαυρὸς ἀπὸ 35 χάλκινα φράγκικα νομίσματα.

Παράλληλα πέντε ὁμάδες φοιτητριῶν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῶν λεκτόρων καὶ ἐπιστημονικῶν συνεργατῶν τῆς τέως ἔδρας βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν συνέχισαν τὴν καταγραφή μνημείων.

α) Στὴν περιοχὴ ἀπὸ τὸ Γύθειο μέχρι καὶ τὴν Ἀρεόπολη καταγράφηκαν πάνω ἀπὸ τοὺς 100 ναοί, οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων ἐποχῆς μετὰ τὴν Ἀλωση. Ἀπὸ αὐτοὺς 68 μονοκάμαροι, 5 βασιλικὲς μὲ τροῦλλο, 5 σταυροειδεῖς, 1 ἐλεύθερου σταυροῦ, 2 σταυρεπίστεγοι, 3 σταυρεπίστεγοι μὲ τροῦλλο καὶ 17 μονόχωροι ξυλόστεγοι. Σημαντικὸς σταυρεπίστεγος ναός, κυρίως γιὰ ἱστορικοὺς λόγους, πὺ ἀνάγεται στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους εἶναι ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου στὸν Πολυάραβο καὶ ὁ δίστυλος τρουλλαῖος σταυροειδῆς τῆς Ἀγίας Βαρβάρας στὸ Σκουτάρι.

Πλῆθος μεταβυζαντινῶν ναῶν κοσμεῖται μὲ τοιχογραφίες διαφόρων ἐποχῶν, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἀρκετὲς εἶναι ἀκριβῶς χρονολογημένες. Σὲ ἐπιγραφὰς ἀναφέρεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀγιογράφου. Καταγράφηκαν ἐπίσης οἱ ἐντὸς τῶν ναῶν σημαντικὲς φορητὲς εἰκόνας.

β) Στὴ Μέσα Μάνη συμπληρώθηκε ἡ περιγραφή τῶν βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν στοὺς ναοὺς: Σωτῆρ Γαρδενίτσας, Ταξίαρχης Γλέζου, Ἅγιος Γεώργιος Μπρίκι, Παναγία Κηπούλας, Ἅγιος Γεώργιος Καραβᾶ.

γ) Στὸ βόρειο τμήμα τῆς Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς καταγράφηκαν πάνω ἀπὸ τοὺς 30 ναοὺς καὶ οἱ φορητὲς εἰκόνες ποὺ ἀνήκουν σ' αὐτοὺς καὶ παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον. Ἀπὸ τοὺς ναοὺς 4 εἶναι τρουλλαῖοι καὶ 6 βυζαντινῶν χρόνων. Ἡ περιγραφή μερικῶν εἶχε ἀρχίσει ἤδη ἀπὸ τὸ 1953 ἀπὸ τὸν καθηγητὴ. Σημαντικότεροι γιὰ τὶς τοιχογραφίες τους (13ο αἰ.) εἶναι ὁ μικρὸς μονοκάμαρος ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὰ Νειάτα (εἰκ. 94) καὶ ὁ Ταξιάρχης στὴν Ἀριάνα, στὸν διάκοσμο τοῦ ὁποῖου (εἰκ. 95) ἡ φθορὰ ἀπὸ τὸ 1953 μέχρι σήμερα εἶναι φανερή.

28. Σημαντικότερο ἱερὸ τῶν κλασικῶν χρόνων ἀποκάλυψε ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη μὲ τὸν δρ. τῆς ἀρχαιολογίας κ. Δημ. Σκιλιάρνη στὴν ἀρχαία ἀκρόπολη τῶν Κουκουναριῶν στὴν Πάρο μὲ τὶς ἐργασίες ποὺ διενεργοῦνται ἐκεῖ ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερε στὸ φῶς μεγάλο ἀποθέτη εὐρημάτων λατρευτικῆς χρήσης ποὺ ἀνῆκε σὲ ἱερὸ σπήλαιο τοῦ λόφου τῶν Κουκουναριῶν. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἱεροῦ δὲν ἔχει ἀκόμα ἀποπερατωθεῖ, ὅπως ὅμως διαπιστώνεται ἀπὸ τὰ εὐρήματα, φαίνεται ὅτι τὸ σπήλαιο ἦταν ἀφιερωμένο στὴ λατρεία τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς, ποὺ σύμφωνα μὲ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες ἦταν ἰδιαιτέρα διαδεδομένη στὴν Πάρο. Ἡ ἴδια ἀνασκαφὴ ἔφερε στὸ φῶς νέα κτίρια τοῦ οἰκισμοῦ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ποὺ ἀναπτύχθηκε στὸ λόφο τῶν Κουκουναριῶν στὸν 8ο π.Χ. αἰ. καὶ ψηλά, στὴν κορυφὴ τῆς ἀκρόπολης, μέσα στὸ μυκηναϊκὸ ἡγεμονικὸ οἰκοδόμημα σκελετοῦς μικρῶν παιδιῶν, ἀγγεῖα καὶ ἄλλα σημαντικὰ εὐρήματα μέσα σὲ παχιά στρώση τέφρας ποὺ σχετίζεται μὲ τὴν καταστροφὴ τοῦ οἰκοδομήματος ἀπὸ φωτιά.

Ἐποψίες γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἱεροῦ ἐπάνω στὸ λόφο τῶν Κουκουναριῶν εἶχαν διατυπωθεῖ παλαιότερα (ΠΑΕ 1977, 374), γιὰτὶ εἶχαν βρεθεῖ σὲ διαταραγμένη στρώση τοῦ λόφου θραύσματα ἀπὸ πῆλινα εἰδῶλια γυναικείας θεότητας καὶ ἄλλα ἐνδιαφέροντα εὐρήματα, ὅπως ἀγγεῖα καὶ τμήματα ἀπὸ χάλκινα ἀντικείμενα. Ὡστό-

σο, ὁ περιορισμένος ἀριθμὸς τῶν εὐρημάτων καὶ ἡ ἀνεύρεσή τους σὲ διαταραγμένη στρώση δὲν ἐπέτρεπαν τὴ συναγωγή συμπερασμάτων σχετικὰ μὲ τὴ θέση τοῦ ἱεροῦ καὶ τὴν ταυτότητα τῆς λατρευόμενης θεότητας. Οἱ ἐργασίες στὶς Κουκουναριές στράφηκαν ἐφέτος, ἐκ παραλλήλου μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ μυκηναϊκοῦ συγκροτήματος, στὴ διερεύνηση τοῦ χώρου γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ ἱεροῦ. Στὰ ἀνατολικά τῆς ἐπίσημης ἀνάβασης τῆς ἀκρόπολης καὶ ἐπάνω σὲ ἀνάλημμα τοῦ λόφου ἀνακαλύφθηκε παχιά στρώση μὲ πάμπολλα εὐρήματα λατρευτικῆς σημασίας. Θραύσματα ἀγγείων, πήλινα εἰδώλια καὶ πήλινα πινάκια μὲ ἀνάγλυφες παραστάσεις. Τὰ ἀντικείμενα ἀνακαλύφθηκαν μέσα σὲ ἀδιατάρακτη στρώση, ἀκριβῶς ἐμπρὸς σὲ ρηχὸ σπηλαιῶδες ἄνοιγμα τοῦ βράχου, πού διαμορφωμένο σὲ κάθετο μέτωπο βλέπει πρὸς Νότο. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων περιλαμβάνονται πήλινες προτομὲς γυναικείας θεότητας μὲ πόλο στὴν κεφαλὴ, θραύσματα πήλινων λεκανίδων, μελαμβαφὴ ἀγγεῖα καὶ μικρογραφίες σκύφων. Ἡ ὁμάδα περιλαμβάνει πήλινα θραύσματα λύχνων καὶ τὸ ἥμισυ μεγάλου μαρμάρινου λύχνου θαυμάσιας κατεργασίας, πήλινο μικρὸ ζῶο, πιθανῶς σκύλο, χάλκινο μικρὸ πτηνὸ ἀπὸ περίαπτο καὶ τέλος πολυάριθμα θραύσματα ἀπὸ πήλινες διακοσμημένες πλάκες. Ἄλλες ἀπὸ αὐτὲς φέρουν γραπτὴ διακόσμηση γυναικῶν καὶ φυτικῶν κοσμημάτων καὶ ἀνάγονται στὸν 7ο π.Χ. αἰ., ἐνῶ ἄλλες φέρουν ἀνάγλυφη διακόσμηση γυμνοῦ νέου, θεᾶς μὲ πέπλο πού βρίσκεται ἐμπρὸς σὲ βωμὸ καὶ κεφαλῆς τῆς Ἀθηνᾶς μὲ κράνος καὶ αἰγίδα στὸ στήθος (εἰκ. 96). Πολὺ ἐνδιαφέρον εἶναι καὶ τὸ θραῦσμα κυπέλλου μὲ ἀνάγλυφη παράσταση προτομῆς τοῦ ἀγροτικοῦ θεοῦ Πανὸς (εἰκ. 97). Ἡ ταύτιση τῆς λατρείας ὀφείλεται σὲ ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων μὲ ἐγχάρακτες ἐπιγραφές. Διακρίνονται τμήματα ἀγγείων μὲ τὴν ἐπιγραφὴ — ΝΕΘΗΚΕΝ (ἀνέθηκεν) καὶ ΑΘ. . (Ἀθηναίης). Τὰ εὐρήματα καλύπτουν τουλάχιστον τρεῖς αἰῶνες λατρείας δηλ. ἀπὸ τὸν 7ο μέχρι τὸν 5ο π.Χ. αἰ. Θραύσματα σκύφων τῶν ὕστερων γεωμετρικῶν χρόνων ἀνεβάζουν τὴν καθιέρωση

τῆς λατρείας στὸ χῶρο πιθανότατα στὰ τέλη τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. Ὑπογραμμίζεται ὡστόσο ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἱεροῦ δὲν ἔχει ἀκόμα ἀποπερατωθεῖ, τὰ παραπάνω συμπεράσματα ἔχουν, ὅπως εἶναι φυσικό, προκαταρκτικὸ χαρακτήρα. Ἡ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς εἶχε μεγάλη διάδοση στὴν Πάρο, ὅπου σύμφωνα μὲ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες ἡ θεὰ λατρευόταν μὲ διάφορα ἐπίθετα (Πολιάς, Πολιοῦχος, Ἀρεία, Φρατρία, Σώτειρα κ.ἄ.). Ὑπαίθριες λατρεῖες σὲ σπήλαια τῆς Πάρου συναντῶνται συχνὰ καὶ ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ παλαιᾶς ἔρευνες τῶν Χίλλερ φὸν Γκαίρτριγκεν καὶ Ὁ. Ρούμπενσον ὁδήγησαν στὴν ἀνακάλυψη, στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ., ἱερῶν τῆς Ἀφροδίτης, τῆς Εἰλειθυίας καὶ τοῦ Διὸς Ὑπάτου σὲ λόφους ΒΑ τοῦ ἄστεως τῆς ἀρχαίας Πάρου.

Ὁ λόφος τῶν Κουκουναριῶν βρίσκεται κοντὰ στὸ μεγάλο κόλπο τῆς Νάουσας, στὰ ΒΑ τοῦ νησιοῦ. Ὁ λόφος εἶχε ὀχυρωθεῖ στὰ ὕστερα μυκηναϊκὰ χρόνια (ἀρχὲς τοῦ 12ου π.Χ. αἰ.) μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μεταβληθεῖ σὲ ἰσχυρὴ ἀκρόπολη. Οἱ ἀνασκαφὲς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἀρχισαν τὸ 1976 στὴν κορυφὴ τῆς ἀκρόπολης καὶ σήμερα συνεχίζονται μὲ ἀμείωτο ἐνδιαφέρον στὴν ἴδια θέση καὶ στὰ βαθμιδωτὰ ἀναλήμματα ποὺ ἐκτείνονται στὴ βραχίονα καὶ ἀπότομη νότια πλευρὰ τοῦ λόφου, ὅπου στὴν ἀρχαιότητα ἐλίσσόταν ἡ κύρια ἀνάβαση. Ἡ ἀνασκαφὴ στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου ἀποκάλυψε μεγάλο οἰκοδόμημα ποὺ ἔχει μῆκος 22 μ. καὶ πλάτος μεγαλύτερο τῶν 16.50 μ. Τὰ ἐρείπια ἀνήκουν σὲ ὑπόγειους θαλάμους διαταγμένους σὲ τρεῖς παράλληλες πτέρυγες Β - Ν. Ἡ πρὸς Νότο ὄψη τοῦ κτιρίου ὀρίζεται ἀπὸ ἰσχυρὸ τεῖχος πλάτους 1.66 μ. ποὺ εἶχε ὀχυρωματικὸ καὶ ἀναλημματικὸ χαρακτήρα. Πίσω ἀπὸ τὸ τεῖχος ἐκτείνονταν τρεῖς ἀποθῆκες ποὺ ἡ ἀνασκαφὴ τους ἀπέδωσε τεράστιο ὄγκο ἀγγείων, χάλκινων ὄπλων καὶ ἐργαλείων, καὶ ἀντικειμένων ἀπὸ ἔλεφαντοστό, στεατίτη καὶ ἄλλες ὕλες. Οἱ ἀνασκαφικὲς ἔρευνες τῶν παλαιότερων ἐτῶν ἔδειξαν ὅτι τὸ κτίριο, ποὺ εἶχε προφανῶς ἡγεμονικὸ χαρακτήρα, καταστράφηκε ἀπὸ πυρκαγιὰ στὴ διάρκεια ἐχθρικῆς ἐπίθεσης στὴν πρώιμη ὙΕ IIIΓ φά-

ση (12ος αἰ.). Σωροὶ σκελετῶν ζώων καὶ ἀνθρώπων βρέθηκαν σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ συγκροτήματος, μέσα σὲ στρώση τέφρας. Οἱ σκελετοὶ ἀνῆκαν στοὺς ἀμυνόμενους καὶ στὰ ζῶα τους ποὺ βρίσκονταν μέσα στὸ κτίριο στὴ διάρκεια τῆς καταστροφῆς. Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ ἀποκάλυψε στὸ ἀνατολικὸ πέρασ διαδρόμου μὲ κατεύθυνση Α-Δ, ποὺ ἐκτείνεται στὴ μέση τῶν ὑπόγειων θαλάμων τοῦ κτιρίου, δύο σκελετοὺς μικρῶν παιδιῶν ποὺ εἶχαν συνθλιβεῖ κάτω ἀπὸ λίθους καὶ θραύσματα μεγάλων πύθων. Θραύσματα ζωγραφισμένων ἀγγείων, κοκάλινες βελόνες, περόνες ἀπὸ ἐλεφαντοστὸ καὶ τμῆμα ἀπὸ χάλκινο τσιμπιδάκι προέρχονται ἀπὸ τὴν ἴδια στρώση καταστροφῆς.

Μετὰ τὴ βίαιη καταστροφή τῆς ἀκρόπολης στὸν 12ο π.Χ. αἰ. ὁ χῶρος ξανακατοικήθηκε γιὰ λίγο καὶ ἀμέσως κατόπιν ἐρημώθηκε γιὰ δύο περίπου αἰῶνες. Στὴ διάρκεια τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 10ου π.Χ. αἰ. ὁ λόφος προσέλκυσε νέους κατοίκους. Δημιουργήθηκε ἕνας νέος οἰκισμὸς ποὺ χτίστηκε ἐπάνω στὰ ἐρείπια τοῦ παλαιοῦ μυκηναϊκοῦ κτιρίου. Ὁ οἰκισμὸς τῶν Κουκουναριῶν γνώρισε μεγάλη ἀνθιση στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. Ἀρχιτεκτονικὰ ὑπολείμματα ἀπὸ παραλληλόγραμμες οἰκίες καὶ ἕνα ἐπίμηκες οἰκοδόμημα ποὺ ἔχει ταυτισθεῖ μὲ γεωμετρικὸ ναὸ καλύπτουν τὸ χῶρο τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, ἐπάνω ἀπὸ τὰ μυκηναϊκὰ ἐρείπια. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1983 πιστοποίησε ὅτι ὁ γεωμετρικὸς οἰκισμὸς τῶν Κουκουναριῶν ἐκτεινόταν ὄχι μόνον στὴν κορυφὴ ἀλλὰ καὶ στὶς βαθμιδωτὲς ταρατσες τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ λόφου. Σὲ ὀκτῶ τετράγωνα 4×4 μ. ποὺ ἀνοίχτηκαν στὸ δεύτερο, τρίτο καὶ τὸ τέταρτο ἀπὸ τὰ ἀναλήμματα ποὺ ἐκτείνονται κοντὰ στὴν κορυφὴ τῆς ἀκρόπολης ἀνακαλύφθηκαν θεμελιώσεις ἐπίμηκων κτισμάτων ποὺ διαιροῦνται σὲ μικρότερους θαλάμους μὲ τὴ βοήθεια μεσοτοιχιῶν. Τὸ ἐσωτερικὸ τῶν οἰκιῶν βρέθηκε ἄδειο, δείχνοντας ὅτι ὁ οἰκισμὸς ἐγκαταλείφθηκε εἰρηνικὰ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς οἰκοσκευῆς. Ἡ ἐρευνα πρόσθεσε νέα στοιχεῖα ποὺ ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ οἰκισμοῦ πρέπει νὰ

έγινε κατά τὸ τέλος τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἢ λίγο ἀργότερα.

Ἡ καθιέρωση τῆς λατρείας στὸ ὑπαίθριο ἱερὸ πού προαναφέρθηκε, πρέπει νὰ πραγματοποιήθηκε πιθανότατα λίγο νωρίτερα (τελευταῖο τέταρτο τοῦ 8ου π.Χ. αἰ.). Τέλος ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερε στὸ φῶς καὶ εὐρήματα πού σχετίζονται μὲ τὴν παλαιότερη ἱστορία τῶν Κουκουναριῶν, ὅταν στὴν πρωτοκυκλαδική περίοδο (3η χιλ. π.Χ.) ὑπῆρχε μικρὸς οἰκισμὸς στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου. Ἀπὸ τὸ πλάτωμα καὶ ἀπὸ τὸ δεύτερο ἀνάλημμα τῆς ἀνάβασης προέρχονται ἡ κεφαλὴ καὶ οἱ γλουτοὶ μαρμάρινων πρωτοκυκλαδικῶν εἰδωλίων, ἀντίστοιχα.

Ἡ ἀνασκαφὴ διενεργεῖται μὲ τὴ συμμετοχὴ φοιτητῶν πανεπιστημίων, δεδομένου ὅτι τὸ ὅλο ἐγχείρημα ἔχει ἐρευνητικὸ καὶ διδακτικὸ χαρακτήρα. Ἐφέτος ἐκπαιδεύθηκαν στὴν ἀνασκαφὴ δέκα φοιτητές, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους φοιτοῦν στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Ἡ Ἑνωσὴ Ἑλλήνων Ἐφοπλιστῶν χρηματοδότησε μὲ ξεχωριστὸ κονδύλι τὴ διαμονὴ τῶν φοιτητῶν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐκπαίδευσής τους στὴν Πάρο, συμβάλλοντας οὐσιαστικὰ στὴν ἐπιτυχία τῆς ἀνασκαφῆς.

29. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1982 ἄρχισε καὶ συνεχίστηκε τὸ 1983 γιὰ δεύτερη ἀνασκαφικὴ περίοδο ἡ ἔρευνα στὴ **Νάξο** στὸ οἰκόπεδο τῆς πλατείας Μητροπόλεως πού ἀνήκει στὸ Δῆμο Ναξίων. Ἡ ἔρευνα γίνεται μὲ κοινὴ συνεργασία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ τῆς Ἐφορείας Κυκλάδων καὶ διευθύνεται ἀπὸ τὸν καθηγ. κ. Β. Λαμπρινουδάκη καὶ τὴν ἔφορο Ἀρχαιοτήτων κ. Φ. Ζαφειροπούλου.

Ὁ χῶρος πού βρίσκεται στὰ ΝΑ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Γκρόττας καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση πρὸς τὰ ΝΔ τῆς «τετραγώνου Στοᾶς» τοῦ G. Welter (ΠΑΕ 1965, 176 κέ.), ἔχει ἔκταση 35×25 μ. περίπου. Ἡ ἔρευνα ἄρχισε ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ τμήμα, ὅπου στὴν πρώτη ἀνασκαφικὴ περίοδο, ἔφθασε σὲ βάθος λίγο περισσότερο ἀπὸ 3 μ. Στὸ βάθος αὐτὸ εἶχαν θεμελιωθεῖ μυκηναϊκοὶ τοῖχοι καὶ

βαθύτερα, σύμφωνα εξάλλου και με τη γνωστή από τον οικισμό της Γκρόττας στρωματογραφία, άρχισε να αναβλύζει το νερό που κάλυπτε ερείπια του πρωτοκυκλαδικού οικισμού. Έδω όμως αποκαλύφθηκε ένα νέο στοιχείο: επάνω στους μυκηναϊκούς τοίχους που σώζονται σε όρισμένα σημεία σε ύψος 1.85 μ. περίπου, σχηματίζοντας διάφορες κατασκευές, υπήρχε στρώμα από ώμες πλίνθους πάχους 0.40 - 0.50 μ., που κάλυπτε το μεγαλύτερο μέρος της επάνω επιφάνειάς τους. Έπάνω από το στρώμα αυτό των πλίνθων επικαθόταν επίχωση ύστερορωμαϊκών χρόνων, που έφθανε ως τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Τη μορφή αυτή παρουσίαζε ο χώρος σε έκταση 10 - 12 μ., περίπου προς Δ από το ανατολικότερο και βαθύτερο άκρο της ανασκαφής.

Όριο του ανατολικού αυτού τμήματος προς τα Δ αποτελούσε ένας πρόχειρος τοίχος με κατεύθυνση από Β προς Ν, που βρέθηκε θεμελιωμένος μέσα στο μυκηναϊκό στρώμα και σώθηκε σε ύψος 1.80 μ. Δυτικότερα ή περιοχή που ερευνήθηκε παρουσίασε μια σημαντικά διαφορετική στρωματογραφία. Ανάμεσα στα ύστερα στρώματα επίχωσης και τις αρχαιότερες κατασκευές άρχισε να αποκαλύπτεται υλικό από τους γεωμετρικούς χρόνους. Η πρόοδος της έρευνας κατά το 1983 που περιορίστηκε στο δυτικό αυτό τμήμα έδωσε την ακόλουθη εικόνα:

Τα θεμέλια των κατασκευών της ύστερης εποχής της ρωμαιοκρατίας είχαν ανοιχθεί μέσα στο στρώμα των πλίνθων που στο δυτικό αυτό τμήμα της ανασκαφής ήταν παχύτερο, φθάνοντας ή και ξεπερνώντας (προς τα ΒΔ) το 1 μ. Το στρώμα αυτό αποτελείται από πλίνθους τοποθετημένες σε τέσσερις τουλάχιστον επάλληλες στρώσεις ή διαλυμένες σε ένιαία μάζα (είκ. 98) και περιέχει πλούσιο γεωμετρικό υλικό προερχόμενο κυρίως από τους μέσους γεωμετρικούς χρόνους (είκ. 99).

Οι πλίνθοι αυτές κάλυψαν κτίρια μιās παλαιότερης περιόδου των οποίων οι τοίχοι είχαν σωθεί σε άνισο ύψος. Στα δάπεδα των χώρων που σχηματίζουν οι τοίχοι αυτοί, που δέν χρονολο-

γούνται πριν από τους πρωτογεωμετρικούς χρόνους, αποκαλύφθηκαν ταπεινές κυκλικές κατασκευές διαμ. 1 - 2 μ. με πλακοειδείς άκατέργαστες πέτρες στην περιφέρεια και στρώμα από μικρά βότσαλα στο έσωτερικό (είκ. 101). Οί κυκλικές αυτές κατασκευές έπαναλαμβάνονται με προχειρότερη μορφή σε ύψηλότερα επίπεδα αλλά πάντως μέσα στο γεωμετρικό στρώμα. Κοντά στις κατασκευές αυτές παρατηρήθηκε αύξηση των εύρημάτων σε θραύσματα άγγείων, σφονδύλια και ίχνη από πυρές.

Για να έπιβεβαιωθεί ή συνέχεια των μυκηναϊκών στρωμάτων που αποκαλύφθηκαν στο άνατολικό τμήμα τής ανασκαφής άμέσως κάτω από τα ύστερορωμαϊκά και στο δυτικό τμήμα έγιναν και έδω τομές που έφθασαν ως τα μυκηναϊκά κτίσματα. Άξιοσημείωτα έδω είναι ή αποκάλυψη μιās πρωτογεωμετρικής ταφής στο όριο του άνατολικού και του δυτικού τμήματος και ενός μυκηναϊκού χώρου με δύο πήλινες λεκάνες (είκ. 100) στις όποιες βρέθηκαν ίχνη καολίνης που προέρχεται από τή Μήλο, όπως έδειξαν οι σχετικές αναλύσεις. "Αν πρόκειται για έργαστήριο ή για άποθηκευτικό χώρο είναι πάντως άκόμα πρόωρο να λεχθεί.

30. Ο καθηγ. κ. Χρ. Ντούμας συνέχισε και κατά τó 1983 τó έργο τής Έταιρείας στο Άκρωτήρι τής Θήρας έπικουρούμενος από δωδεκάδα περίπου έπιστημονικών συνεργατών διαφόρων ειδικοτήτων.

Σε τρεις τομείς έντοπίστηκε ή έρευνα στον άρχαιολογικό χώρο.

α) Στή Δυτική Οικία (είκ. 102) ολοκληρώθηκε ή ανασκαφή — όσο έπιτρέπει ή στατική κατάσταση του κτιρίου — με τόν καθαρισμό του διαδρόμου που συνδέει τα δωμάτια 5 και 6 κατά τόν πρώτο όροφο. Έτσι συμπληρώθηκε πλέον ó καθαρισμός του έρμαρίου που ή αποκάλυψή του είχε άρχισει κατά τó 1982. Κάτω από τó πεσμένο ράφι βρέθηκαν τρεις μέτριου μεγέθους πίθοι στη θέση τους και αφέθηκαν κατά χώραν. Πάνω και ανάμεσα στους πίθους βρέθηκαν άλλα άγγεία μικρότερα.

β) Ἐξωτερικὰ τῆς Δυτικῆς Οἰκίας ἀφαιρέθηκε ἡ ἐπίχωση πού βρισκόταν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ βόρειο τοῖχο τοῦ κτιρίου. Τὴν ἐπίχωση αὕτη ἀποτελοῦσαν τὰ μπάζα πού δημιούργησε ἡ κατάρρευση τοῦ παρακείμενου βόρειου τοίχου. Ἡ ὀγκομέτρηση τῶν μπάζων αὐτῶν ἐπιβεβαίωσε τὴν ὑποψία γιὰ δεύτερο πᾶνω ἀπὸ τὸ ἰσόγειο ὄροφο στὴν ἀνατολικὴ πτέρυγα τῆς Δυτικῆς Οἰκίας, τὸν ὁποῖο ὄροφο ὑποδηλώνουν ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα (π.χ. λείψανα κλιμακοστασίου). Ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς στρωματογραφίας προέκυψε ὅτι οἱ πέντε φάσεις-παροξυσμοὶ τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἠφαιστείου, κατὰ τὶς ὁποῖες ἐκτοξεύθηκε ἐλαφρόπετρα, δὲν πρέπει νὰ ἀπεῖχαν πολὺ μεταξύ τους χρονικά, ἀφοῦ τὰ κατώτερα στρώματα ἐλαφρόπετρας περιέχουν καὶ σημαντικὲς ποσότητες ἀπὸ ἄλλα ὕλικά.

γ) Στὴν Ἐεστὴ 3 συνεχίστηκε ἡ περισυλλογὴ τοιχογραφιῶν στὸ στενόμακρο χῶρο δυτικὰ τοῦ ἀδύτου (δεξαμενῆς καθαρμῶν). Τὰ θραύσματα πού συλλέχθηκαν ἐκεῖ προφανῶς ἀνήκουν στὶς νεανικὲς μορφές πού εἶχαν βρεθεῖ στὸ χῶρο αὐτὸ κατὰ τὸ 1981. Ἡ συνέχιση τῆς ἔρευνας στὴν Ἐεστὴ 3 προαπαιτεῖ στερεωτικὲς ἐργασίες τῶν τοίχων καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ προχωρεῖ μὲ σχετικὰ βραδύ ρυθμό.

Κατὰ τὴν περίοδο τοῦ 1983 συνεχίστηκε ἡ ὀργάνωση τῶν εὐρημάτων κατὰ τοὺς χώρους εὕρεσής τους καὶ προχώρησε ἡ μελέτη τους κατὰ εἶδη μὲ σκοπὸ τὴν τελικὴ δημοσίευση. Ἔτσι ὀλοκληρώθηκαν οἱ σχετικὲς ἐργασίες γιὰ τὰ εὐρήματα τῆς Δυτικῆς Οἰκίας καὶ μόνον τεχνικὲς — κυρίως οἰκονομικοῦ χαρακτήρα — δυσκολίες ἐμποδίζουν τὴν ἐπίσπευση τῆς μελέτης.

Σὲ σχετικὲς ἐπίσης δυσκολίες — ἀνεπάρκεια χώρων — ὀφείλεται καὶ ὁ βραδύς ρυθμὸς μὲ τὸν ὁποῖο προχωρεῖ ἡ συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν στὰ ἐργαστήρια τῆς Ἀθήνας.

31. Στὴ Μινῶα Ἀμοργοῦ, μὲ τὴν καθηγ. κ. Λ. Μαραγκοῦ, ἡ ἀνασκαφὴ ἐφέτος πραγματοποιήθηκε σὲ δυὸ χώρους:

1) Στην κάτω πόλη τῶν κλασικῶν χρόνων, ἡ ὁποία περιβάλλεται ἀπὸ τὸ ἑλληνιστικὸ τεῖχος καὶ 2) στὸ τεῖχος τῆς ἀκρόπολης τῶν κλασικῶν χρόνων.

Στὴν κάτω πόλη συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα σὲ τρεῖς τομεῖς: α) Νότια ἀπὸ τὸ ναὸ γιὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἀποκάλυψης τοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου, β) δυτικὰ ἀπὸ τὸ κτίσμα Δ1 καὶ γ) ΒΔ ἀπὸ τὸ ναὸ καὶ τὸ κτίσμα Δ1.

Στὸν τομέα α, νότια ἀπὸ τὸ ναὸ, ἀποκαλύφθηκε φέτος ὁ τοῖχος τοῦ περιβόλου πάχους 0.83 - 0.90 μ. σὲ μῆκος 11.20 μ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ ὁποῖα βρέθηκαν σκόρπια ἢ ἐντοιχισμένα στὸ νεώτερο τοῖχο τοῦ περιβόλου, τὰ κινητὰ εὐρήματα ἦταν πολυάριθμα καὶ πολυσήμαντα. Σημαντικὴ θέση μεταξὺ τῶν εὐρημάτων ἔχουν καὶ πάλι τὰ θραύσματα ἀπὸ μαρμάρινα γλυπτὰ καὶ ἡ κεραμικὴ ποὺ χρονολογεῖται ἀπὸ τὴ γεωμετρικὴ περίοδο ὡς τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα. Ἀπὸ τὰ λίθινα εὐρήματα ξεχωρίζει ἀπότμημα ἐπιγραφῆς, τὸ ὁποῖο ἀνήκει στὴν ἐπιγραφή τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. ποὺ βρέθηκε τὸ 1981 καὶ ἀναφέρεται σὲ ὑποθήκη. Στοιχεῖο ἐνδεικτικὸ γιὰ τὴ συνέχιση τῆς ζωῆς τῆς πόλης μέχρι τὴν ὄψιμη ἀρχαιότητα ἀποτελεῖ καὶ ἓνα νόμισμα τοῦ αὐτοκράτορα Γαλλιανοῦ (260 - 268 μ.Χ.) ποὺ βρέθηκε στίς ἐπιχώσεις νότια ἀπὸ τὸ ναὸ.

Στὸν τομέα β, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κτιριακὰ λείψανα τὰ ὁποῖα ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὴν τοιχοδομία, ἀνάγονται σὲ διάφορες οἰκοδομικὲς φάσεις καὶ προσφέρουν πολύτιμες πληροφορίες τόσο γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ κτίσματος Δ1 ὅσο καὶ γιὰ τὴν οἰκιστικὴ ἱστορία τῆς πόλης τῆς Μινώας, σημαντικὰ εἶναι καὶ τὰ εὐάριθμα κινητὰ εὐρήματα, κυρίως κεραμικὴ διαφόρων ἐποχῶν καὶ νομίσματα. Ἐνδεικτικὰ σημειώνεται ἡ παρουσία δύο νομισμάτων τοῦ αὐτοκράτορα Κλαυδίου Β' Γοτθικοῦ (268 - 270 μ.Χ.).

Στὸν τομέα γ, ΒΔ ἀπὸ τὸ ναὸ καὶ τὸ κτίσμα Δ1, συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὰ κτίσματα Β4, Δ2 καὶ Δ4 καὶ παράλληλα ἄρχισε ἡ ἀποκάλυψη τοῦ κτίσματος Β7, νότια ἀπὸ τὸ Β5. Ἀπὸ

τὸν ἀριθμὸ τῶν ὑφαντικῶν βαρῶν ποὺ βρέθηκαν στὸ κτίσμα Β7 ὑποτίθεται ὅτι πρόκειται γιὰ ἴστεῶνα.

Σοβαρὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν ἀρχικὸ προορισμὸ τῶν κτισμάτων Β4, Β5, Δ2, Δ3 καὶ Δ4 ὡς ἐργαστηρίων ἀποτελοῦν οἱ λαξευμένοι στὸ σκληρὸ φυσικὸ βράχο ἀγωγοὶ καθὼς καὶ τὰ ἀνισοῦ βάθους φρε-
άτια, γεμάτα μὲ πηλὸ διαφόρων τύπων (διαφορετικὸ χρῶμα, ὑφή, σύσταση), ποὺ ἀποκαλύφθηκαν στὸ Δ4. Τὴν ὑπόθεση πὼς πρό-
κειται γιὰ ἐργαστήρια ἐνισχύουν καὶ τὰ πάμπολλα εὐρήματα, με-
ταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται καὶ πήλινες μῆτρες γιὰ τὴν
κατασκευὴ ἀνάγλυφων ἀγγείων τοῦ λεγόμενου μεγαρικοῦ τύπου
καθὼς καὶ ὑπολείμματα καμινεύσεως καὶ ἄλλα. Στὸ κτίσμα Δ2
ὀλοκληρώθηκε ἡ ἔρευνα τοῦ λαξευμένου στὸ φυσικὸ βράχο με-
γάλου φρέατος, βάθους 5.2 μ. καὶ μέγιστης διαμέτρου 4.90 μ.
(διάμετρος στομίου 0.95 μ.). Ἀναρίθμητα ἦταν τὰ εὐρήματα ποὺ
συγκεντρώθηκαν κάτω ἀπὸ τὸ στρώμα (πάχους 4 μ.) τῶν νεώτερων
ἐπιχώσεων: τὴν πρώτη θέση ἔχει ἡ κεραμικὴ τῶν ἑλληνιστικῶν
χρόνων: θραύσματα χρηστικῶν ἀγγείων, ἀμφορεῖς, πινάκια, ἐπι-
τραπέζια καὶ μαγειρικὰ σκευῆ. Ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴ μελέτη
τῆς ἀνάγλυφης κεραμικῆς τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου ἔχουν τὰ
θραύσματα τῶν «μεγαρικῶν» σκύφων καὶ οἱ πήλινες μῆτρες.
Ἀπὸ τὰ κατώτερα στρώματα, σὲ βάθος 4.80 - 5 μ. προέρχονται
καὶ ἀρκετὰ θραύσματα ἀπὸ ὑστεροκλασικὰ μελαμβαφῆ ἀγγεῖα
ἀττικοῦ ἐργαστηρίου. Βρέθηκαν ἐπίσης πολλὰ συνανήκοντα θραύ-
σματα ἀγγείων μὲ ἀνάγλυφες εἰκονιστικὲς παραστάσεις, ὅπως
Ἀφροδίτη τοῦ τύπου τῆς ἀναδυομένης κλπ. μὲ στιλπνὸ ἐρυθρὸ
γάνωμα, πήλινοι λύχνοι, μυροδοχεῖα κλπ. καθὼς καὶ μολύβδινα
ἀντικείμενα καὶ γυάλινες ψῆφοι.

Ἀπὸ τὰ πήλινα εἰδῶλια ἰδιαίτερη σημασία ἔχει ἡ κεφαλὴ πω-
γωνοφόρου ἀνδρὸς (εἰκ. 103) ὕψ. 1.25 μ., ἡ ὁποία, ὅπως φαίνεται
ἀπὸ τὰ ἀποτυπώματα τῶν δακτύλων καὶ ἄλλες τεχνικὲς λεπτομέ-
ρειες, πιθανῶς ἀποτελεῖ πρόπλασμα γιὰ τὴν κατασκευὴ χαλκοῦ
ἀγαλματίου.

Ἡ ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὰ κτίσματα Δ2 καὶ Δ4 καθὼς καὶ ἡ μελέτη τῶν εὐρημάτων τους ἐλπίζεται πὼς θὰ ὀδηγήσει σὲ ἀσφαλῆ συμπεράσματα γιὰ τὴν ἀποσαφήνιση τοῦ προορισμοῦ τους καθὼς καὶ τῶν παρακείμενων κτισμάτων.

2. Σὲ ὀλιγοήμερη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα (πέντε ἡμερῶν) στὴν κορυφὴ τοῦ ὄρους τῆς Μινώας ὀδήγησε ἡ συχνὴ παρουσία ὀστράκων τῆς γεωμετρικῆς περιόδου. Δύο δοκιμαστικὲς τομὲς (1 καὶ 2) στὴν ἐσωτερικὴ παρειά τοῦ «χωροφότοιχου» ποὺ περιβάλλει τὴν «ἄνω πόλιν», σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῆς βορειοανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ λόφου, ἔδειξαν ὅτι πρόκειται γιὰ τεῖχος τῶν προκλασικῶν χρόνων (εἰκ. 104). Οἱ τομὲς ἔφθασαν μέχρι τὸν ἀνώμαλο φυσικὸ βράχο (σκληρὸς σχιστόλιθος) ἐπάνω στὸν ὁποῖο εἶναι θεμελιωμένο τὸ τεῖχος. Τὰ νεώτερα ἀπὸ τὰ ὄστρακα ποὺ βρέθηκαν καὶ στὶς δύο τομὲς χρονολογοῦνται στὴ γεωμετρικὴ περίοδο, ἐνῶ σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ παρουσία πρωτοκυκλαδικῆς κεραμικῆς καὶ λεπίδων ὀψιανοῦ. Ἀπὸ τὰ πρῶτα εὐρήματα καὶ ἀπὸ τὴν τοιχοδομία συμπεραίνεται ὅτι τὸ τεῖχος χρονολογεῖται στοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους. Τόσο ἡ διατήρηση ὅσο καὶ οἱ διαστάσεις του εἶναι ἐντυπωσιακά: σῶζεται σὲ ὕψος 3.40 μ., καὶ ὡς τῶρα ἔχει καθαριστεῖ στὴν ἄνω ἐπιφάνεια καὶ ἀποτυπωθεῖ σὲ μῆκος 39.70 μ. Τὸ πάχος εἶναι 0.85 - 0.98 μ.

Ἡ ὀλοκλήρωση τοῦ ἐπιφανειακοῦ καθαρισμοῦ γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τῆς περιμέτρου καὶ τῶν ὀρίων τοῦ τείχους, κυρίως στὴ δυτικὴ πλαγιά τοῦ ὄρους καὶ ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας τόσο στὸ χῶρο τοῦ τείχους ὅσο καὶ στὰ ὄρατὰ στὴν ἐπιφάνεια κτίσματα θὰ συμβάλουν σημαντικὰ στὴ μελέτη τῆς πρώιμης ἱστορίας τῆς πόλης τῆς Μινώας.

32. Λόγω τῆς ἀνόδου τῆς στάθμης τῶν ἡμερομισθίων, ὑλικῶν, κατ' ἀποκοπὴν ἔργων, τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀσφάλισης, ἡ ὁποία ἀπορροφᾷ τὸ 1/3 περίπου τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ, ἔγιναν ἀναγκαστικὰ περιορισμένης ἔκτασης ἀνασκαφικὲς ἐργασίες, σὲ τέσ-

σερις τομείς στη **Ζάκρο** (είκ. 105) υπό τη διεύθυνση του καθηγ. κ. Ν. Πλάτωνος.

A) Στόν τομέα του ανατολικού περιβόλου παρακολούθηθηκε τὸ σκέλος του περιβόλου στην πρὸς τὰ νότια καὶ νοτιοανατολικά πορεία του. Περίπου στὸ μέσο του πρώτου τμήματος, κάτω ἀπὸ τὰ θεμέλια, ἀναφάνηκαν πίθος τύπου jar καὶ ὀρθογώνιο πήλινο κιβώτιο με στρογγυλεμένες ἀκμές. Σὲ στρῶμα πολὺ ὑψηλότερο του σκέλους, σχετικὰ ἐπιφανειακό, ἀποκαλύφθηκε χαλικωτὸ δάπεδο με ἀρμούς ἀπὸ κονίαμα, πὺ περιβάλλεται ἀπὸ βοτσαλωτὸ δάπεδο, ἀνάλογο με τὰ δάπεδα με διάχωρα τῆς αἴθουσας τελετουργιῶν καὶ τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων του ἀνακτόρου. Τὸ δάπεδο ὑπέστη ζημιές λόγω τῆς ἐπιφανειακῆς του θέσης καὶ ἀπὸ τὴν ἀνόρυξη νεωτερικοῦ φρέατος.

B) Στόν τομέα του νοτιοανατολικού περιβόλου παρακολούθηθηκε σὲ μεγάλο μῆκος τὸ παλαιότερο σκέλος, ἱκανοποιητικὰ διασωζόμενο, παρὰ τὴ διατάραξη τῶν λίθων πὺ τὸ πλαισιώνουν. Τὸ σκέλος δυτικὰ εἰσχωροῦσε κάτω ἀπὸ τὸ πολυγωνικὸ κτίσμα καθόδου ἀπὸ τὸ ὑψηλότερο ἀνδρῶ. Στόν νοτιότερο ἀντερεισματικὸ τοῖχο ἀποκαλύφθηκε εἴσοδος πὺ φράχθηκε ἐκ τῶν ὑστέρων. Παρακολούθηθηκαν ἐπίσης δύο ἄλλοι ἀντερεισματικοὶ τοῖχοι σὲ δύο βαθμηδὸν κατώτερα ἐπίπεδα. Ὁ βορειότερος ἀπὸ αὐτοὺς ἐλάχιστα ἔχνη διάσωζε.

Γ) Στόν τομέα τῆς Δυτικῆς αὐλῆς του ἀνακτόρου ἐρευνήθηκε τὸ κατώτερο νεοανακτορικὸ ἴσως τῆς ΥΜ ΙΑ φάσης, στρῶμα καὶ ἀποκαλύφθηκε μεγάλο στιβαρὸ κατώφλι πὺ ὀδηγεῖ πρὸς τὰ δυτικά, τὸ ὁποῖο δεσπόζεται πρὸς Β ἀπὸ ὑπερυψούμενη παραστάδα. Δοκιμαστικὴ ὅμως τομὴ πρὸς τὰ δυτικά του δὲν ἀποκάλυψε πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ λείψανα ἄλλης διόδου. Σὲ κατώτερη στάθμη παρακολούθηθηκε ἡ ἐπιμήκης δυτικὴ πλευρὰ καὶ κάτω ἀπὸ τὸν γωνιούμενο τοῖχο (είκ. 106) τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς νεοανακτορικῆς διόδου ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς διόδου πρὸς τὴ χαλικόστρωτη, ἐλαφρῶς ἐπικλινὴ, αὐλὴ πρὸς Β του παλαιοανακτορι-

κοῦ κτιρίου πού ἤδη ἀνασκάφηκε. Στὴν ἀρχὴ τῆς παλαιοανακτορικῆς διάβασης ἀναφάνηκε κατώφλι. Ἀμέσως βόρεια τοῦ δευτέρου ἀντερεισματικοῦ τοίχου παρακολουθήθηκε ἡ γωνία ἑνὸς παλαιότερου κτίσματος, τὸ βόρειο σκέλος τῆς ὁποίας ἀποκαλύφθηκε σὲ μεγάλο μῆκος, κατὰ τὴν πρὸς τὰ ἀνατολικά κατεύθυνσή του. Κατὰ ἑπτὰ διαδοχικὰ στρώματα κάθε φορά σὲ μεγαλύτερο βάθος ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ β' ἀντερεισματικοῦ τοίχου παρακολουθήθηκε ἡ κεραμικὴ καὶ τὰ ἄλλα ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα περιγράφηκαν τὰ πιὸ χαρακτηριστικά.

Δ) Στὸν τομέα τῆς περιοχῆς Οἰκιῶν Α καὶ Β Hogarth συμπληρώθηκε ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ λεγόμενου βορειοδυτικοῦ κτιρίου. Τὰ δάπεδα ἀποκαλύφθηκαν σχετικὰ ὑψηλὰ καὶ ὁ βράχος ἀναφάνηκε σὲ μικρὸ βάθος· ἔτσι ἀποδείχθηκε ὅτι διαταράχθηκε ἀπὸ τὴν καλλιέργεια. Ὑστερα ἐρευνήθηκε τὸ κτίριο, τὸ ὁποῖο βρίσκεται νότια ἀπὸ τὸ βορειοδυτικὸ κτίριο καὶ τὸ ὁποῖο ὀνομάστηκε Κτίριο βορειοδυτικὰ καὶ δυτικὰ τῆς Οἰκίας Α Hogarth (εἰκ. 107). Ἀποκαλύφθηκε ἡ δυτικὰ τῆς Οἰκίας Hogarth ἀνερχόμενη διάβαση πού κάμπτεται κατὰ ἀμβλεία γωνία καὶ εἰσχωρεῖ κάτω ἀπὸ τὸν ἀντερεισματικὸ τοῖχο, ἡ ἔρευνά της ὅμως δὲν ὀλοκληρώθηκε· ὁ δυτικὸς της τοῖχος φαίνεται ἰσχυρὰ κατεστραμμένος. Στὸ βορειότερο τμῆμα τοῦ χώρου, ἀμέσως πρὸς Νότο τοῦ ἰσχυροῦ τοίχου, ἀποκαλύφθηκαν δύο μικρὰ ὀρθογώνια δωμάτια, στὸ δυτικότερο τῶν ὁποίων εἶχε ἀπορριφθεῖ ἄφθονη κεραμικὴ, ὄστρακα κυρίως, ΥΜ ΙΑ ἀγγείων μὲ πολὺ χαρακτηριστικὰ θέματα καὶ βαθύτερα ἄλλα λίγο παλαιότερα. Κατὰ τὴν πρώτη φάση τὸ δωμάτιο ἐπικοινωνοῦσε πρὸς τὰ δυτικὰ μὲ πόρτα πού τειχίστηκε ἐκ τῶν ὑστέρων. Ἡ κεραμικὴ πού ἀναφάνηκε βαθύτερα ἦταν ἐπίσης χαρακτηριστικὴ τῆς ΥΜ ΙΑ περιόδου. Ἐλαφρόπετρα καμένη, σὲ πολλὰ τεμάχια, βρέθηκε στὸ ψηλότερο στρῶμα. Στὸ ἄλλο ἀνατολικότερο δωμάτιο, στὸ ἀνώτερο στρῶμα, συλλέχθηκαν ὄστρακα μὲ ἀνάλογη διακόσμηση καὶ ἀρκετὰ ἀγγεῖα, μάλλον κοινὰ, ἀνακαλύφθηκαν κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Στὴν κόγχη πού σχηματίζεται ἀνάμεσα στὰ δύο κτίρια, κατὰ τὴ βορειοανα-

τολική γωνία ανακαλύφθηκαν αρκετά άκέραια κύπελλα και κύαθοι. Η έρευνα δέν τελείωσε ακόμη.

33. Η άνασκαφή στό ιερό τοῦ Έρμῆ καί τῆς Ἀφροδίτης στό Σύμη τῆς Βιάννου συνεχίστηκε καί φέτος ἀπό τήν έφορο άρχαιοτήτων κ. Ἀγγελική Λεμπέση.

Σκοπός τῆς έρευνας ἦταν νά συμπληρωθεῖ τὸ άνασκαφικό πρόγραμμα τοῦ 1981, πού εἶχε άφήσει άδιευκρίνιστα όρισμένα προβλήματα. Καί πάλι όμως στάθηκε άδύνατο νά ολοκληρωθεῖ τὸ πρόγραμμα, γιατί ἡ σχετική χρηματοδότηση κάλυψε τίς δαπάνες άνασκαφικοῦ καί άναστηλωτικοῦ έργου 17 μόλις ἡμερῶν.

Υπενθυμίζεται ότι ἡ λατρεία στό κρητικό αὐτό ιερό ἦταν συνεχῆς γιά 19 τουλάχιστον αἰῶνες, συγκεκριμένα ἀπό τὸ 1600 ὡς καί τόν 3ο αἰ. μ.Χ., ότι οἱ παλαιότερες φάσεις τῆς λειτουργίας του επικαλύπτονται ἀπό τίς νεώτερες καί ότι δέν ἔχει ολοκληρωθεῖ ἡ κατ'έκταση έρευνα καμιᾶς φάσης.

Πληρέστερη εἰκόνα ἔχουμε γιά τήν ὠρα ἀπό δύο ἐπάλληλα άρχιτεκτονικά σύνολα: ἀπό τὸ θρησκευτικοῦ χαρακτήρα MM III/ΥM I κτίριο μέ τά πολλά δωμάτια καί ἀπό τόν ὑπερκείμενο ὑπαίθριο βωμό μέ τά τρία κλιμακωτά άνδῆρα (I - III) τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς/πρώιμης άρχαϊκῆς έποχῆς, τά όποἰα περιβάλλονται πρὸς τά νοτιοανατολικά ἀπό χαντάκι καθαροῦ. Ἀνάμεσα στό δύο αὐτά άρχιτεκτονικά σύνολα παρεμβάλλονται δύο ακόμη άνδῆρα (IIIA - IIIB) μέ διαφορετική φορά, τά όποἰα αντιπροσωπεύουν άνάλογη, ἀλλά παλαιότερη τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς/πρώιμης άρχαϊκῆς έποχῆς, διαμόρφωση τοῦ ὑπαίθριου χώρου λατρείας. Πότε εἶχε γίνει ἡ πρώτη αὐτή διαμόρφωση δέν ἦταν γνωστό, γιατί οἱ λίθοι τῶν άνδῆρων ἦταν ἐγκλωβισμένοι σέ άνάμεικτα στρώματα πυρᾶς θυσιῶν καί ἡ έρευνα τοῦ 1981 περιορίστηκε στίς άνώτερες μόνο στρώσεις τους.

Μέ τῆ συνέχιση τῆς άνασκαφῆς σέ βάθος διαπιστώθηκε φέτος ότι τά δύο παλαιότερα άνδῆρα ἐδράζονταν σέ άνάμεικτα καί πάλι

στρώματα με άφθονα κατάλοιπα θυσιών. Τα όστρακα ώστόσο και τὰ κινητὰ εὐρήματα αὐτῶν τῶν στρωμάτων δὲν εἶναι νεώτερα τῆς ΥΜ ΙΙΒ καὶ ΥΜ ΙΙΓ περιόδου.

Ἐπὶ τὰ πιὸ ἀξιόλογα εὐρήματα ἀναφέρονται κατὰ κατηγορίες: 11 τράπεζες προσφορῶν ἀπὸ ὀφείτη, κύπελλο κοινωνίας καὶ τέσσαρα κωνικά κύπελλα ἀποσπασματικά διατηρημένα ἀπὸ τὸ ἴδιο ὕλικό· 2 σκέλη ἀπὸ ἰσάριθμα πῆλινα εἰδώλια ἀνθρώπινων μορφῶν, ἑνὸς τύπου γνωστοῦ ἀπὸ ΥΜ ΙΙΙ παραδείγματα τῆς Ἀγίας Τριάδας, θραῦσμα τροχήλατου βοδιοῦ· χάλκινη βελόνα, χάλκινη περόνη με ἀγκιστροειδῆ ἀπόληξη καὶ χρυσὸς κρίκος σκουλαρικιοῦ.

Ἔτσι ἔχουμε γιὰ πρώτη φορὰ ἕναν *terminum post quem*, πού δίνει ὡς πιθανὸ χρόνο κατασκευῆς τῶν δύο αὐτῶν ἀνδῆρων τὴν τελευταία φάση τῆς ΥΜ ΙΙΙ ἐποχῆς. Τὸ συμπέρασμα εἶναι κεφαλαιώδους σημασίας γιὰ τὸ πρόβλημα τῶν μινωικῶν ἐπιβιώσεων. Ἀποδεικνύεται δηλαδὴ ὅτι ἡ ὕστερη γεωμετρικὴ/πρώιμη ἀρχαϊκὴ διαμόρφωση τοῦ ὑπαίθριου χώρου λατρείας στὸ ἱερὸ τῆς Σύμης εἶχε τὶς προβαθμίδες τῆς στή μινωικὴ φάση τῆς λειτουργίας τοῦ ἱεροῦ καὶ ὅτι ἡ ἰδέα νὰ διαρθρῶνεται ὁ ὑπαίθριος χώρος λατρείας με ἀνδῆρα ἦταν μινωικὴ, ἀφοῦ παρεμπερὴ νεοανακτορικὰ ἀνδῆρα ὑπάρχουν καὶ στὸ ἱερὸ τοῦ Γιούχτα.

Βαθύτερα καὶ ΝΑ τῶν ΥΜ ΙΙΙ ἀνδῆρων ἀποκαλύφθηκαν τοῖχοι δύο ἀκόμη δωματίων τοῦ ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι κτιρίου. Πρόκειται γιὰ τὰ δωμάτια 8 καὶ 9, πού εἶναι πολὺ κατεστραμμένα. Τὸ κτίριο αὐτό, τὸ ὁποῖο κατὰ τὸ μέγεθος δὲν ἔχει παράλληλα στὰ μινωικὰ ἱερὰ κορυφῆς, ἀπαριθμεῖ γιὰ τὴν ὥρα 15 δωμάτια. Τὸ δωμάτιο 8, πού σώζει ἀνοιγμα θύρας εἰσόδου καὶ τμῆμα τοῦ ἐπίχριστου δαπέδου του, ἐπικαλύφθηκε καὶ καταστράφηκε κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ νεώτερο ἰσχυρὸ τοῖχο, φορᾶς ἀπὸ τὰ Α πρὸς τὰ Δ τοῦ ὁποῖου ἡ ἐποχὴ καὶ ἡ λειτουργία, ὅπως καὶ τοῦ παρακείμενου πλακοστρώτου, εἶναι γιὰ τὴν ὥρα προβληματικές.

Τὸ ἴδιο προβληματικὰ γιὰ φέτος εἶναι καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ

λείψανα στη ΝΔ γωνία του ανασκαμμένου χώρου, τῶν ὁποίων ἡ ἔρευνα δὲν ὀλοκληρώθηκε.

Τὸ πρόγραμμα νὰ διερευνηθεῖ ὁ τρόπος δόμησης καὶ ἡ ἀκριβὴς ἐποχὴ τῶν τριῶν ἀνδῆρων τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς/πρώιμης ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς (I - III), πού ἄρχισε τὸ 1981, συνεχίστηκε καὶ φέτος. Ἡ τομὴ, πού ἔγινε στὸ ἀνδῆρο II ἔδωσε τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα:

Τὰ ἀνδῆρα I καὶ II χτίστηκαν συγχρόνως καὶ μὲ ἐνιαία ὑποδομὴ, πρὶν ἀπὸ τὸ ἀνδῆρο III καὶ τὸ χαντάκι καθαροῦ, τὰ ὁποῖα προστέθηκαν στὰ μέσα τοῦ 7ου αἰώνα. Στὴν ἔκταση πού κάλυψαν τὰ δύο ἀνδῆρα προϋπῆρχε οἰκοδόμημα, πού θὰ εἶχε καταστραφεῖ τὴν ἐποχὴ τῆς κατασκευῆς τους, γιατί τμῆμα κάποιου τοίχου τοῦ οἰκοδομήματος βρέθηκε ἐνσωματωμένο μὲ τοὺς ἀργούς λίθους τῶν ἀνδῆρων. Ἡ ἐπίχωση αὐτή, ὅπου ἐδράζονται τὰ δύο ἀνδῆρα, δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ παχὺ στρώμα πυρᾶς θυσιῶν, ὅπως ἡ ἀντίστοιχη τοῦ νεώτερου ἀνδῆρου III. Δὲν προϋπῆρχε ἐπομένως στὴν ἔκταση τῶν δύο παλαιότερων ἀνδῆρων χώρος ὑπαίθριας λατρείας. Δημιουργήθηκε ἓνα μπάζωμα, ἴσως τεχνητό, γιὰ νὰ ἐξομαλυνθεῖ τὸ ἔδαφος πού παρουσιάζει στὸ σημεῖο αὐτὸ μεγάλη καθίζηση καὶ ἀκολούθησε ἡ κατασκευὴ τῶν ἀνδῆρων I καὶ II κατὰ τὴν ὕστερη γεωμετρικὴ ἐποχὴ, ὅπως δείχνουν τὰ νεώτερα εὐρήματα τῆς ἐπίχωσης, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται τὰ κυριότερα κατὰ κατηγορίες:

31 μινωικὲς τράπεζες προσφορῶν ἀπὸ ὀφείτη διαφόρων τύπων, ἀκέραιες (εἰκ. 108) ἢ ἀποσπασματικὰ διατηρημένες, καὶ τρία κύπελλα ἀπὸ τὸ ἴδιο ὕλικό· 14 θραύσματα μεγάλων ὙΜ III τροχήλατων τετραπόδων· 7 πήλινα συμπαγῆ εἰδῶλια τετραπόδων, πού ἀνήκουν στὴν ὙΜ IIIB ἢ IIIΓ περίοδο, τὴ γεωμετρικὴ καὶ τὴν ὕστερη γεωμετρικὴ· 2 κεφάλια ἀπὸ πήλινα εἰδῶλια μορφῶν, πού εἶναι σύγχρονα ἀλλὰ διαφορετικοῦ τύπου καὶ χρονολογοῦνται κατὰ τὴν τεχνοτροπία τους στὴν πρωτογεωμετρικὴ ἢ τὴν πρώιμη γεωμετρικὴ ἐποχὴ (εἰκ. 109)· 11 χάλκινα ζῶδια (εἰκ. 110), πα-

λαιότερα όλα της ύστερης γεωμετρικής εποχής και 16 χάλκινα αναθηματικά έργα, από τα οποία 14 είναι ίδια με σπάτουλες.

Η ύψηλή επίχωση με τα εύρηματα είχε καλύψει πλακόστρωτη επιφάνεια, πολύ κατεστραμμένη ή οποία δείχνει ωστόσο ότι συνδέεται με τα τμήματα του πλακοστρώτου τα οποία είχαν αποκαλυφθεί το 1976 και 1977 Α του ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι κτιρίου με τα δεκαπέντε δωμάτια. Έτσι επιβεβαιώθηκε και πάλι ότι Α του νεοανακτορικού κτιρίου υπήρχε υπαίθρια πλακόστρωτη αυλή. Το αρχιτεκτονικό στοιχείο της αυλής, τα μικρά δωμάτια ανάμεσα στα μεγαλύτερα και όρισμένα κινητά εύρηματα, για τα οποία δεν γίνεται εδώ λόγος, προσδίδουν στο θρησκευτικού χαρακτήρα νεοανακτορικό κτίριο του ιερού της Σύμης απόχρωση οικιακής χρήσης.

34. Η ανασκαφή της Έταιρείας στις **Αρχάνες** συνεχίστηκε από τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών και διευθυντή του Μουσείου Ηρακλείου κ. Γιάννη Σακελλαράκη και την έφορο Αρχαιοτήτων κ. Έ. Σακελλαράκη στο ανακτορικό κτίριο της Τουρκογειτονιάς. Η φετινή ανασκαφή περιέλαβε τέσσερις τομείς: α) στον ανοιχτό χώρο έξωτερικά και μπροστά από την είσοδο των ἀμφίκουλων βωμών και των δωματίων 8 και 10, β) στο χώρο 3, γ) στο χώρο 17 και δ) στο χώρο 19. Τομές έγιναν επίσης στους χώρους 1 και 10.

α) Στον ανοιχτό έξωτερικό χώρο νότια και μπροστά από την είσοδο των ἀμφίκουλων βωμών και των δωματίων 8 και 10, το ανώτερο επιφανειακό στρώμα του οποίου είχε ήδη αφαιρεθεί το 1980, συνεχίστηκε η ανασκαφή σε βάθος. Στη φετινή ανασκαφική περίοδο διερευνήθηκαν στρώματα έλληνορωμαϊκών και μυκηναϊκών χρόνων, ισχυρά αναμοχλευμένων από νεώτερες έπεμβάσεις, πριν αποκαλυφθεί ή συνέχεια των σημαντικότερων ΥΜ Ι έρειπίων. Άγνυθες, λύχνοι, νομίσματα (εϊκ. 111) και χάλκινες περό-

νες, χωρίς οικόδομικά λείψανα, ἀποτελοῦσαν εὐρήματα τῶν ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων. Στὸ μυκηναϊκὸ στρώμα, ποὺ συνοδευόταν ἀπὸ ἔντονα σημάδια τῆς φωτιᾶς, ὅπως σ' ὀλόκληρη τὴν ἔκταση ποὺ ἔχει μέχρι τώρα ἀνασκαφεῖ, χωρίς ἐπίσης οικόδομικά λείψανα, βρέθηκαν μέγας ἀριθμὸς κυλίκων, ἀγνύθων ἀλλὰ καὶ πήλινων ζωδίων. Ἐντυπωσιακὴ ἦταν ἡ εἰκόνα τῆς καταστροφῆς τοῦ μινωικοῦ κτιρίου, ἡ πρόσοψη τοῦ ὁποίου εἶχε καταπέσει στὸν ἀνοιχτὸ αὐτὸ χῶρο. Βρέθηκαν τεράστιοι ὄγκοι κατεργασμένων πωρολίθων, σὲ συνδυασμὸ μὲ σχιστολιθικὲς καὶ μαρμάρινες πλάκες καὶ συσσωματώματα πηλοῦ ἀνάμεσα ἀπὸ κάρβουνα καὶ στρώματα στάχτης. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς πωρόλιθους ἔφεραν ἐγχάρακτα λατομικὰ σημεῖα, ἐνῶ ἄλλοι εἰδικὰ λαξευμένοι ἀποτελοῦσαν τὰ περιθώρια παραθύρων τῶν ἀνώτερων ὀρόφων.

Ἰδιαιτέρα σημαντικὰ ἦταν ὅμως τὰ οικόδομικὰ λείψανα ποὺ βρέθηκαν στὴ θέση τους σ' ἓνα κεντρικὸ σημεῖο τοῦ ἀνοιχτοῦ χώρου. Μεγάλῃ χτιστῇ ὑπερυψωμένη ἐξέδρα καταλαμβάνει ὅλο τὸ πλάτος τῆς πρόσοψης τοῦ δωματίου δ, πάνω στὴν ὁποία πατεῖ μέγας τραπεζοειδῆς βωμὸς (εἰκ. 112), χτιστὸς ἀπὸ ὠραῖα λαξευμένους πωρόλιθους, μὲ πώρινη κρηπίδα καὶ ἐπίστεψη. Δίπλα στὸ βωμὸ βρίσκεται μικρὴ κλιμακωτὴ κατασκευή. Ὁ τύπος τοῦ τραπεζοειδοῦς βωμοῦ, ἀν καὶ εἶναι γνωστὸς ἀπὸ πολλὰς μινωικὲς παραστάσεις, δὲν ἔχει ὅμως κανένα ἄλλο πραγματικὸ παράλληλο. Κι εἶναι σημαντικὴ ἡ εὕρεση ὅλων σχεδὸν τῶν εἰδῶν τῶν βωμῶν, δηλαδὴ τῶν ἀμφίκουλων, τοῦ τραπεζοειδοῦς, ἀλλὰ καὶ τῆς κλιμακωτῆς κατασκευῆς στὴ νότια πρόσοψη τοῦ ἀνακτορικοῦ κτιρίου τῶν Ἀρχανῶν, ποὺ ὑποδηλώνει τὸ χαρακτῆρα καὶ τὴ σημασία τοῦ κτιρίου.

Ἡ χρῆση τοῦ μεγάλου τραπεζοειδοῦς βωμοῦ γιὰ ὑγρὲς προσφορὲς βεβαιώνεται μὲ τὴν ἀνεύρεση πίσω καὶ δίπλα ἀπὸ αὐτὸν μικροῦ πωρολιθικοῦ ἀγωγοῦ γιὰ τὴ συγκέντρωση τῶν ὑγρῶν (εἰκ. 113), ποὺ συνδέεται μὲ τὸ μεγάλο χτιστὸ ἀγωγὸ ποὺ βρέθηκε τὰ προηγούμενα χρόνια. Πάνω στὴν ἐξέδρα τοῦ τραπεζοειδοῦς βωμοῦ καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὴν συλλέχθηκε κεραμικὴ φυτικοῦ ρυθμοῦ, ὅστρεο τρίτωνα,

ὄστὰ ζώων κλπ. Πάνω στήν ἐξέδρα βρέθηκε τέλος μιὰ πωρολιθική βάση διπλοῦ πέλεκη καὶ μιὰ δεύτερη δυτικά της, πού ὑποδηλώνουν ὅπως καὶ τὰ ἄλλα εὐρήματα, τὴ λατρευτικὴ χρῆση τοῦ χώρου.

β) Στὸ χῶρο 3 τῆς μεγάλης νότιας εἰσόδου σκάφτηκε τὸ τελευταῖο στρώμα τοῦ δαπέδου. Ἀποκαλύφθηκε ὅτι τὸ δάπεδο διακοσμεῖται μὲ κόκκινες ταινίες ἀπὸ κονίαμα, ὅπως καὶ στοὺς χώρους 2 καὶ 10. Στὸ χῶρο 3 οἱ ταινίες σχηματίζουν ἓνα σταυρὸ ἐγγεγραμμένο σὲ τετράγωνο, πού ἐγγράφεται σὲ ἓνα ἄλλο μεγαλύτερο τετράγωνο, σὲ κανονικὴ διάταξη σχετικὰ μὲ τοὺς ἄξονες τοῦ δωματίου. Ἐδῶ βρέθηκαν ἐκτὸς ἀπὸ περιορισμένη κεραμικὴ, πλῆθος ἀπὸ ἀγνύθες καὶ 10 σφονδύλια ἀπὸ ὀρεία κρύσταλλο, στεατίτη ἄλλα καὶ ἄλλες πέτρες.

γ) Συνεχίστηκε ἀκόμη γιὰ τέταρτη χρονιά ἡ διερεύνηση τοῦ χώρου 17, ὅπου βρέθηκαν τὰ παλαιότερα χρόνια τὰ χρυσελεφάντινα εἰδῶλια, ἡ βάση τοῦ διπλοῦ πέλεκη κλπ. Φέτος σκάφτηκαν παλαιότερα στρώματα, τοῦ τέλους τῶν MM IIIα χρόνων, τὰ παλαιότερα στρώματα πού ἀποκαλύφθηκαν μέχρι τώρα στήν ἀνασκαφὴ τοῦ ἀνακτορικοῦ κτιρίου στήν Τουρκογειτονιά. Τὰ εὐρήματα αὐτῶν τῶν στρωμάτων, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ἀναφέρονται πολλὰ μικροσκοπικὰ κυπελλίδια μὲ ψηλὴ βάση (εἰκ. 114), λίθινο καρδιόσχημο κοχλιάριο τοῦ γνωστοῦ τύπου ἀπὸ τὸ ἐνεπίγραφο σκεῦος τοῦ Τρούλλου Ἀρχανῶν, ἄλλα καὶ πλῆθος ὄστῶν, κεράτων καὶ κρανίων ζώων ἐνισχύουν τὴν ἀποψὴ τῆς λατρευτικῆς χρήσης τοῦ χώρου καὶ σ' αὐτὰ τὰ χρόνια. Στὸν ἴδιο χῶρο βρέθηκαν ἀκόμη πολλὰ γραπτὰ κονίαματα καὶ ἓνα σφράγισμα ἀποτυπωμένο στὴ λαβὴ ἑνὸς ἀγγείου.

δ) Στὸ χῶρο 19 συνεχίστηκε ἡ ἀφαίρεση τῆς πυκνότητας σὲ εὐρήματα ἐπίχωσης, πού βεβαιώθηκε καὶ πάλι ὅτι σχηματίστηκε ἀπὸ τὴν πτώση περισσότερων τοῦ ἑνὸς δαπέδων, λόγω καὶ τῆς ἀνεύρεσης σὲ πολλὰ σημεῖα καὶ ἐπίπεδα τμημάτων χαλिकासβέστου. Πολλὰ κομμάτια τοιχογραφιῶν ἀκόμη καὶ τῆς κατηγορίας τῶν μικρογραφικῶν τοιχογραφιῶν, πλῆθος γραπτῶν κονιαμάτων καὶ πλαστικὰ ἐπιθήματα ἀπὸ κονίαμα (εἰκ. 115), καρδιόσχημα ἢ σὲ

σχήματα στρειδιών, ακόμη και κομμάτια ταινιών από κονίαμα υποδηλώνουν καθαρά την πολυτέλεια στη λαμπρή διακόσμηση των επιφανειών των τοίχων των ὀρόφων. Ἀνάλογα τῆς πολυτέλειας αὐτῆς εἶναι καὶ τὰ κινητὰ εὐρήματα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ἀναφέρονται ἐνθέματα ἀπὸ ἔλεφαντόδοντο, ὀρεία κρύσταλλο καὶ στεατίτη, πού κοσμοῦσαν κάποιο σκεῦος, πῆλινο εἰδώλιο λατρευτῆ, πολλὰ κομμάτια λίθινων ἀγγείων καὶ λύχνων καὶ τέλος πλῆθος κεραμικῆς, δίσκοι, θυμιατήρια, φρουτοδοχεῖα, κυρίως ὅμως κύπελλα, μέσα σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα βρέθηκε χρυσοῦ ἔλασμα (εἰκ. 116). Ἐδῶ βρέθηκε ἀκόμη καὶ μία γραπτὴ τριποδικὴ τράπεζα προσφορῶν ἀπὸ κονίαμα.

Ἡ φετινὴ λοιπὸν ἀνασκαφὴ τοῦ ἀνακτορικοῦ κτιρίου στὴν Τουρκογειτονιά κατέδειξε ἀκόμη περισσότερο τὴ σημασία του, ὄχι μόνον μὲ τὰ κινητὰ εὐρήματα, πού ἤρθαν στὸ φῶς, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀποκάλυψη μοναδικῶν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων, ὅπως τῆς ἐξέδρας μὲ τὸν τραπεζοειδῆ βωμό, πού εἶναι καὶ πάλι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς μινωικῆς Κρήτης.

35. Ἐκατὸ ἀκριβῶς χρόνια μετὰ τὴν ἀνακάλυψή του τὸ 1884 (εἰκ. 118) καὶ εἰκοσιεπτὰ χρόνια μετὰ τὴν τελευταία μικρὴ ἔρευνα τῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο καθηγ. Σπυρ. Μαρινᾶτο, ἄρχισε φέτος μὲ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ διευθυντὴ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Γιάννη Σακελλαράκη νέα ἀνασκαφικὴ περίοδος στὸ διάσημο ἤδη στὴν ἀρχαιότητα **Ἰδαῖον Ἄντρον**. Ἡ δοκιμαστικὴ ἔρευνα πού ἔγινε τὸν περασμένο χρόνο ἔφερε στὸ φῶς ὄχι μόνον τεράστιο ἀριθμὸ μικροαντικειμένων πού βρέθηκαν στὰ ἐπιφανειακὰ ἀκόμη χῶματα, ἀλλὰ τὸ σημαντικότερο, ἀδιατάρακτα στρώματα μέσα στὴ σπηλιά, ἔτσι πού ἡ νέα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἦταν ἐπιβεβλημένη.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ τὸ Ἰδαῖον Ἄντρον βρίσκεται σὲ ὑψόμετρο 1495 μ. καὶ σὲ ἀπόσταση 21 χιλμ. ἀπὸ τὸν πλησιέστερο κατοικημένο χῶρο, τὰ Ἀνώγεια. Εἶναι φυσικὲς λοιπὸν οἱ δυσκολίες τῆς

έρευνας, πού έπιτείνονται από την ανάγκη χρησιμοποίησης τεχνικών έργων σέ κλίμακα, ακόμη και για την ήλεκτροδότηση στή σπηλιά. Γιατί στόχος στάθηκε από την άρχή ή διερεύνηση του έσωτερικού τής σπηλιάς και μάλιστα με μεταφορά έξω τών άνασκαμμένων χωμάτων.

Δημιουργήθηκε λοιπόν για πρώτη φορά χώρος άνασκαφής και μάλιστα σέ βάθος, γιατί παλαιότερα τά χώματα αφήνονταν μέσα, έτσι πού ό ένας έσκαβε τά χώματα του άλλου.

Για τή μεταφορά τών χωμάτων από τό βάθος τής σπηλιάς σέ ύψος 14 μ. στο επίπεδο τής εισόδου ήταν άπαραίτητη ή χρήση άναβατορίου, πού στήθηκε πρώτα σέ ξύλινο ικρίωμα και έπειτα σέ μεταλλικές ράγες.

Και οι δυσκολίες τής φετινής έρευνας ήταν μεγαλύτερες. Με τόν βαρύτατο τελευταίο χειμώνα τό χιόνι στο έσωτερικό τής σπηλιάς έφθανε σέ μερικά σημεία τά 4 μ. ύψος, έτσι πού ή έρευνα πού άρχισε στις 18 Αυγούστου έγινε σέ 2 βαθμούς υπό τό μηδέν. Φυσικά λοιπόν άφαιρέθηκε τό παχύτατο αυτό στρώμα του χιονιοϋ για να προχωρήσει ή άνασκαφή.

Σέ βάθος διερευνήθηκε μικρό μόνο τμήμα του λεγόμενου νότιου μυχοϋ μέχρι 2.60 μ. από την άνώτερη έπιφάνεια στο σημείο αυτό. Τά κατώτερα στρώματα χρονολογούνται με πολλά κεραμικά εύρήματα στο τέλος τής πρωτομινωικής έποχής, πριν τό 2000 π.Χ. Άντιπροσωπεύονται όμως όλες οι μινωικές φάσεις τής μέσης και ύστερης έποχής του χαλκοϋ και τών ύπομινωικών χρόνων, όχι μόνο με κεραμικά εύρήματα (είκ. 117), αλλά και με σφραγίδες από όρειά κρύσταλλο και σάρδιο. Είμαι πολύ πιθανό ότι ή λατρεία στο Ίδαϊον Άντρον άνάγεται ήδη στή μεσομινωική έποχή, καθώς ήρθαν στο φώς χαρακτηριστικά λατρευτικά σκεύη. Γι' αυτό και ή έπισήμανση τόσο παλαιών προϊστορικών στρωμάτων στή σπηλιά είναι έξαιρετικά ένδιαφέρουσα.

Ή σημασία του Ίδαίου Άντρου από την πρωτογεωμετρική έποχή ως και τά ρωμαϊκά χρόνια είναι βέβαια γνωστή από τις

παλαιότερες έρευνες. Το μέγα πλήθος τών αντικειμένων που βρέθηκαν όμως φέτος δίνουν έντελώς νέες διαστάσεις στην έρευνα. Για τή σχέση τών παλαιών εύρημάτων του 1884 με τὰ φετινά είναι χαρακτηριστικό ένα μόνο παράδειγμα, τὸ έλεφάντινο πῶμα πυξίδας αρ. 73 του Μουσείου 'Ηρακλείου, που είχε σωθει σὲ ένα μόνο κομμάτι και στὴ φετινὴ έρευνα βρέθηκαν άλλα έντεκα κομμάτια που συνανήκουν. Το πλήθος τών έλεφάντινων έργων του 8ου και 7ου αι. π.Χ. είναι έντυπωσιακό, και όχι μόνο γιατί ανάμεσα σ' αὐτὰ βρίσκονται δεκάδες εισηγμένων έργων από τὴν 'Ανατολή και μάλιστα τῆς γνωστῆς κατηγορίας Loftus Group τών συριακῶν έλεφαντουργημένων τῆς Nimrud. Σὲ πυξίδα αὐτῆς τῆς κατηγορίας με παράσταση ταύρων, συνανήκουν διάφορα κομμάτια (εἰκ. 119) που προέρχονται τόσο από τὴ φετινὴ, ὅσο και από τὴν περυσινὴ ανασκαφή. Πλήθος είναι και πάλι τὰ έλεφάντινα και ὀστέινα μάτια που βρέθηκαν στὸ 'Ιδαῖον "Αντρον, εύρήματα σποραδικὰ γνωστὰ και από άλλα έλληνικά ιερά. Περισσότερο όμως ένδιαφέροντα φυσικά είναι τὰ έλληνικά έλεφαντουργήματα, ὅπως τὸ ανώτερο τμήμα μιᾶς περόνης με τὴν μικροτεχνικὰ ὀλόγλυφη απόδοση δύο αντίωτων γυναικείων κεφαλῶν (εἰκ. 120).

Τὰ αναθήματα στὸ 'Ιδαῖον "Αντρον είναι διαφόρων ειδῶν αλλά και διαφόρων υἰλῶν, όχι μόνο μεταλλικά, ασημένια, σιδερένια και μολύβδινα αλλά και από πολλές άλλες ύλες, ὅπως τὸ ἤλεκτρο και ἡ φαγεντιανὴ και μάλιστα σὲ ειδώλια, κοσμήματα και σκεύη. Ὁ μεγαλύτερος αριθμὸς τών αναθημάτων είναι, ὅπως είναι γνωστὸ, από χαλκό. Στὴ φετινὴ ανασκαφικὴ έρευνα βρέθηκαν εκατοντάδες χάλκινα ελάσματα, που συνανήκουν συχνὰ σὲ γνωστὰ ἤδη αντικείμενα, αλλά και καινούρια, ἀκόμη και μικρὰ ὀλόγλυφα έργα μικροπλαστικῆς (εἰκ. 121 - 122). Σημειώθηκε όμως ἡ ὕπαρξη και πολλῶν χάλκινων κομματιῶν από μεγάλα ἀγάλματα και αὐτὸ είναι ἐξαιρετικὰ ένδιαφέρον για τὴν παρουσία μεγάλης πλαστικῆς και μέσα στὴ σπηλιά, ἀκόμη και πήλινων μεγάλων ειδῶλων, ὅπως δείχνει ἡ ανεύρεση τμήματος ποδιοῦ, φυσικοῦ σχεδὸν μεγέθους.

Ἀκόμη βρέθηκαν διάφορα ἀντικείμενα, ἐνδιαφέροντα γιὰ τὴν τεχνική καὶ τὴ διατήρησή τους, ὅπως ἓνα κεφάλι γραπτοῦ πῆλινου εἰδωλίου μὲ μάτια ἀπὸ φαγεντιανή (εἰκ. 123).

Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀναθήματα ποὺ ἤρθαν στὸ φῶς στὸ Ἴδαϊον Ἄντρον εἶναι κοσμήματα, χάντρες διαφόρων ὑλῶν ἀπὸ φαγεντιανή, γυαλί καὶ ὀρεία κρύσταλλο, ἀκόμη καὶ ἀπὸ ἡμιπολύτιμες πέτρες (εἰκ. 124) ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες καὶ ἐνδιαφέροντα μινωικά περιλάττα. Τεράστιος σὲ σύγκριση μὲ τὶς προηγούμενες ἀνασκαφικὲς ἐρευνες εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν χρυσῶν εὐρημάτων, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι ἐλάσματα καὶ φύλλα, ἄλλα ὅμως αὐτοτελῆ κοσμήματα (εἰκ. 125). Σὰν παράδειγμα ἀναφέρεται μικροτέχνημα μὲ ἀπόδοση γυναικειᾶς κεφαλῆς κατ' ἐνώπιον, διακοσμημένο μὲ λεπτότατη κοκκίδωση (εἰκ. 126). Ἡ ἀνεύρεση κοσμημάτων δὲν περιορίζεται στὰ γεωμετρικά χρόνια· συνεχίζεται μέχρι καὶ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ, στὴν ὁποία ἀνήκουν πολλὰ ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν δαχτυλιδιῶν ἀπὸ διάφορες ὕλες ποὺ βρέθηκαν, ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα σώζουν καὶ τὶς ἐνθετες πέτρες μὲ ἐγγάρακτες παραστάσεις. Ἡ χρονολόγησις τῶν μεταγενέστερων εὐρημάτων βασίζεται συχνὰ καὶ σὲ νομίσματα ποὺ ἤρθαν στὸ φῶς, ὅπως μιὰ ἀσημένια δραχμὴ τῆς Ρόδου, τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. (εἰκ. 127).

Γιὰ τὴ σημασία τῆς νέας ἀνασκαφικῆς ἐρευνας τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου εἶναι τέλος χαρακτηριστικὴ ἡ ἀναφορὰ ὁμάδας ἐλεφάντινων σφραγίδων (εἰκ. 128), ποὺ μελετήθηκαν ξεχωριστὰ σὰν θέμα ἄρθρου ποὺ θὰ δημοσιευθεῖ στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα. Πρόκειται γιὰ μία νέα, ξεχωριστὴ κατηγορία σφραγίδων, ὅσον ἀφορᾷ τὸ κοινὸ σὲ ὅλες ὑλικό, τὸ σχῆμα τοῦ πλακιδίου καὶ τὴν κατεργασία, μὲ κοινὸ ἀκόμη θέμα καὶ στὶς δύο ὄψεις, στὴν κύρια ἀπὸ τὶς ὁποῖες συνδυάζεται τὸ ἄλογο μὲ τὸν ἄνθρωπο. Οἱ σφραγίδες αὐτὲς χρονολογοῦνται πιθανότατα στὸ τέλος τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. καὶ σχετίζονται στενὰ μὲ τὰ γνωστὰ σύγχρονα ἀττικὰ χρυσὰ ἐλάσματα. Ἡ ἀνεύρεση τῶν σφραγίδων μαζὶ μὲ τόσα εἰσηγμένα ἀνατολικά ἐλεφαντουργήματα ὑποδηλώνει καθαρὰ τὴ γρή-

γορη ανάπτυξη τῶν κρητικῶν ἐργαστηρίων καὶ τὴν ἐπίδρασή τους σὲ ἄλλα ἑλληνικὰ κέντρα, πράγμα σημαντικό γιὰ τὴν ἱστορία τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἀνάθεση λοιπὸν τόσο σημαντικῶν ἀντικειμένων στὸ Ἴδαϊον Ἄντρον ἐπιβεβαιώνει τὶς μεγαλόστομα ἐκπεφρασμένες σκέψεις ἐρευνητῶν ὅπως ὁ E. Kunze καὶ ὁ J. Boardman, ποὺ χαρακτήρισαν τὸ Ἴδαϊον Ἄντρον σὰν τὸ σπουδαιότερο λατρευτικὸ κέντρο τῆς Κρήτης. Κι ὅπως γίνεται φανερὸ ἡ νέα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ Ἴδαϊον Ἄντρον δὲν προσθέτει ἀπλὰ καὶ μόνο νέο ὕλικὸ στὸ ἤδη γνωστὸ, ἀλλὰ βοηθεῖ οὐσιαστικά, κυρίως μὲ τὴν ἐπισημανση ἀδιατάρακτων στρωμάτων, στὴν ἐπίλυση διαφορῶν προβλημάτων ὅχι μόνο χρονολογίας ἀλλὰ τὸ σημαντικότερο ἱστορίας, τέχνης καὶ θρησκείας τῆς προϊστορικῆς καὶ ἱστορικῆς Κρήτης καὶ μάλιστα σὲ σχέση μὲ τὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμον, θεμάτων ποὺ συζητήθηκαν μέχρι τώρα ζωηρά, κάπου χωρὶς ἀποτέλεσμα.

Παράλληλα μὲ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου ἐρευνήθηκε γιὰ πρώτη φορὰ μεγάλο τμήμα τοῦ Ψηλορείτη, ὅπου ἐπισημάνθηκαν πλῆθος προϊστορικῶν ἀλλὰ καὶ μεταγενέστερων θέσεων, μέχρι καὶ τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια. Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐπισημανση μὲ ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ ἑνὸς μεγάλου, μήκους 60 περίπου μέτρων ΥΜ Ια χρόνων κτιρίου στὴ θέση Ζώμινθος, σὲ ὑψόμετρο 1200 μ. (εἰκ. 129). Τὸ ἰσχυρότατης κατασκευῆς κτίριο σώζεται σὲ σημαντικὴ διατήρηση (εἰκ. 130), σὲ μία περίπτωση μάλιστα μὲ τὸ ὑπέρθυρο μιᾶς θύρας στὴ θέση του. Γίνεται ἔτσι φανερὸ ὅτι οἱ Μινωῖτες δὲν ξαπλώθηκαν μόνο στὶς πεδιάδες, ἀλλὰ ἐγκαταστάθηκαν καὶ στὸν Ψηλορείτη. Ἡ μινωικὴ αὐτὴ ἐγκατάσταση στὴ θέση Ζώμινθος, ποὺ βρίσκεται σὲ ἐπίκαιρο σημεῖο στὴ βόρεια πρόσβαση τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου δὲν μπορεῖ λοιπὸν νὰ εἶναι ἄσχετη μὲ τὴν ἐπισημανση παλαιότερων ἀκόμη μινωικῶν στρωμάτων στὴν ἴδια τὴ σπηλιά.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΙΣ

Ἐξ ἄλλου ἢ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία συνέχισεν ἐντατικῶς τὴν ἐκδοτικὴν τῆς δραστηριότητα, ἢ ὅποια ἐπεξετάθη τόσον εἰς τὰ γνωστὰ περιοδικὰ τῆς δημοσιεύματα ὅσον καὶ εἰς μονογραφίας καὶ διατριβὰς ἀρχαιολόγων αἱ ὅποια προσετέθησαν εἰς τὴν ἤδη πλουσίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπιστημονικῶς σημαντικωτάτην διὰ τὴν Ἐπιστήμην Βιβλιοθήκην τῆς.

Οὕτω διὰ τοῦ Γραφείου Δημοσιευμάτων καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ Γεν. Γραμματέως:

Περιοδικὰ δημοσιεύματα

- α) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφόρησε τὸ τεῦχος τοῦ Ἔργου 1982.
- β) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφόρησεν τὸ Α' τεῦχος τῶν Πρακτικῶν τοῦ 1981 καὶ ἐπροχώρησεν ἡ ἐκτύπωσις τοῦ Β' τεύχους.
- γ) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφόρησεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς 1981.
- δ) Ἦρχισε καὶ ἐπερατώθη ἡ στοιχειοθεσία καὶ ἤρχισεν ἡ ἐκτύπωσις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος 1982.

«Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας»

- α) Ἐπερατώθη ἡ ἐκτύπωσις τοῦ Α' τεύχους τοῦ ὑπ' ἀρ. 99 βιβλίου τοῦ κ. Κ. Συριοπούλου, *Οἱ μεταβατικοὶ χρόνοι ἀπὸ τῆς μυκηναϊκῆς εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον, 1200 - 700 π.Χ.* καὶ ἤρχισε καὶ ἐπροχώρησεν ἡ στοιχειοθεσία τοῦ Β' τεύχους.
- β) Ἦρχισεν ἡ στοιχειοθεσία τῆς ὑπ' ἀρ. 101 ἐναισίμου δια-

τριβῆς τῆς ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Φ. Ζαφειροπούλου, *Προβλήματα τῆς μηλιακῆς ἀγγειογραφίας*.

γ) Ἦρχισεν ἡ στοιχειοθεσία τοῦ ὑπ' ἀρ. 102 βιβλίου τῆς ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Ἀ. Λεμπέση, *Τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἑρμῆ καὶ τῆς Ἀφροδίτης στὴν Κάτω Σύμη Βιάννου I. Χάλκινα κρητικά το-ρεύματα (1)*.

Ἐπίσης ἤρχισεν ἡ στοιχειοθεσία, ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ Ἀντιπροέδρου κ. Ἰ. Τραυλοῦ, τοῦ *Λεξικοῦ τῶν ἀρχαίων Ἀρχιτεκτονικῶν ὄρων* τοῦ Ἀ. Ὀρλάνδου, ἡ δὲ *Βιβλιογραφία τῶν Μονῶν τῆς Ἑλλάδος* τοῦ Ἀ. Ὀρλάνδου, ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τῆς δρος κ. Μ. Θεοχάρη, συμπληροῖ πλέον τὸ ὕλικόν τοῦ συνόλου τῶν μνημείων αὐτῶν τῆς Πελοποννήσου.

Δι' ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω ἡ Ἑταιρεία ἐδαπάνησε τὸ ποσὸν τῶν 4.769.449 δραχμῶν.

Παραλλήλως ἡ Ἑταιρεία συνέδραμεν ἐνεργῶς εἰς τὴν παρασκευαζομένην ἔκδοσιν τοῦ Εἰκονογραφικοῦ Λεξικοῦ τῆς Κλασικῆς Μυθολογίας, μὲ διεθνή συνεργασίαν.

Κατὰ τὸ 1983 ἐπίσης ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐπλουτίσθη μὲ 1155 τόμους βιβλίων. Ἐξ αὐτῶν 472 εἰσήχθησαν ἐξ ἀγορᾶς, 426 ἐξ ἀνταλλαγῆς καὶ 257 ἐκ δωρεᾶς. Τὸ ἀναγνωστήριον ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὸ 1983 ὑπὸ 5.500 μελετητῶν.

Ἐδῶ πρέπει μὲ λύπην νὰ ἀναφέρω ὅτι λόγοι ὑγείας ἐπέβαλαν τὴν ἐκ τῆς θέσεώς της οἰκιοθελῆ παραίτησιν τῆς Βιβλιονόμου μας κυρίας Ρέας Κοτιώνη. Ἐπὶ 32 ἔτη ἡ κυρία Κοτιώνη ὑπῆρέτησε πιστῶς τὴν Ἑταιρείαν καὶ ἐκέρδισε τὴν ἐκτίμησιν τῶν προϊσταμένων καὶ συνεργατῶν της. Τὴν ἀποχώρησίν της ἐκ τῆς ἐνεργοῦ ὑπηρεσίας συνοδεύουν θερμαὶ εὐχαριστίαι τῆς Ἑταιρείας καὶ αἱ εὐχαὶ ὄλων μας διὰ τὴν καλυτέρευσιν τῆς ὑγείας της.

Κατὰ παλαιὸν ἔθος ἡ Ἑταιρεία ὠργάνωσε διαλέξεις εἰς τὴν αἴθουσαν της, τὴν ὁποίαν εἰς πλείστας ὅσας περιπτώσεις παρεχώρησε δωρεὰν εἰς κρατικὰς ὑπηρεσίας, ἐπιστημονικὰ καὶ φιλανθρωπικὰ σωματεῖα, ὡς καὶ συλλόγους. Τέλος εἰς τὸν ξενῶνα ἐφιλοξενήθησαν ξένοι ἐπιστήμονες καὶ κυρίως νέοι ἐπιμεληταί, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν προσεφέρθη μόνον στέγη, ἀλλὰ καὶ περισσὴ φροντίς διὰ τὴν διευκόλυνσιν τῆς μελέτης των.

Ὡς κατακλιεῖδα τῆς ἐκθέσεώς μου προσθέτω ἐκθύμως τὰς θερμὰς εὐχαριστίας τῆς Ἑταιρείας πρὸς τοὺς συναδέλφους πού ἀνέλαβαν καὶ διηύθυναν τόσον ἐπιτυχῶς τὰς πολυμερεῖς ἀνασκαφὰς καὶ ἐρεῦνας τῆς Ἑταιρείας, ὡς καὶ πρὸς τὸ διοικητικὸν καὶ ἄλλο προσωπικὸν τῆς Ἑταιρείας, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς ἐργασίας καὶ προσπαθείας του συνέβαλε κατὰ πολὺ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου της.

Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, Κυρίαι καὶ Κύριοι, προσετέθη εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἑταιρείας μας ἓν ἀκόμη ἔτος, τὸ ἑκατοστὸν τεσσαρακοστὸν πέμπτον, μεστὸν ἐπιστήμης καὶ ἐρεύνης, ἀλλὰ καὶ προβολῆς ἀνὰ τὸν κόσμον, ἑνὸς ἔργου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν αἰωνίαν ἐκπολιτιστικὴν πνοὴν καὶ συμβολὴν τῆς Ἑλληνικῆς Πατρίδος.

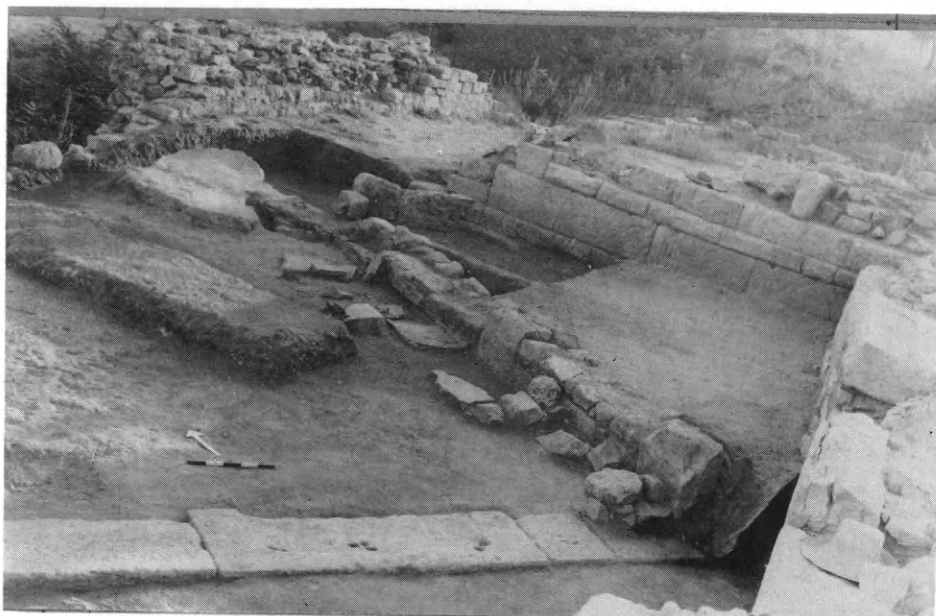
The first part of the report discusses the general situation of the country and the progress of the work during the year. It also mentions the various committees and the work of the different departments.

The second part of the report deals with the financial situation of the country and the progress of the work during the year. It also mentions the various committees and the work of the different departments.

The third part of the report deals with the financial situation of the country and the progress of the work during the year. It also mentions the various committees and the work of the different departments.

EIKONEΣ

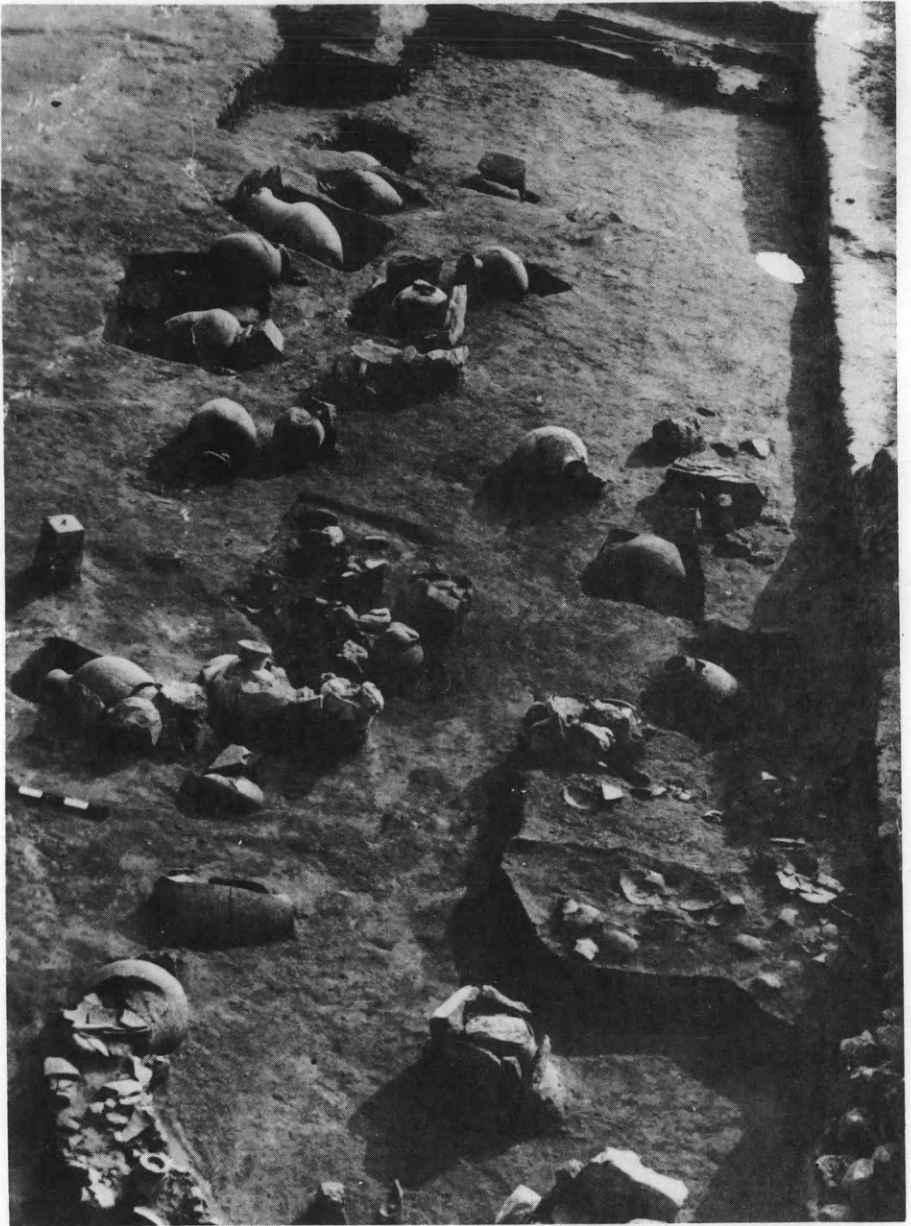

1. Ἄβδηρα. Περιοχὴ τοῦ πύργου·2.

2. Ἄβδηρα. Ἡ ἀνασκαφὴ νότια τῆς οἰκίας τῶν δελφινιδῶν.

3. Ἄβδηρα. Ἡ ἀνασκαφή τοῦ νεκροταφείου.

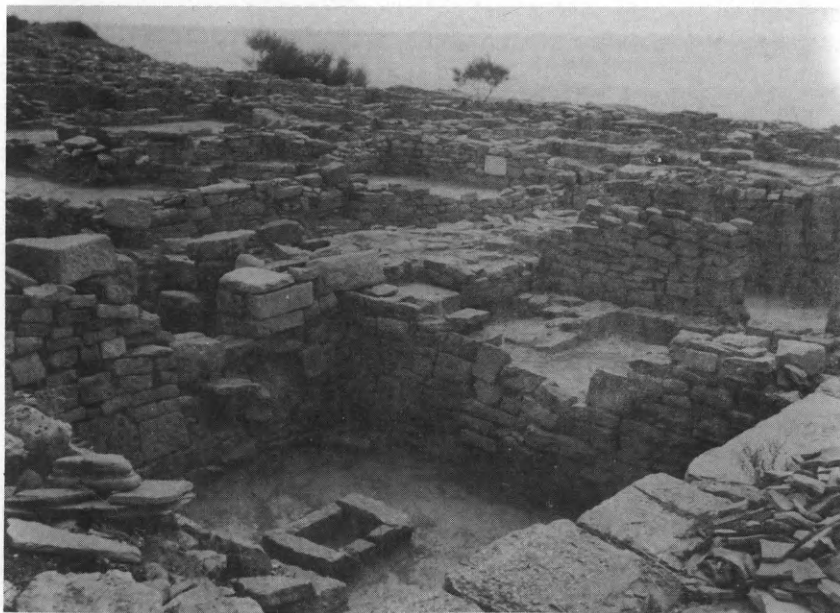
4. "Αβδηρα. Άνασκαφή στὸν τομέα ΙΙ.

5. Πολύστυλον. Ἡ δyt. πλευρὰ τῆς βυζαντινῆς ὀχύρωσης.

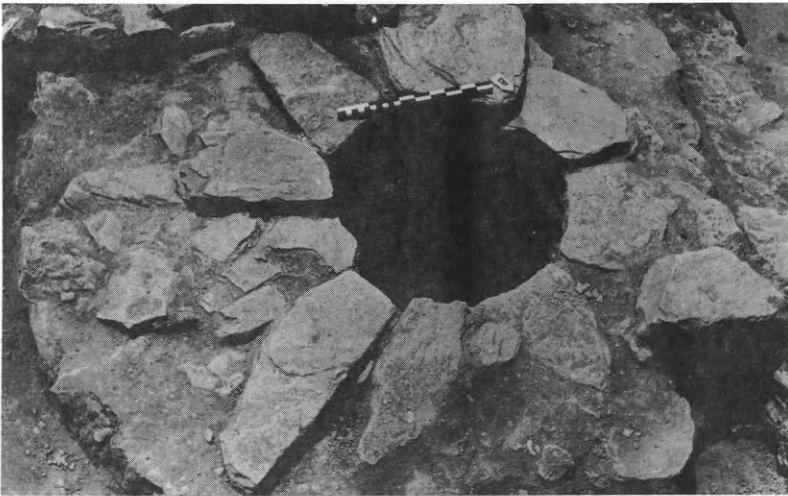
6. Πολύστυλον. Ύστερορωμαϊκός λουτρώνας.

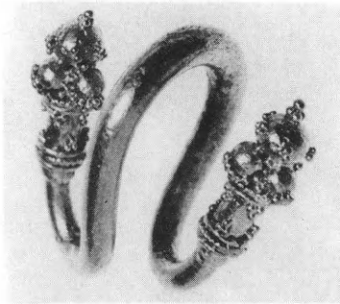
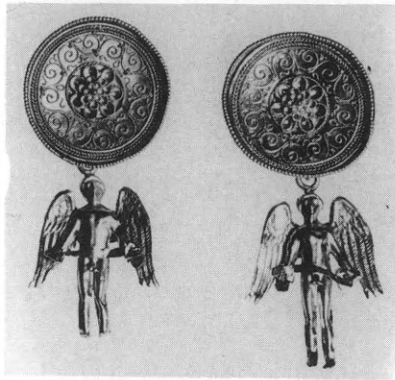
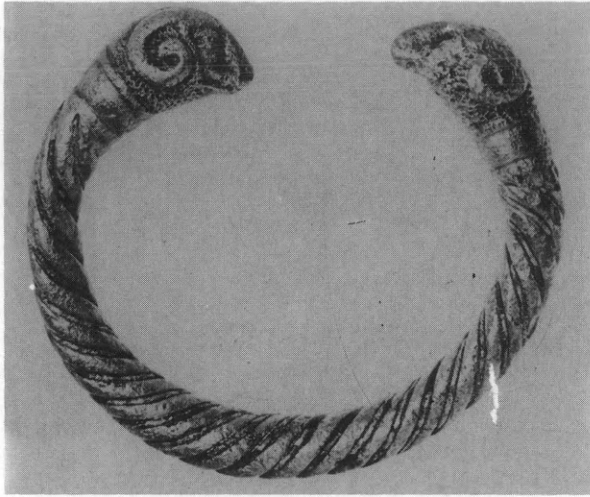
7. Μεσημβρία. Κτίσματα της βόρειας πλευράς από Α.

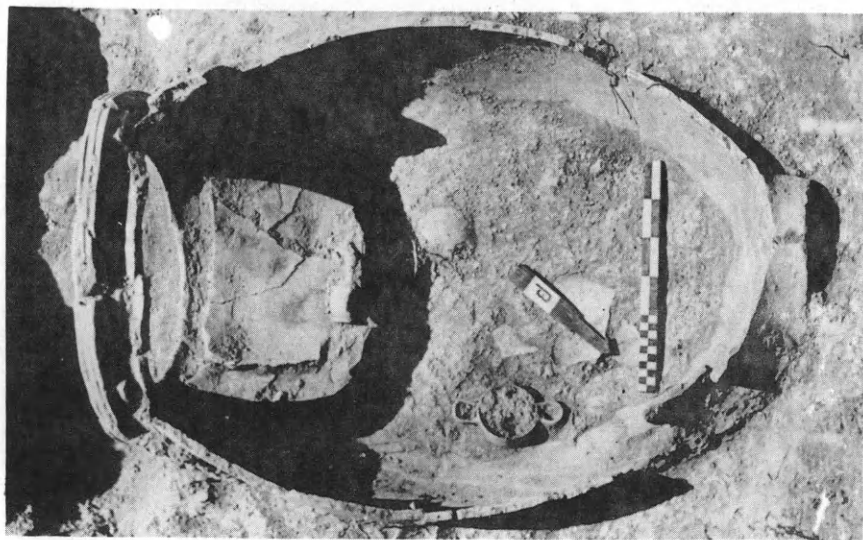
8. Μεσημβρία. Δρόμος του οικισμού από Α.

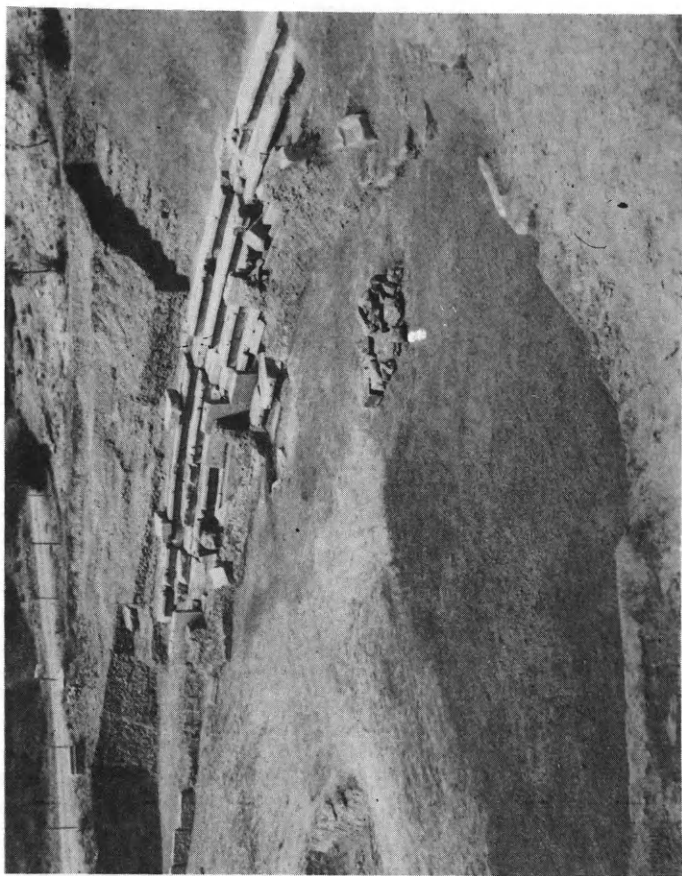
9. Μεσημβρία. Φρέαρ του περιτειχισμένου οικισμού.

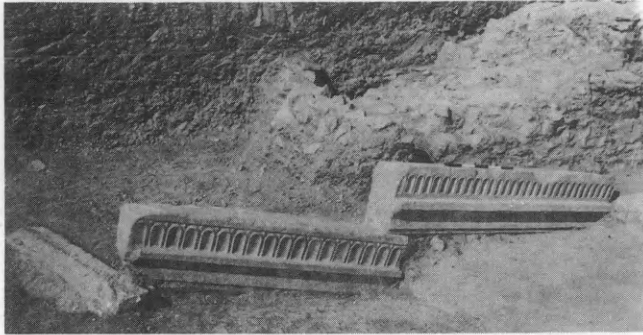
10. Μεσημβρία. Κοσμήματα από τους τάφους.

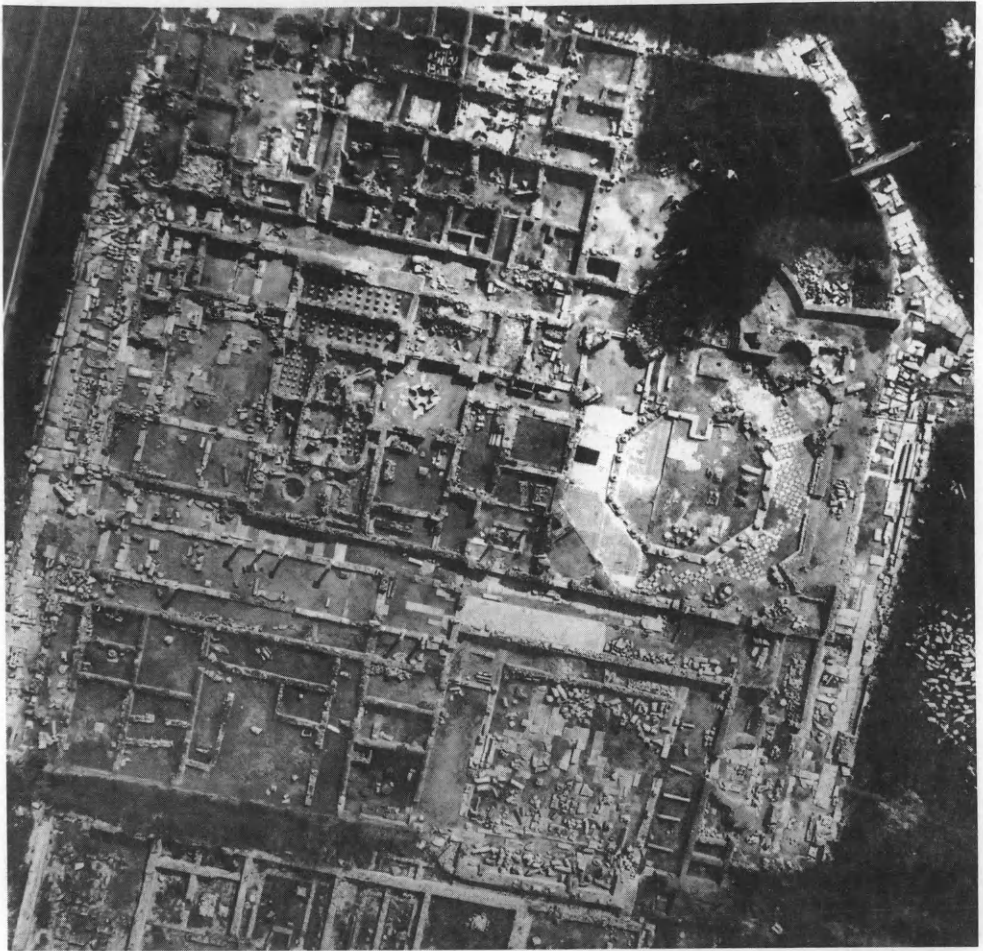
11. Μεσημβρία. Ταφικός πίθος.

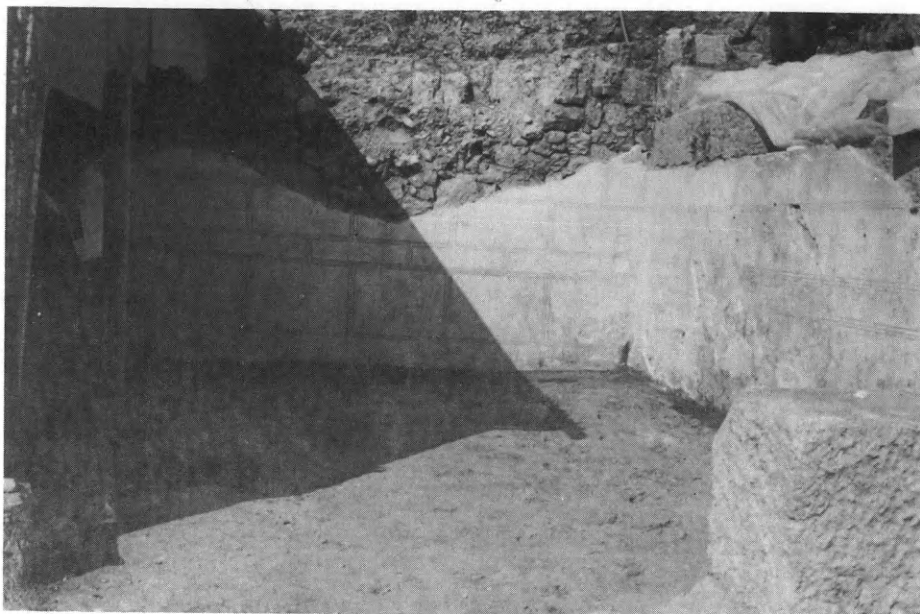
12. Μαρώνεια. Το θέατρο.

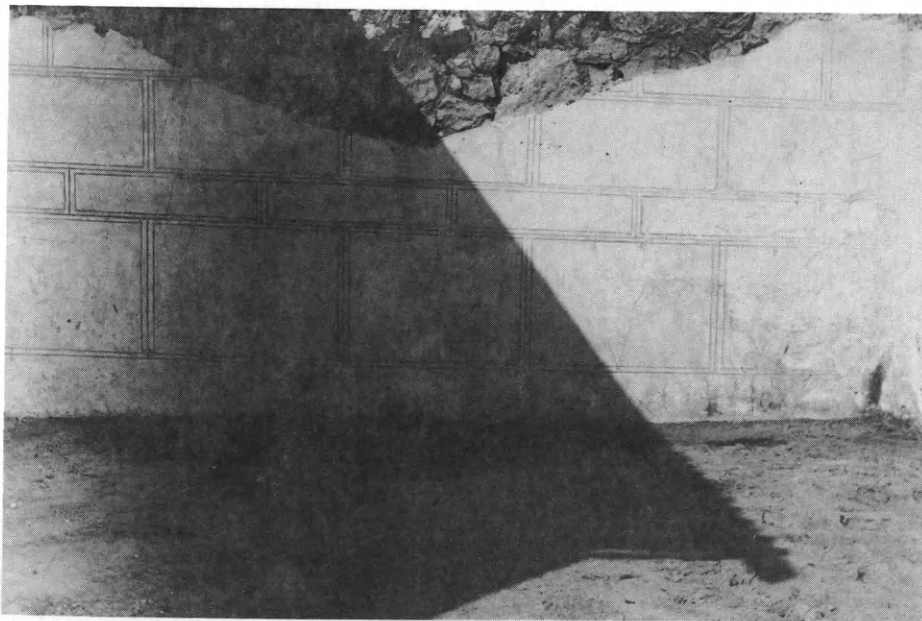
13. Μαρόνεια. Κομμάτια ἐπιστολίου.

14. Φίλιπποι. Γενική ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς.

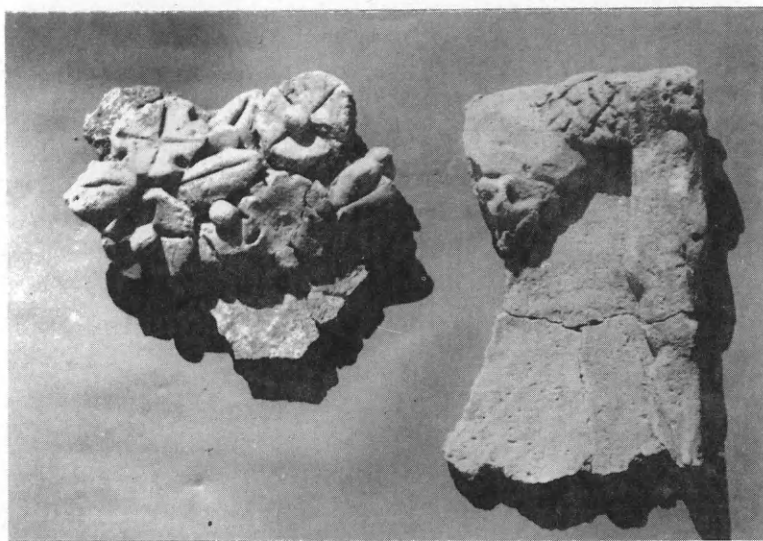
15. Ἀμφίπολη. Τὸ δεύτερο δωμάτιο τῆς ἐλληνιστικῆς οἰκίας.

16. Ἀμφίπολη. Ὁ βόρ. τοῖχος τοῦ δεύτερου δωματίου. Ἀπομίμηση ψευδοῖσόδομης τοιχοποιίας.

17. Ἀμφίπολη. Ψηφιδωτό δάπεδο τῆς αὐλῆς τῆς ἐλληνιστικῆς οἰκίας.

18. Ἀμφίπολη. Ἀνάγλυφη διακόσμηση ἀπὸ στοῦκο.

19. Ἀμφίπολη. Κεφαλή ἀγάλματος ἐφήβου.

20. Ἀμφίπολη. Τείχος ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

21. Ἀμφίπολη. Κεφαλή ἀγάλματος.

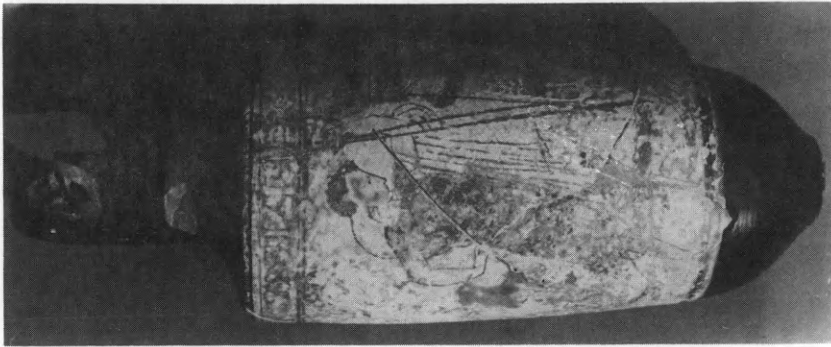
22. Ἀμφίπολη. Ἀναθηματική ἐπιγραφή.

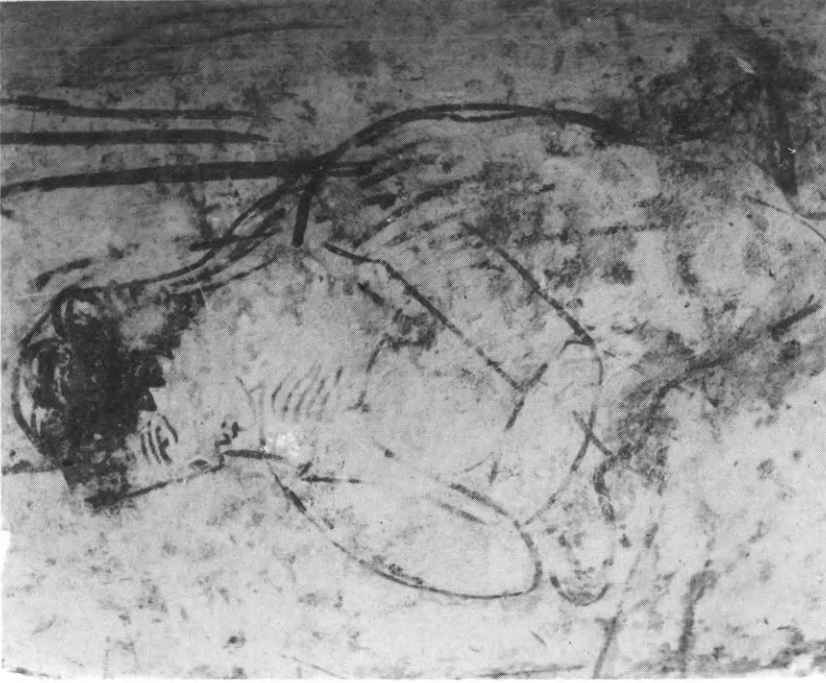
23. Ἀμφίπολη. Εἰδώλιο Ἄττιος. 24. Ἀμφίπολη. Κεφαλή πήλινης προτομῆς.

25. Ἀμφίπολη. Μελαμβαφῆς κἀνθαρος.

26. Ἀμφίπολη. Λήκυθος.

27. Ἀμφίπολη. Ἡ γυναικεία μορφή τῆς ληκύθου τῆς εἰκ. 26.

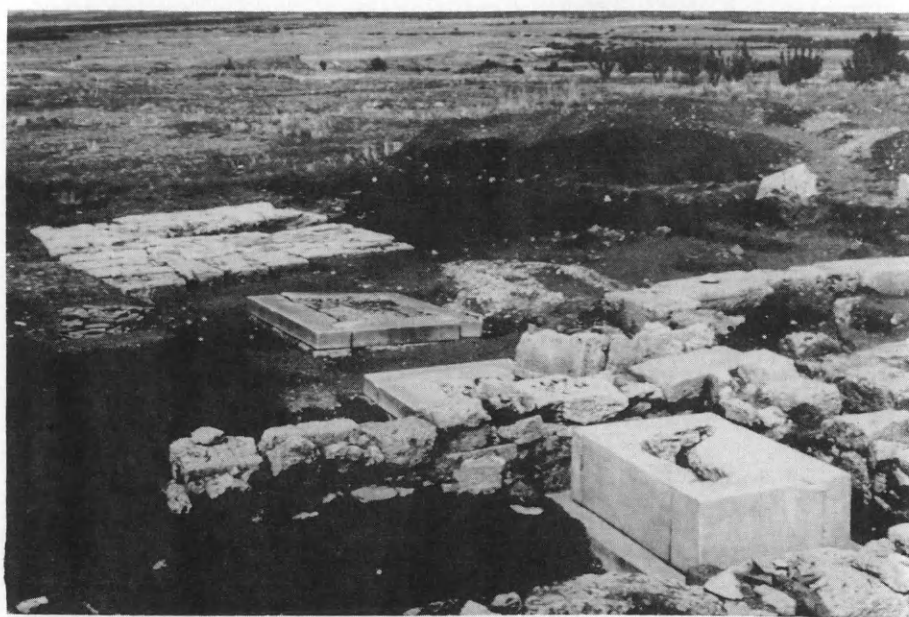
28. Ἀμφίπολη. Ἐνεπίγραφη ἐπιτύμβια στήλη.

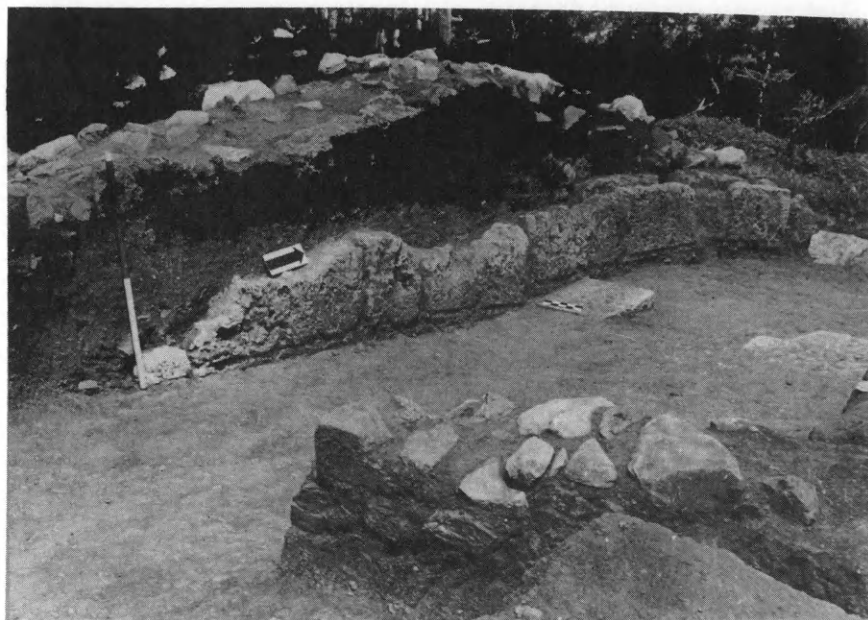
29. Βεργίνα. Τὸ θέατρο.

30. Βεργίνα. Μαρμάρινο πόδιο.

31. Βεργίνα. Θεμελίωση βάσης αναθήματος.

32. Βεργίνα. Ὁ διάδρομος ἀπὸ τὴν Πύλη II πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀκρόπολης.

33. Βεργίνα. Πύργος στὴ δυτ. πλευρὰ τῆς ἀκρόπολης.

34. Βεργίνα. Μαρμάρινο μέλος με ανάγλυφη διακόσμηση.

35. Δίον. Τò ρωμαϊκò θέατρο.

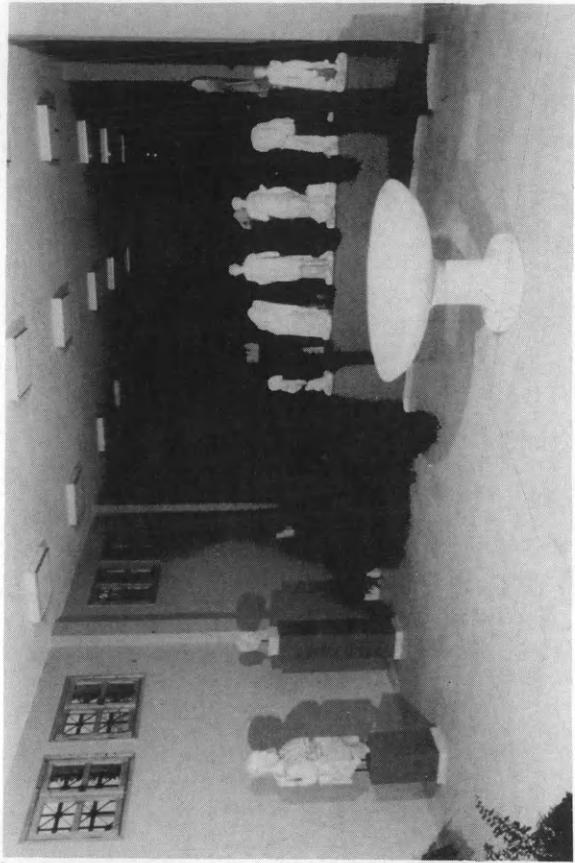
36. Δίον. Ὁ ΒΔ πύργος τῆς ἀχύρωσης.

37. Δίον. Ὁ κεντρικὸς δρόμος.

38. Δίον. Ὁ τομέας τοῦ ἀνατ. δρόμου.

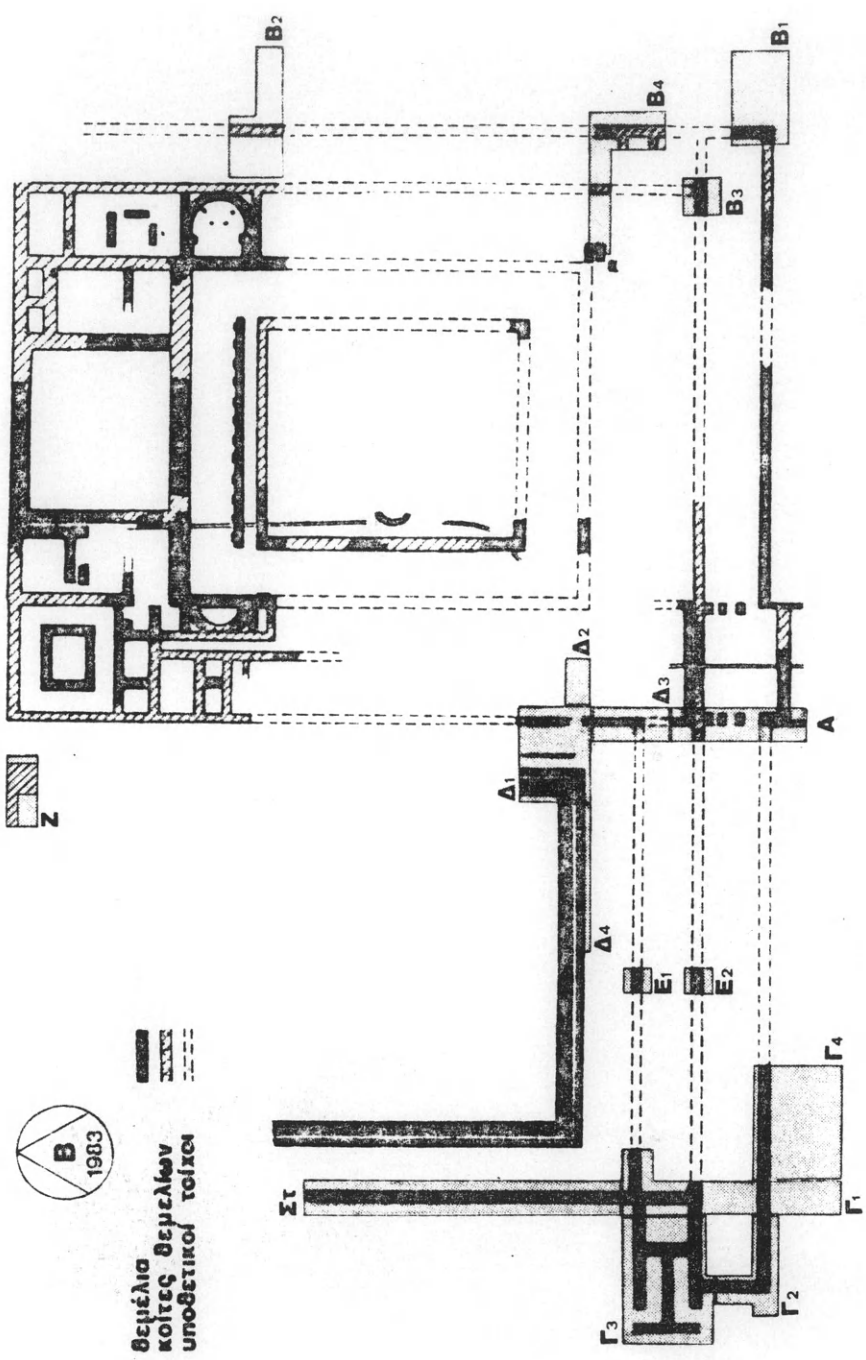
39. Δίον. Μουσείο. Εὑρήματα ἀπὸ τῆς θέρμης.

40. Δίον. Μουσείο. Εθήματα από τὸ Ἱερό τῆς Δήμητρας.

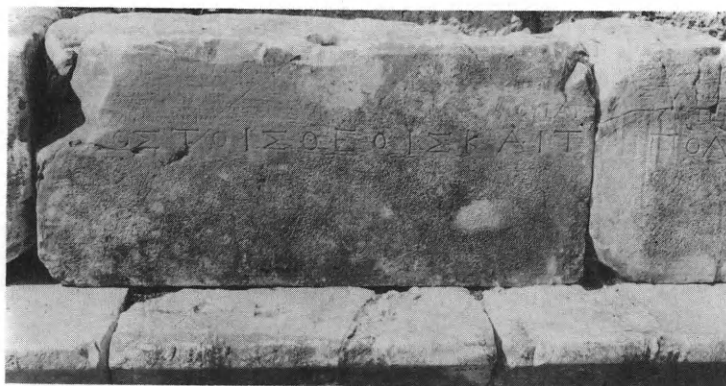
41. Πέλλα. Ὁ οἶκος τοῦ τεμένους στὰ βόρεια τῆς ἀγορᾶς.

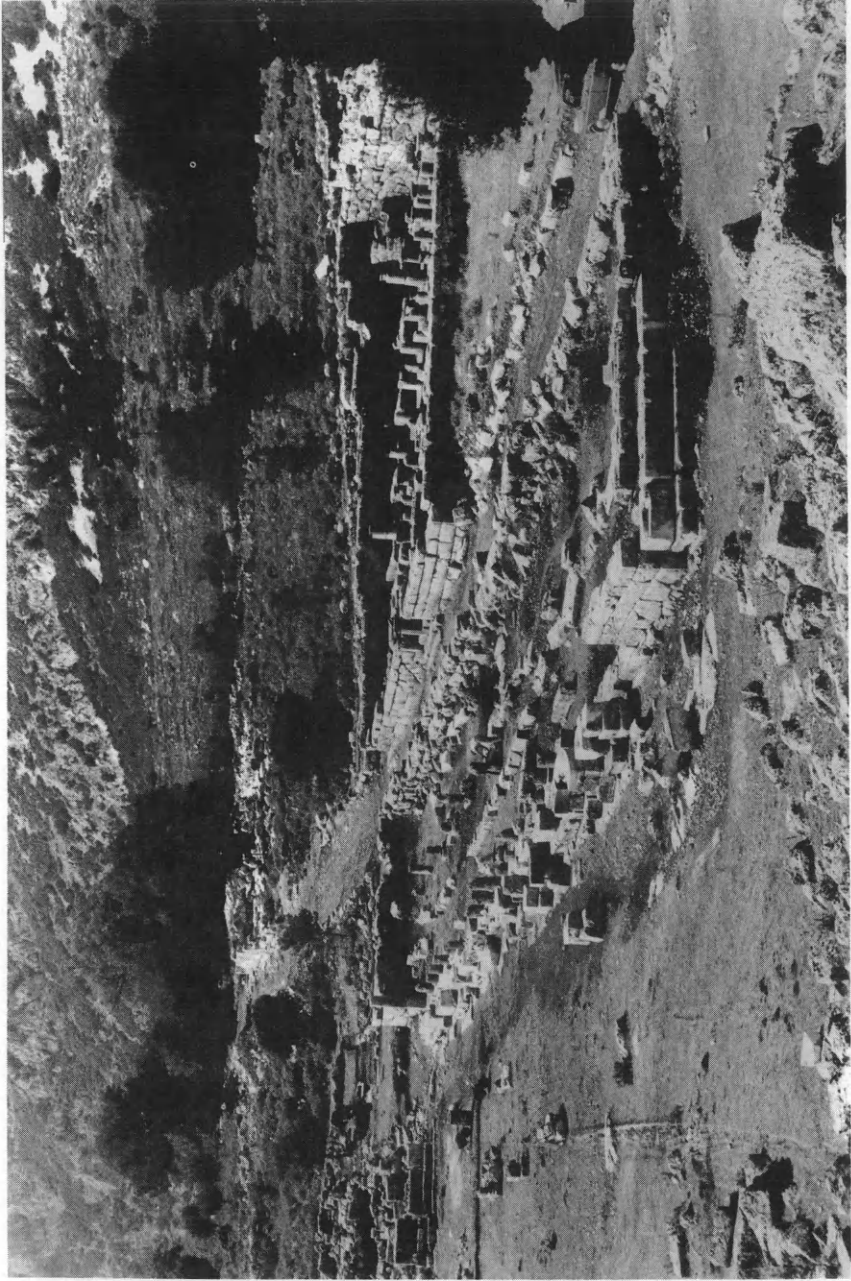
42. Πελλα. Κάτοψη τής ανασκαφής τής ακρόπολης.

43. Πέλλα. Ειδώλια σε δωμάτιο του μεσαιού οικοδομ. τετραγώνου Β της αγοράς.

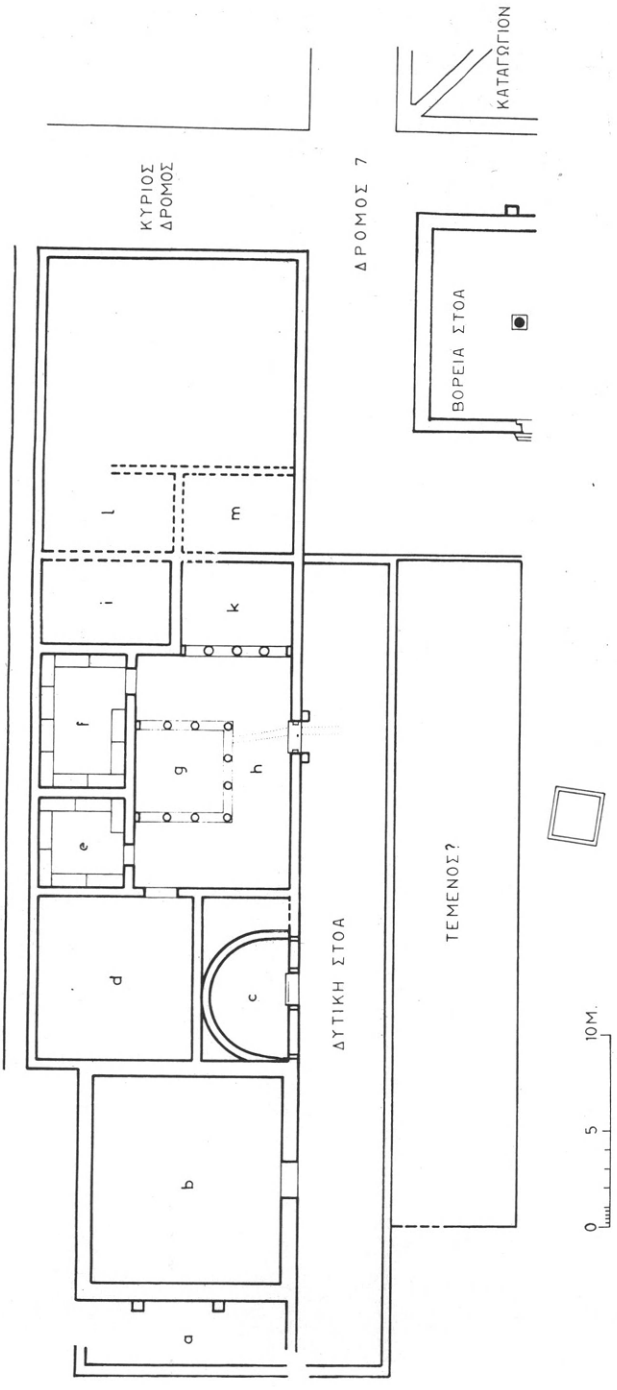
44. Κασσώπη. Ἐνεπίγραφο βάθρο.

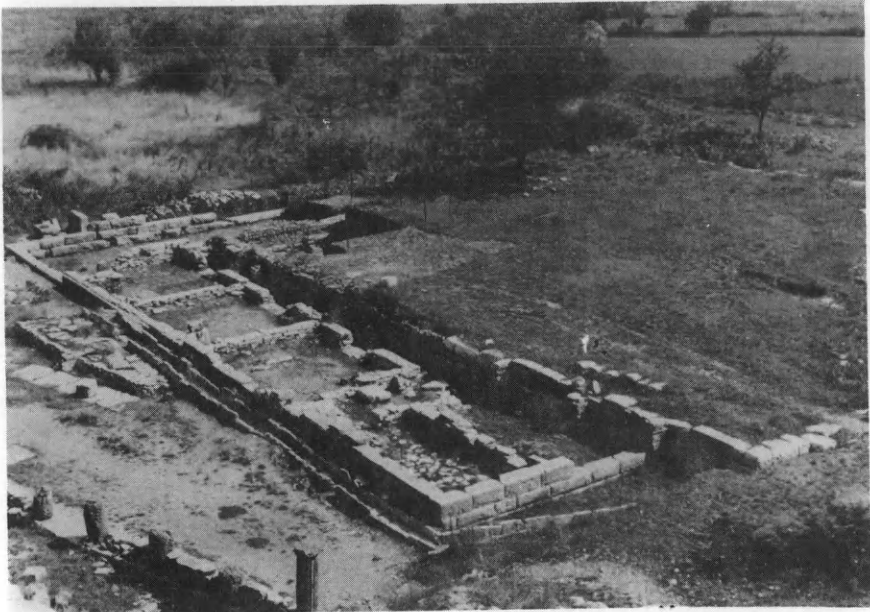
45. Κασσώπη. Μερική άποψη τής αγοράς με τή Β στοά και τò Καταγώγιο.

ΚΑΣΣΩΠΗ
ΔΥΤΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ ΑΓΟΡΑΣ

46. Κασσώπη. Οικοδόμημα στη δυτική πλευρά της αγοράς.

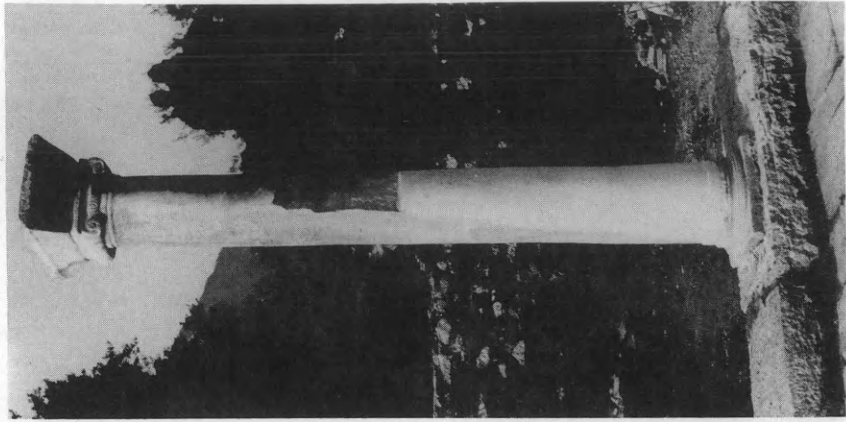
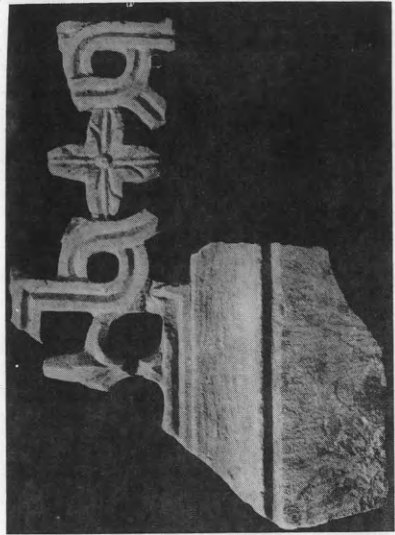
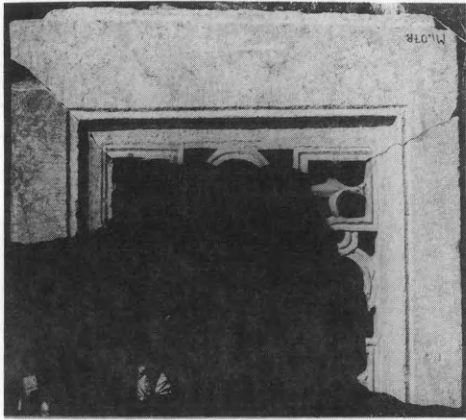
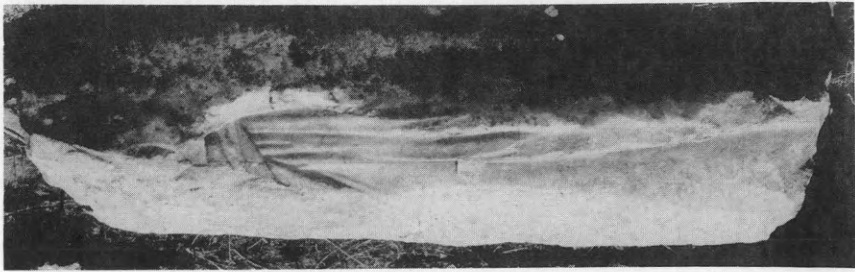
47. Δωδώνη. Ἐποψη τοῦ οἰκοδομήματος ΟΙ καὶ Ο ἀπὸ Δ.

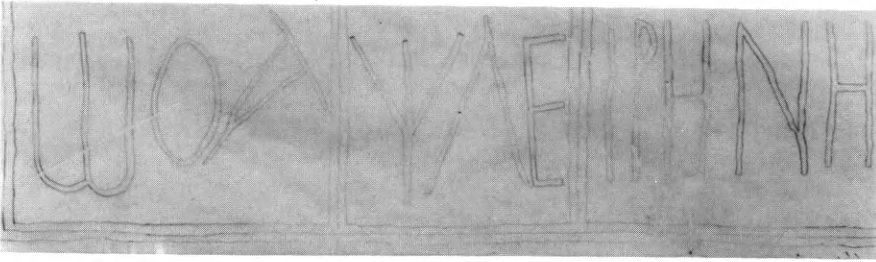
48. Ἐφύρα. Ἡ δίωτη λεκάνη κατὰ χώραν.

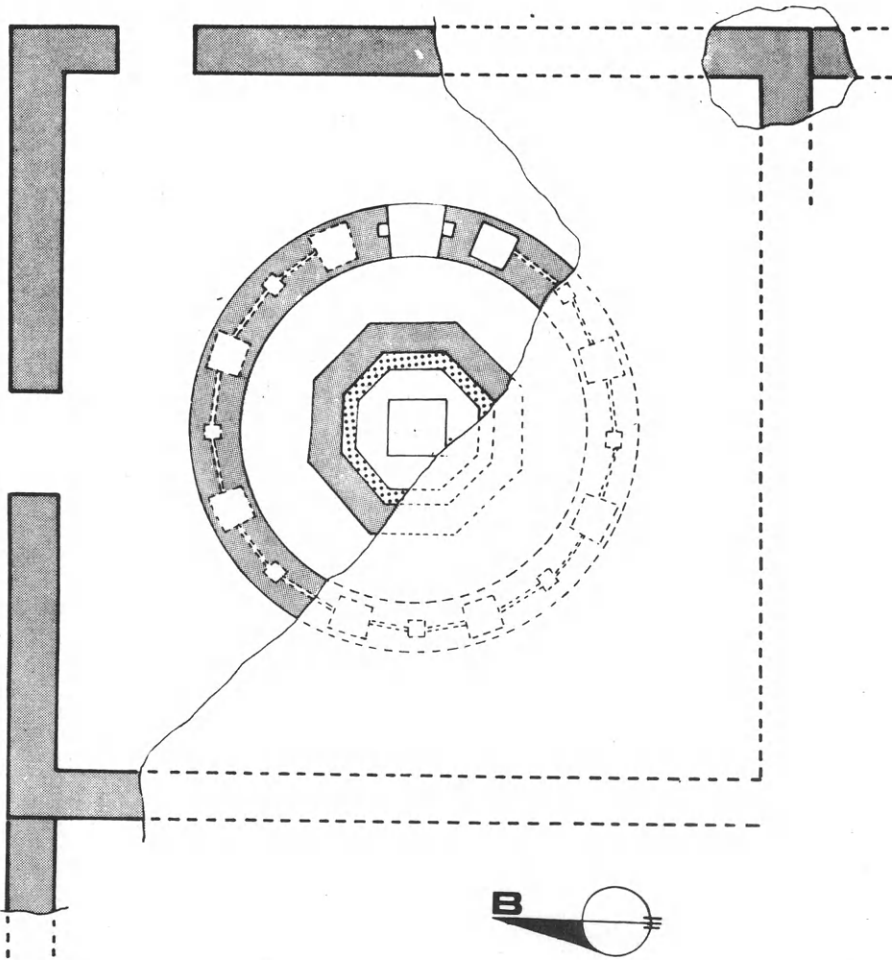
49. Θέρμιον. Τὸ τρώπειον.

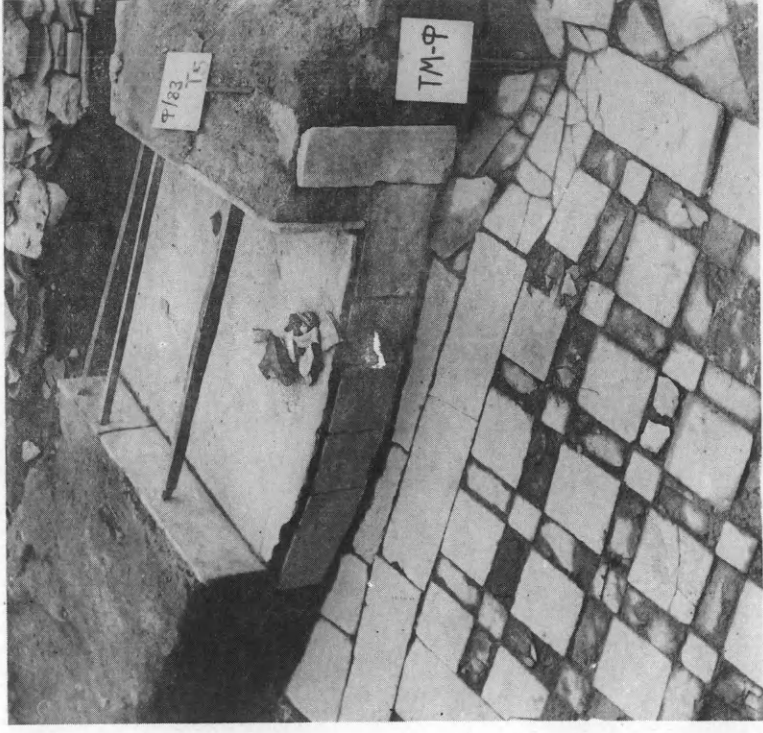
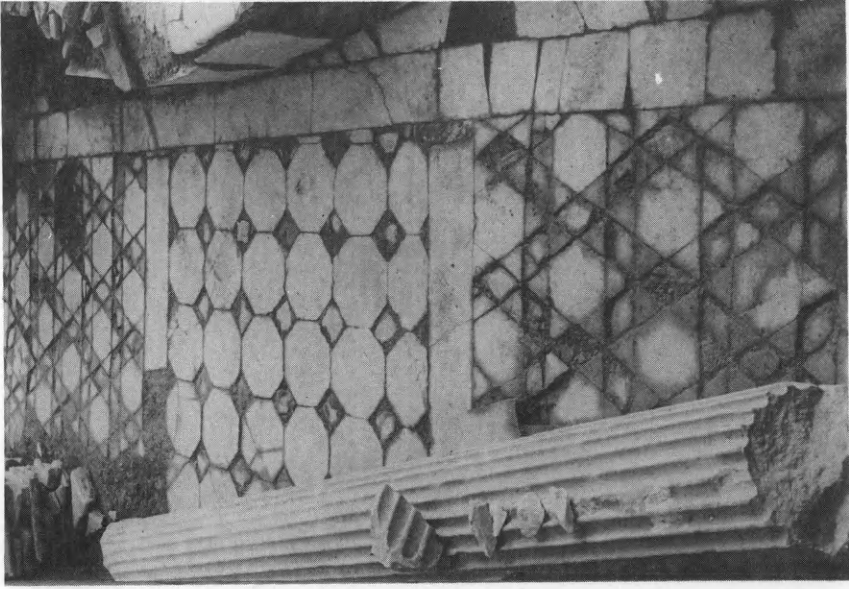
Μύτικας. 50. Ἀνάγλυφο ἱματιοφόρου. 51 - 52. Συγκολληθέντα τμήματα θωρακίων. 53. Κίονας τῆς Ν κιονοστοιχίας.

54. Φθιώτιδες Θήβαι. Ἐπιγραφή.

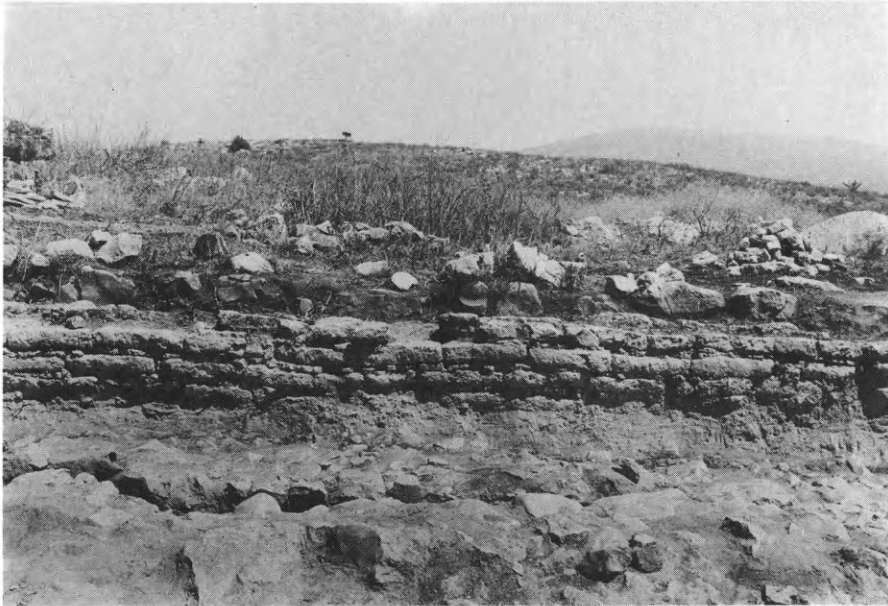
55. Φθιώτιδες Θήβαι. Κάτοψη βαπτιστηρίου.

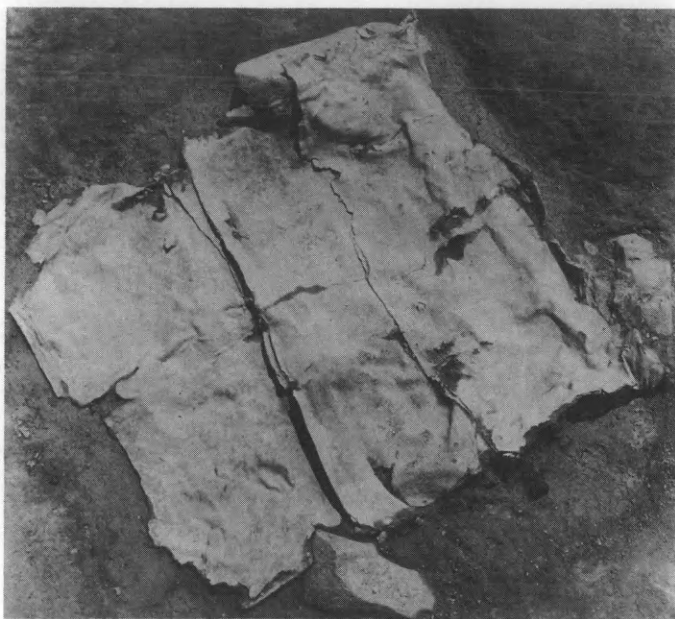
56 - 57. Φθιωτιδὲς Θῆβαι. Δάπεδα επιστρωμένα με πλακίδια.

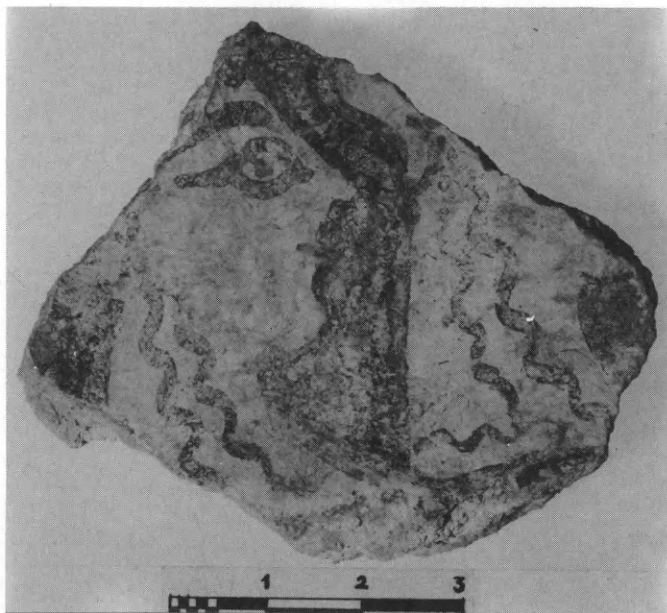
58. Γλάς. Τὸ δωμάτιο Η4.

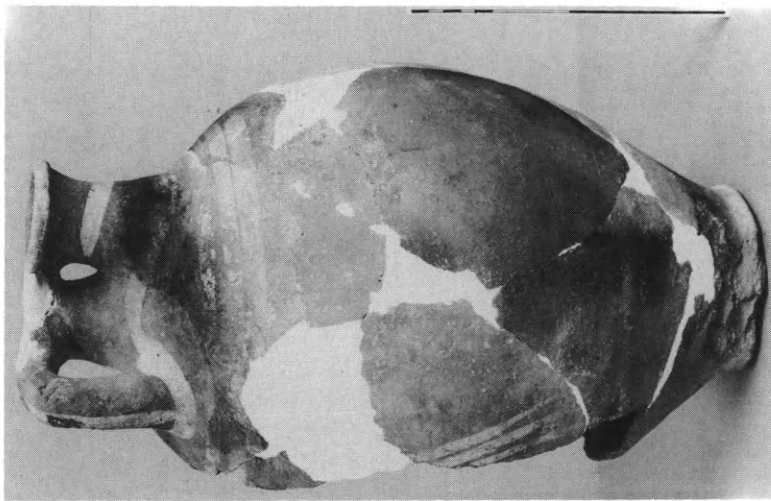
59. Γλάς. Θρανίο βόρειας πλευρᾶς τοῦ δωματίου Η4.

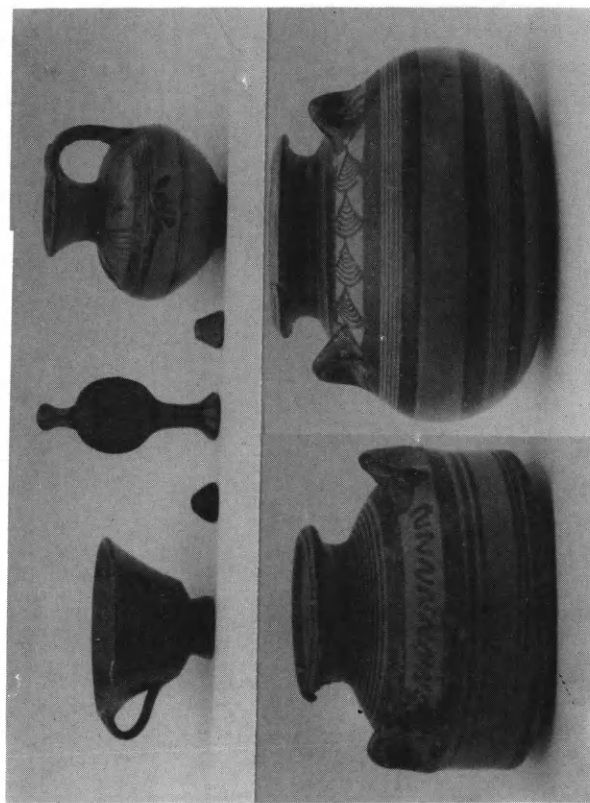
60. Γλᾶς. Φύλλα ἀπὸ μολύβι.

61. Γλᾶς. Τοιχογραφία.

62. Γλάς. Ήνεπίγραφος ψευδόστομος
ἀμφορέας.

63. Τανάγρα. Κεραμική ἀπὸ τοὺς τάφους 131 καὶ 132.

64. Τανάγρα. Κεραμική από τόν τάφο 133.

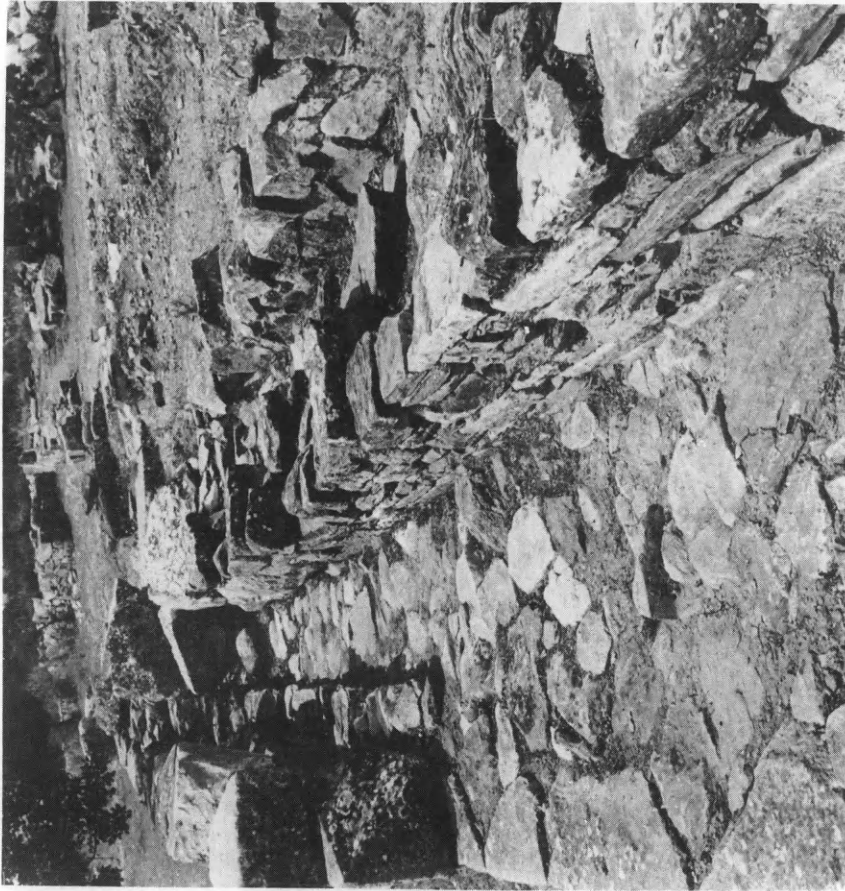
65. Τανάγρα. Γραπτή λάρνακα.

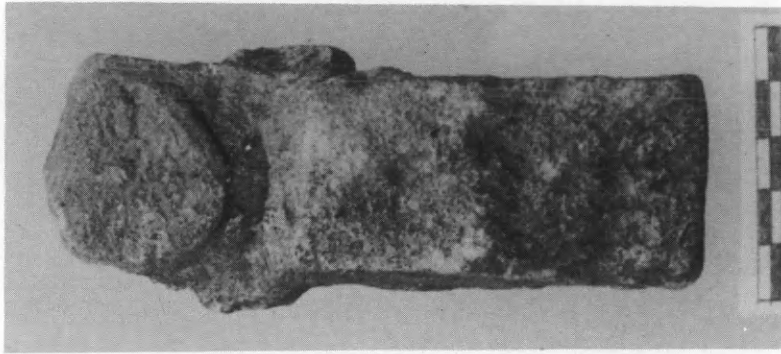
66. Ραμνοῦς. Ὁ κρυπτός ὀχετός.

67. Ραμνοῦς. Τὸ στόμιο τοῦ ὀχετοῦ.

68. Ραμνοῦς. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κρηπτοῦ ὄχρου.

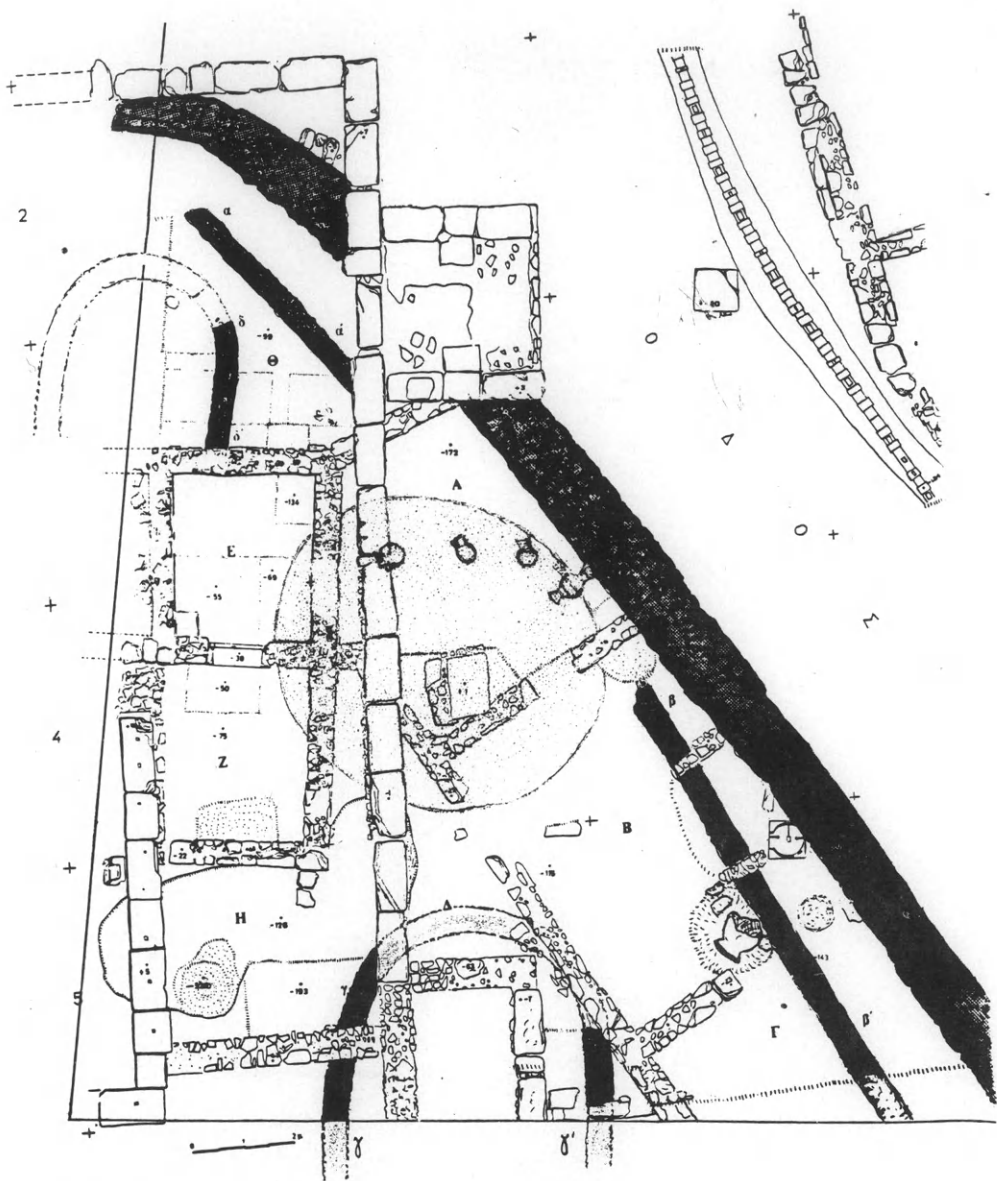
69. Ραμνοῦς. Πώρινος Ἑρμῆς.

70. Ραμνός. Ζεύγος καττομάτων.

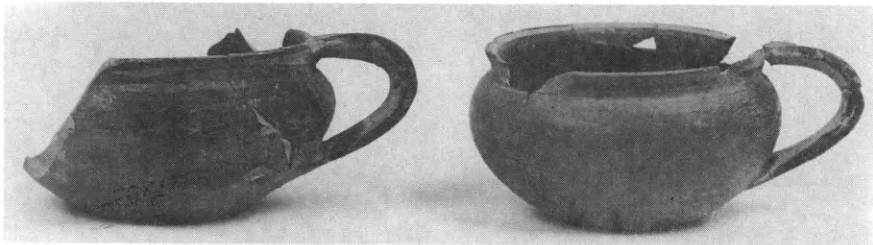
71. Ραμνός. Θραύσμα γραπτού άγγείου.

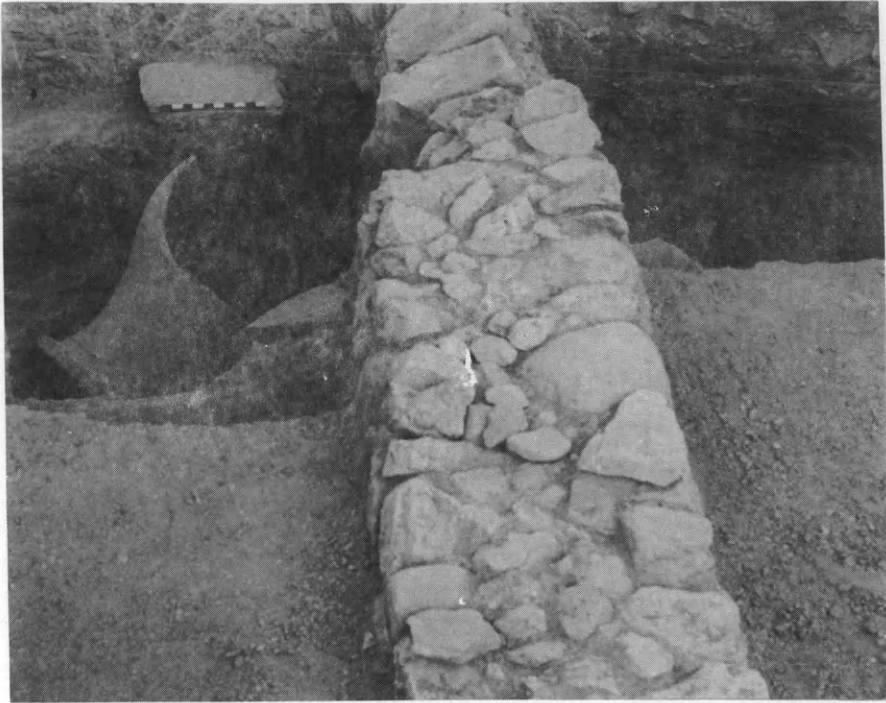
72. Ἐρέτρια. Δυτικὸς τομέας. Κάτοψη γεωμετρικῶν (φάση μελανή) καὶ λοιπῶν κτισμάτων.

73. Ἐρέτρια. Δυτ. τομέας. Τμήμα ἀνατ. τοίχου ἀψιδωτοῦ κτίσματος γ - γ'.

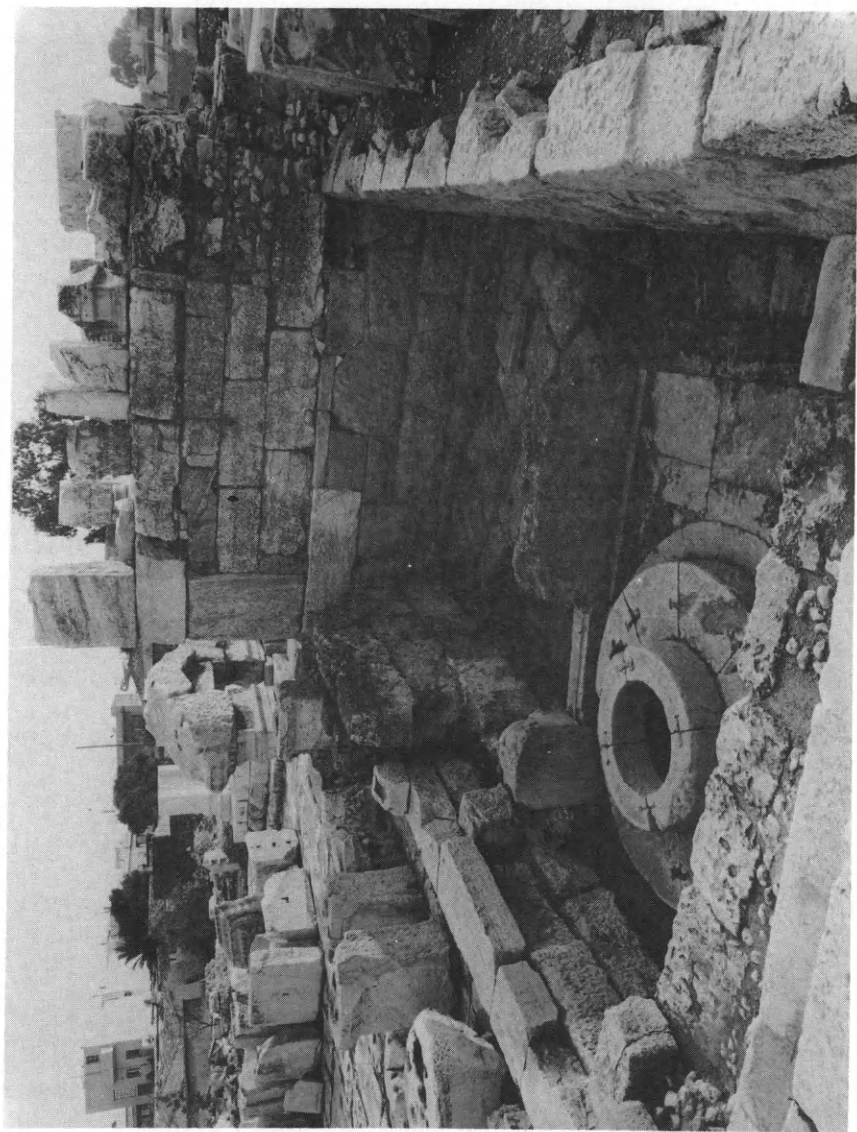
74. Ἐρέτρια. Μονόχρωμα κύπελλα.

75. Έρέτρια. Γεωμετρικό ανάλημμα β - β' και λάκκος ΥΓ ἀποθήκη με πίθο.

76. Έρέτρια. Δείγματα ἀγγείων ἀπὸ τὸν ΥΓ ἀποθήκη.

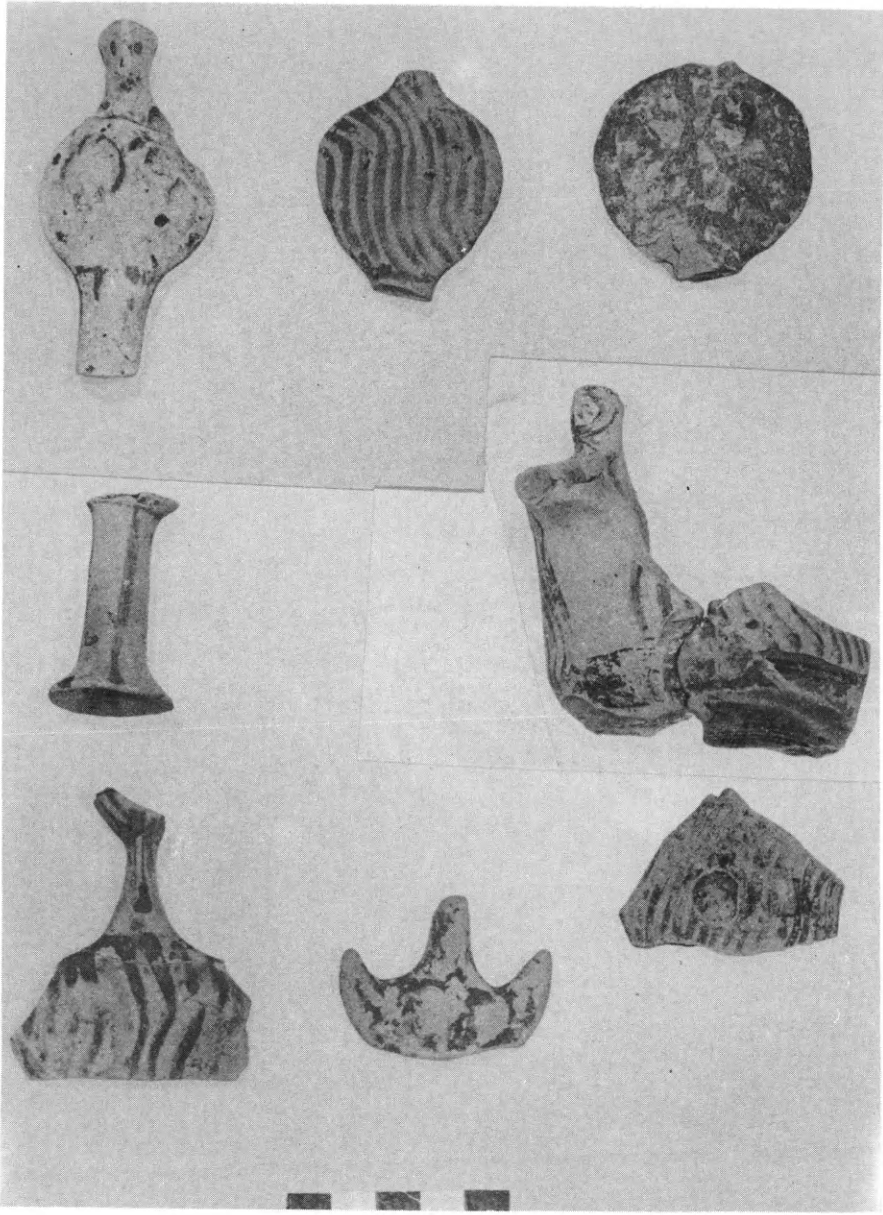
77. Ἐλευσίνα. Τὸ Καλλιγόρον φρέαρ.

78. Ἐπίδauρος. Τὸ μεγάλο ἄνδῆρο τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων στὰ νότια τοῦ κλασικοῦ ναοῦ.

79. Ὁ λάκκος καταστροφῆς τοῦ μνημειώδους βωμοῦ.

80. Ἐπίδαυρος. Τεμάχια πήλινων ειδωλίων ἀπὸ τὴν τέφρα τοῦ μυκηναϊκοῦ βωμοῦ.

81. Ἐπίδαυρος. Ὁ βωμὸς τῶν Μουσῶν μπροστὰ ἀπὸ τὸ τέμενος τῶν Μουσῶν.
Ἄριστερὰ του λείψανα ἐνὸς ἀκόμη «ἀγροτικοῦ βωμοῦ».

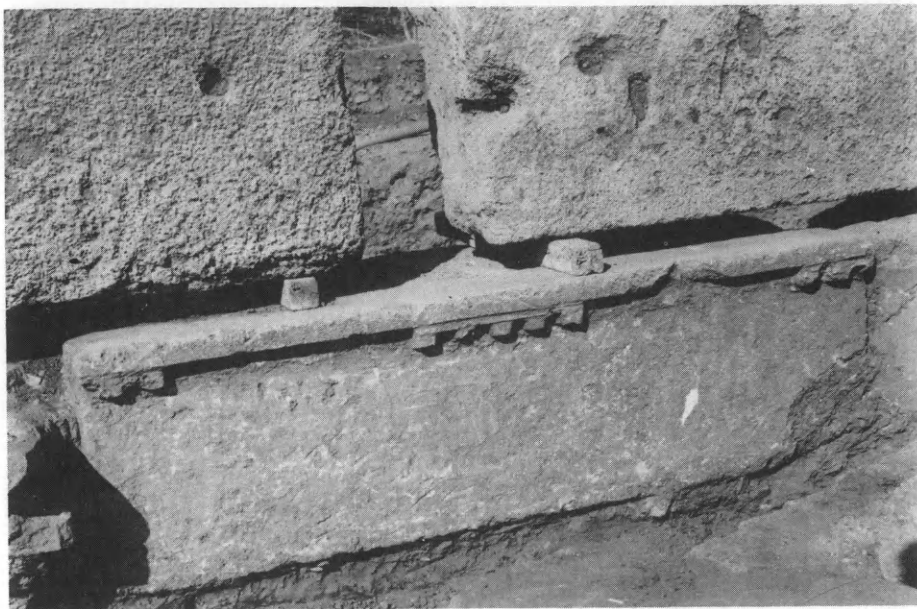
82. Ἐπίδαυρος. Ἡ ἕκτη καὶ ἡ ἑβδόμη ἀντηρίδα τοῦ μεγάλου ἀναλήμματος ξανα-
χτισμένες. Ἄριστερὰ διακρίνεται τὸ ἀρχικό, κάτω τμῆμα, τῆς ὄγδοης ἀντηρίδας
ποῦ ἐγκαταλείφθηκε.

83. Ήλις. Γενική άποψη τοῦ κτιρίου Δ καὶ τῶν πέριξ κτισμάτων.

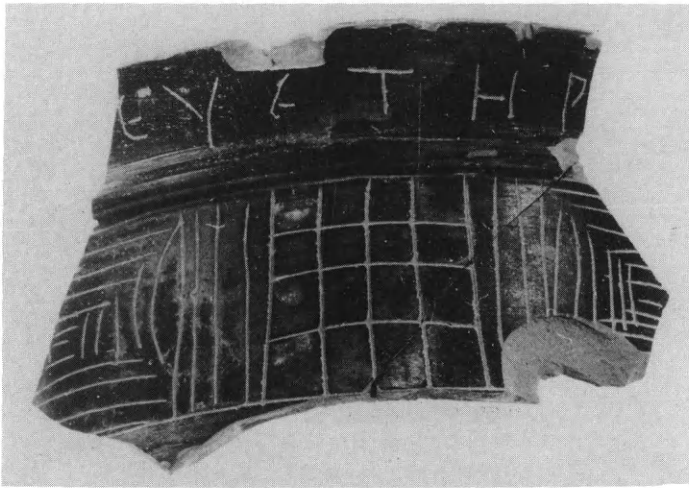
84. Ήλις. Γενική άποψη τοῦ συγκροτήματος τῶν κτιρίων νότια τοῦ κτιρίου Δ.

85. Ήλις. Ἐπιστύλιο σὲ δεύτερη χρῆση.

86. Ήλις. Κυβόλιθος μὲ ἐπιγραφὴ.

87. Ήλις. Θραύσμα μελαμβαφούς σκύφου.

88. Ήλις. Βάση ρωμαϊκού πινακίου.

89. Ήλις. Θραύσμα μεγαρικού σκύφου.

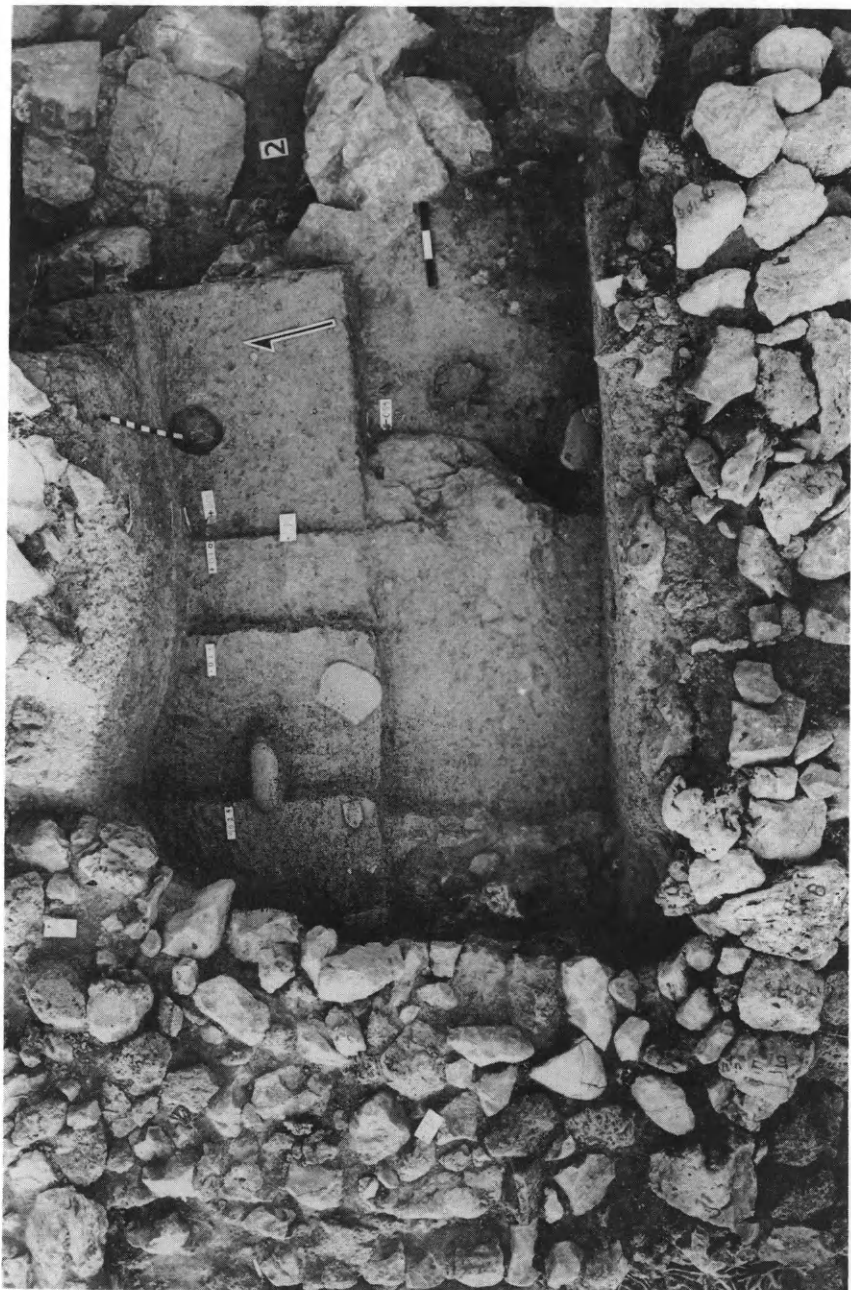
90. Μάζι. Ἐποψη τῆς ἀνασκαφῆς.

91. Μάζι. Ἡλειακὴ λήκυθος.

92. Μάζι. Πῆλινο εἰδῶλο.

93. Πολία. ΝΝΔ τομέας.

94. Μάνη. Νειάτα, Ἅγιος Νικόλαος. Τοιχογραφία.

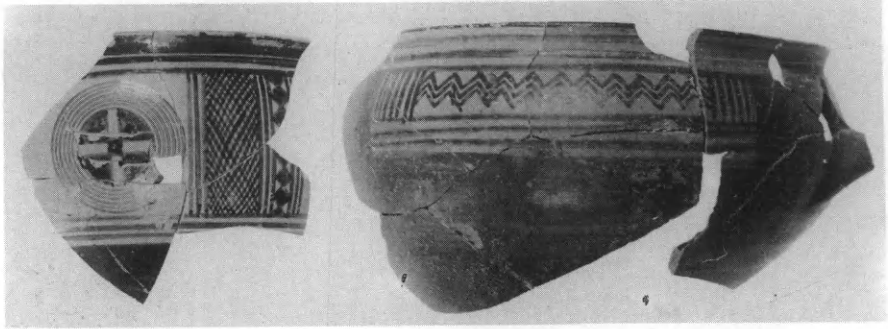
95. Μάνη. Ἀριάννα, Ταξιάρχης. Τοιχογραφία.

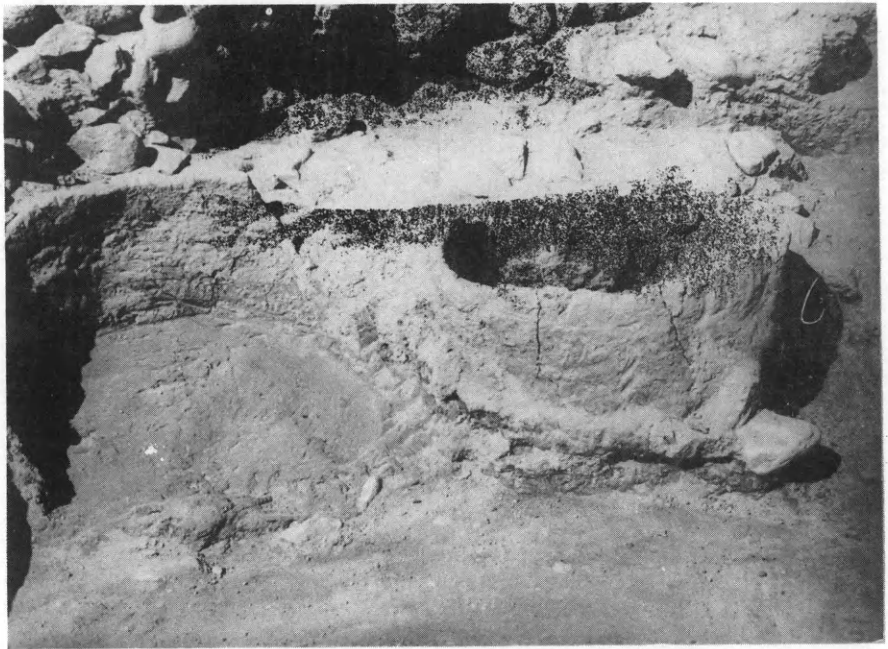
96. Πάρος. Ἀνάγλυφο με κεφαλή Ἀθηνᾶς. 97. Πάρος. Θραῦσμα κυπέλλου με ἀνάγλυφο Πανός.

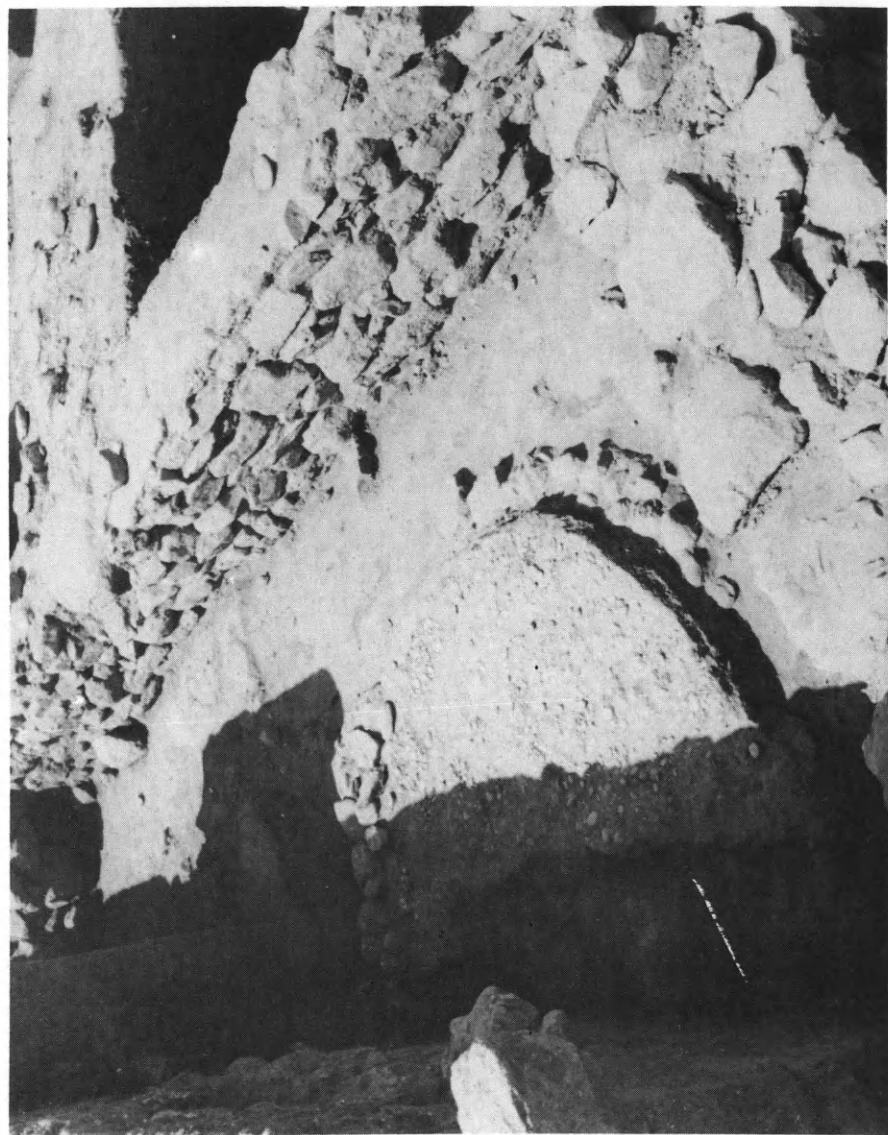
98. Νάξος. Στρώμα πλίνθων ἐπάνω σὲ λείψανα μυκηναϊκῶν καὶ γεωμετρικῶν κατασκευῶν.

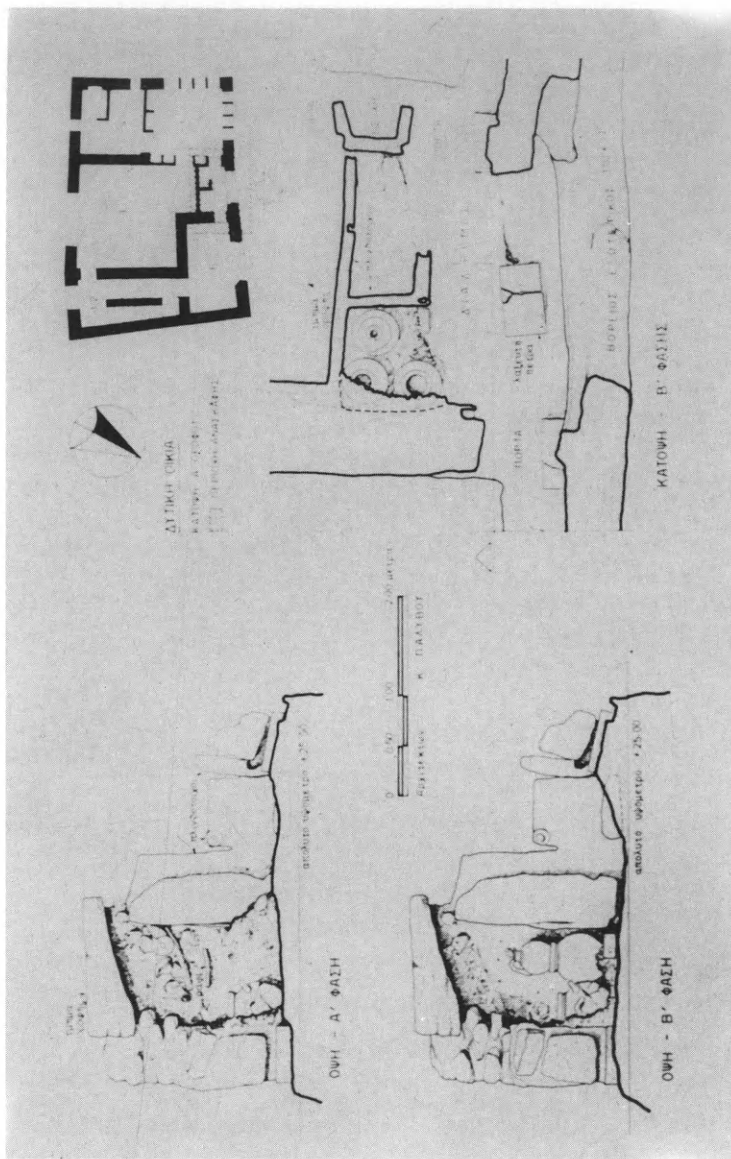
99. Νάξος. Ὅστρακα γεωμετρικῶν ἀγγείων.

100. Νάξος. Πήλινες λεκάνες σὲ μυκηναϊκὸ χῶρο.

101. Νάξος. Κυκλικές κατασκευές στα δάπεδα χώρων που σχηματίζουν γεωμετρικοί τοίχοι.

102. Θήρα. Δυτική Οικία.

103. Μινώα. Κεφαλή πήλινου είδωλίου.

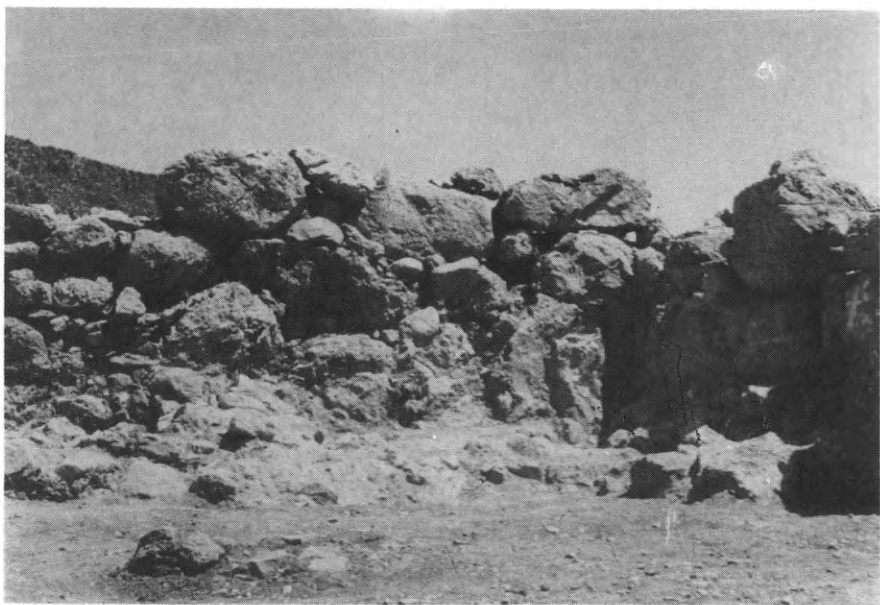
104. Μινώα. "Αποψη του τείχους των προκλασικῶν χρόνων.

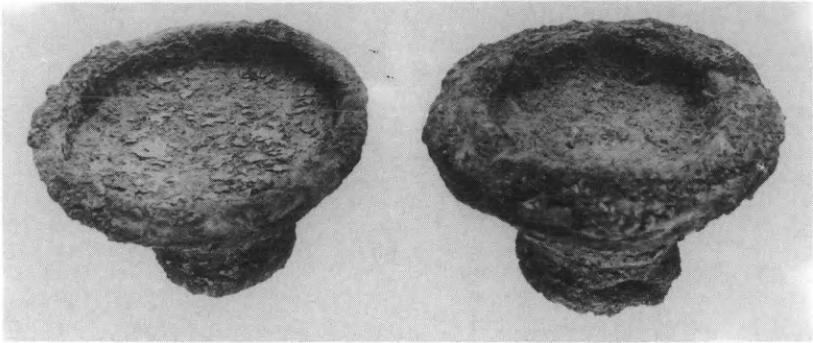
105. Ζάκρος. "Αποψη του άνακτόρου.

106. Ζάκρος. Γωνιούμενος τοίχος παλαιότερου κτιρίου βόρεια τοῦ β' ἀντερεισματικού τοίχου ἀπὸ Β, στὸν τομέα τῆς Δυτικῆς αὐλῆς.

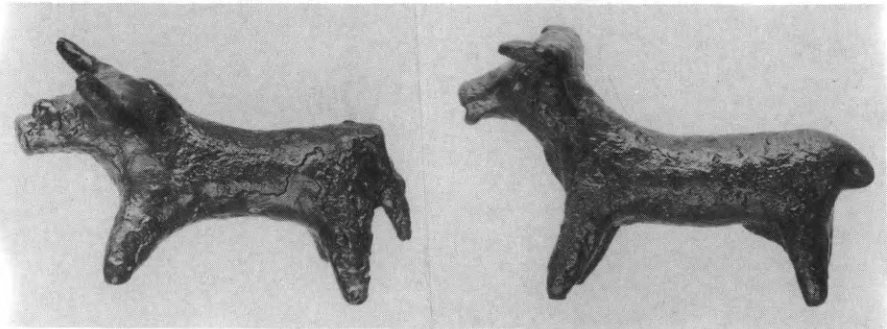
107. Ζάκρος. Κτίριο ΒΔ καὶ δυτικὰ τῆς Οἰκίας Α Hogarth.

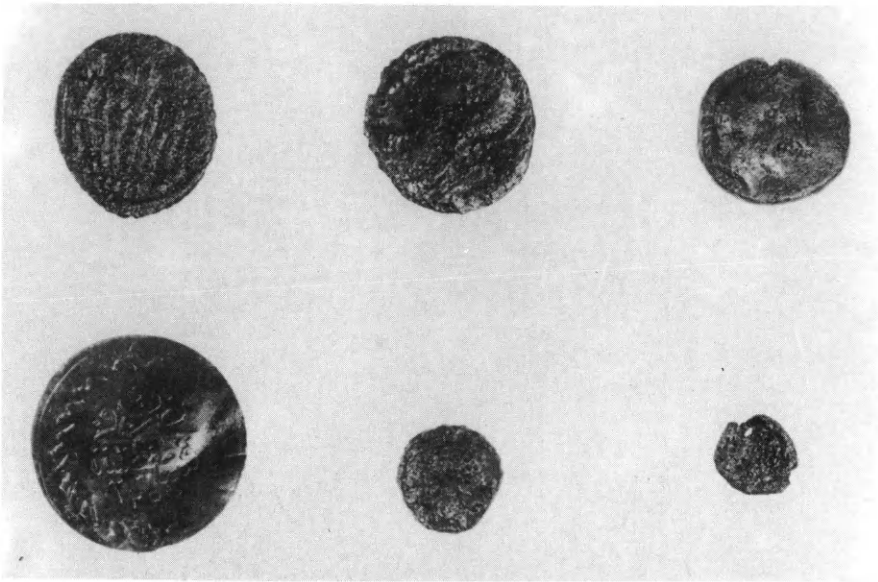
108. Σύμη Βιάννου. Μινωικές τράπεζες προσφορών.

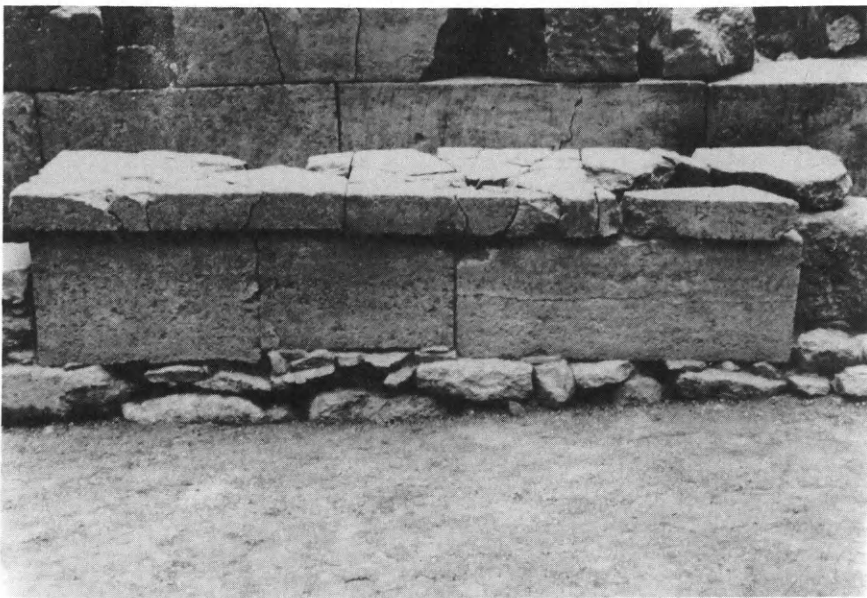
109. Σύμη Βιάννου. Κεφάλια πήλινων ειδωλίων.

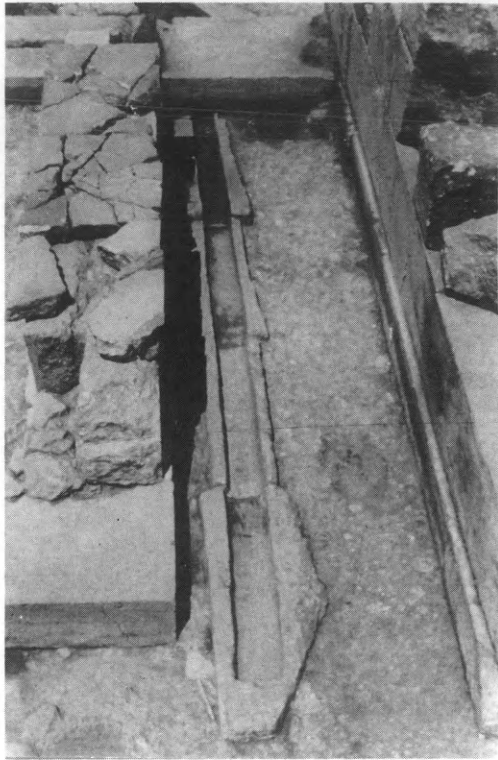
110. Σύμη Βιάννου. Χάλκινα ζώδια.

111. Ἀρχάνες. Νομίσματα.

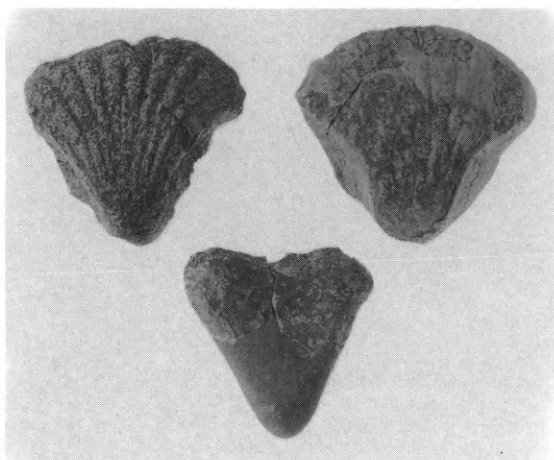
112. Ἀρχάνες. Χτιστή ὑπερυψωμένη ἐξέδρα καὶ τραπεζοειδῆς βωμὸς ἐπάνω σ' αὐτήν.

113. Ἀρχάνες. Μικρός πορολιθικός ἀγωγός.

114. Ἀρχάνες. Κυπελλίδια.

115. Ἀρχάνες. Πλαστικά ἐπιθήματα ἀπὸ κονίαμα.

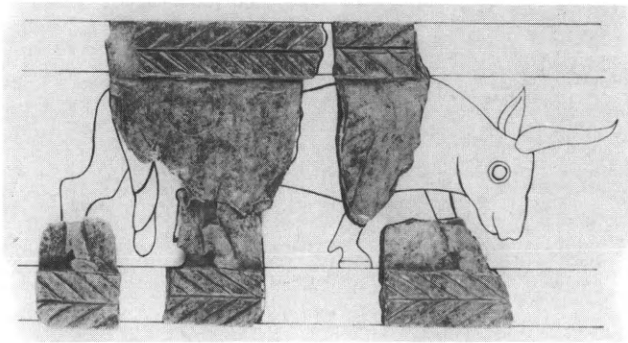
116. Ἀρχάνες. Κύπελλο με χρυσὸ ἔλασμα.

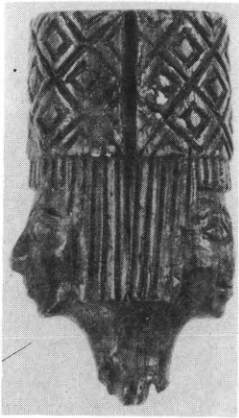
117. Ἴδαϊον ἄντρον. Κύπελλα.

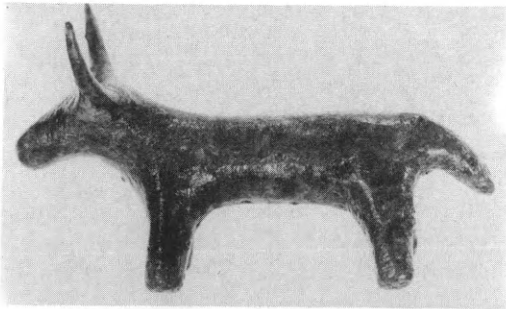
118. Ίδαϊον άντρον. Ἡ εἴσοδος.

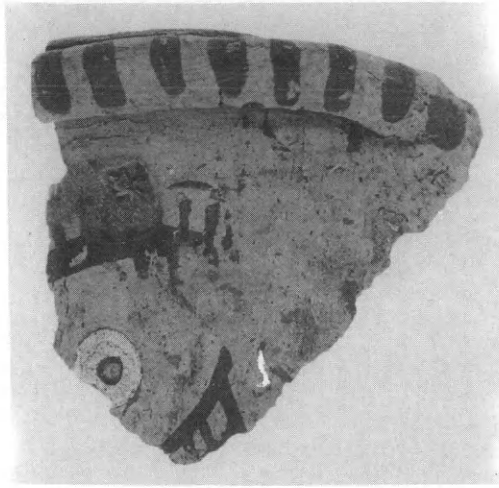
119. Ίδαϊον ἄντρον. Κομμάτια ἐλεφάντινης πυξίδας.

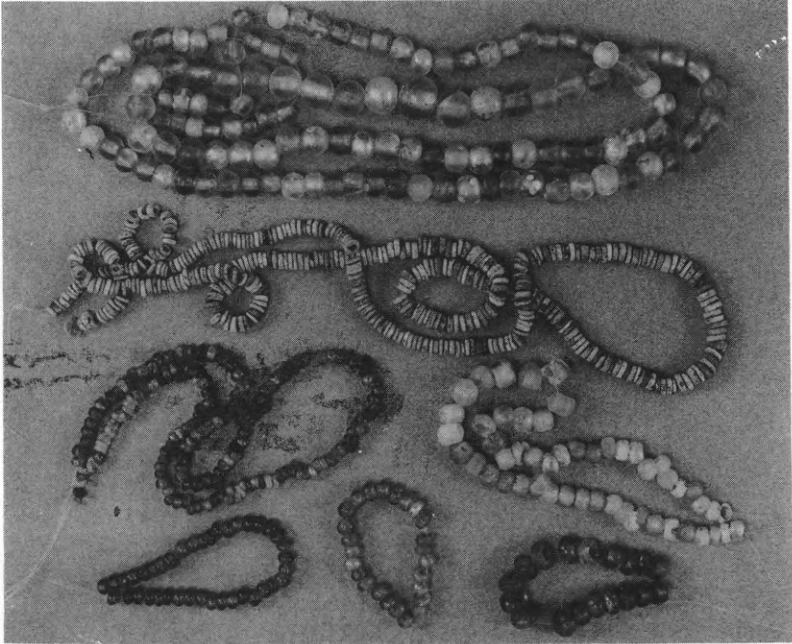
120. Ίδαϊον ἄντρον. Ἐλεφάντινη περόνη
μὲ ἀντίνοτα γυναικεῖα κεφάλια.

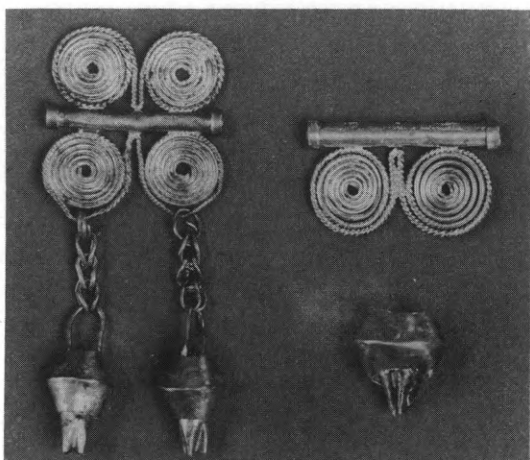
121 - 122. Ίδαϊον ἄντρον. Ὀλόγλυφα ἔργα μικροπλαστικῆς.

123. Ίθαϊον ἄντρον. Κεφάλι γραπτοῦ πήλινου εἰδωλίου.

124. Ίθαϊον ἄντρον. Χάντρες ἀπὸ διάφορες ὕλες.

125. Ίδαϊον ἄντρον. Χρυσὰ κοσμήματα.

126. Ίδαϊον ἄντρον. Μικροτέχνημα
μὲ ἀπόδοση γυναικείας κεφαλῆς.

127. Ἀσημένια δραχμὴ Ρόδου.

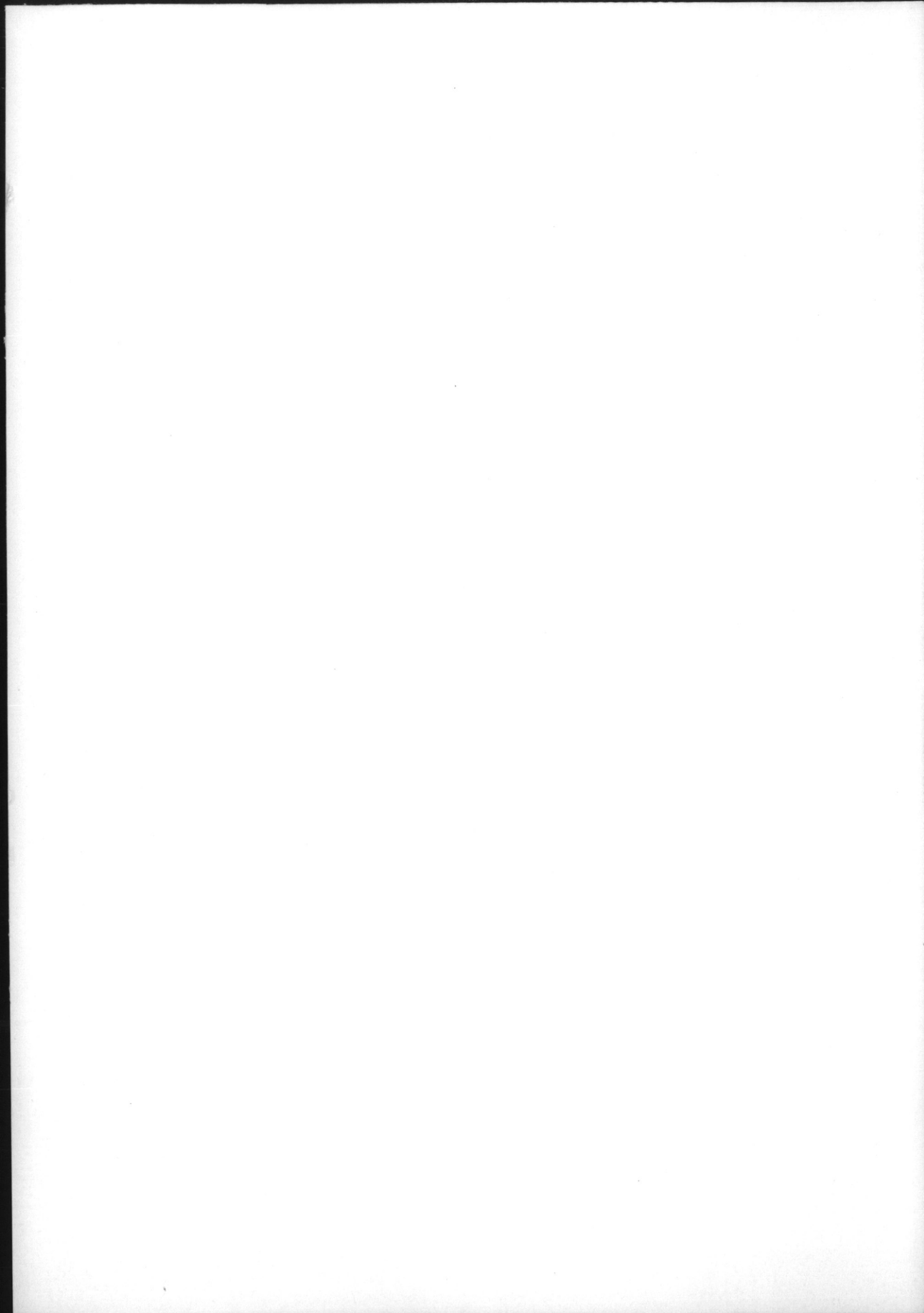
128. Ίδαϊον ἄντρον. Ἐλεφάντινη σφραγίδα.

129. Ζώμινθος. Κτίριο ΥΜ Ια χρόνων.

130. Ζώμινθος. "Αποψη του ΥΜ Ια κτιρίου.

NYOP
K
M